

Pamćenje traume Drugog svjetskog rata: studija slučaja Španovice

Knežević, Katja

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:114:776783>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-27**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij novinarstva

Katja Knežević

**PAMĆENJE TRAUME DRUGOG SVJETSKOG
RATA: STUDIJA SLUČAJA ŠPANOVICE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij novinarstva

PAMĆENJE TRAUME DRUGOG SVJETSKOG RATA: STUDIJA SLUČAJA ŠPANOVICE

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Nebojša Blanuša

Studentica: Katja Knežević

Zagreb,
rujan 2024.

Izjavljujem da sam diplomski rad, „Pamćenje trauma Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice“, koji sam predala na ocjenu mentoru, prof. dr. sc. Nebojši Blanuši, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu te da na temelju njega nisam stekla ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Katja Knežević

Prije svega zahvaljujem od srca prof. dr. sc. Nebojši Blanuši na mentorstvu i strpljenju tijekom izrade diplomskog rada, ali i na tome što je svojim studentima uspio usaditi novu dimenziju promišljanja o stvarima koje u ovom društvu nerijetko uzimamo zdravo za gotovo ili koje nam prolaze ispod radara. Vjerujem da je mnogima poput mene pomogao otključati viziju svijeta kakav može postojati ako se iole potrudimo zagrepsti ispod površine, a to je zapravo i jedna od najvrjednijih stvari koju nosim s ovog fakulteta. Hvala mami i tati, mojim prvim mentorima s kojima sam otvarala najraskošnije životne kovčega i koji su bili i ostali nešto najljepše čime me prst sudbine ili neka viša sila nagradila. Bez njihovog vremena, truda i odricanja te uz najvažnije pravilo da su svi ljudi jednako vrijedni ne bi bilo ni mene koja se odlučila da će joj upravo ovo biti tema kojoj će posvetiti krunu svog akademskog obrazovanja. Hvala svim mojim prijateljima i kolegama zbog kojih je studiranje bilo mnogo više od toga. Naposljetku, hvala i mojoj baki Ivanki koja je za mene najuža poveznica sa Španovicom, jer, baš kao i njezina braća i sestre, nije zatrovala svoju djecu mržnjom bez obzira na sve što su preživjeli. Hvala i mojoj drugoj baki, ali i svim ostalim bakama ovoga i onoga svijeta uz misao da gotovo niti jedna od njih nije dovoljno dugo u životima svojih unuka.

*„Osjećam da ne umijem rekonstruirati stvarnost koja je bila
gora od mog najmračnijeg sna.“*

Art Spiegelman (Maus)

SADRŽAJ

UVOD	1
1. PRVIH 77 GODINA ŠPANOVICE	3
1.1. KAKO SU RAVNOGORCI POSTALI ŠPANOVČANI.....	3
1.2. POLITIČKI KONTEKST U KRALJEVINI SHS I KRALJEVINI JUGOSLAVIJI.....	5
1.3. SELO ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA.....	9
1.4. OD ŠPANOVICE DO NOVOG SELA I NATRAG.....	12
2. ANALIZA KONCEPATA KULTURALNE TRAUME NA PRIMJERU ŠPANOVICE	14
2.1. REPREZENTACIJA KULTURALNE TRAUME	15
2.2. ASPEKTI KULTURE I NJIHOV DOPRINOS KULTURALNOJ TRAUMI.....	18
2.3. PREŠUĆIVANJE TRAUME	21
2.4. OBRAMBENI MEHANIZMI TRAUME I TABUA.....	23
3. ŠPANOVICA NIJE IZOLIRANI SLUČAJ: PRIMJER BANSKOG KOVAČEVCA I PRKOSA LASINJSKOG	29
4. ULOGA POSTPAMĆENJA	34
4.1. TEORIJSKI OKVIR.....	34
4.2. METODOLOGIJA.....	38
4.3. REZULTATI.....	39
4.3.1. SUDIONICI ISTRAŽIVANJA	39
4.3.2. STAVOVI O DRUGOM SVJETSKOM RATU I USTAŠKOM REŽIMU	41
4.3.3. STAVOVI I PERCEPCIJA TRAUME ŠPANOVICE.....	44
4.4. RASPRAVA.....	48
ZAKLJUČAK	51
POPIS LITERATURE	52
PRILOG 1	55
PRILOG 2	57
PRILOG 3	62
PRILOG 4	67
PRILOG 5	73
SAŽETAK.....	78
ABSTRACT	79

UVOD

Kulturalna trauma Drugog svjetskog rata i ranije je bila dijelom brojnih istraživanja i znanstvenih radova, poglavito u vidu Holokausta, a sukob globalnih razmjera ostavio je duboke tragove na kolektiv stanovnika Europe, neovisno o tome jesu li se u povijesnom smislu nalazili na strani pobjednika ili gubitnika, počinitelja ili žrtve. Neliječene rane i težina neprorađenih trauma opterećenje je i u suvremenim odnosima između država i naroda, a neminovno je istaknuti činjenicu da se povijest, s drugim akterima, ali pod sličnom parolom ponavlja, a ta dobro poznata uzrečica izlazi iz okvira floskule kada se cijela situacija sagleda iz prizme nasljeđa traume. Začarani krug kojeg stvara nemogućnost suočavanja s traumom temelji se, nedvojbeno, na nedostatku solidarnosti s pogođenom društvenom grupom, ali i drugim aspektima usko vezanim uz problematiku suočavanja s prošlošću. Suvremena Hrvatska, dakako, nije iznimka i ne suspreže pred sličnim obrascima neprorađenosti traume, a brojni su primjeri manjih mjesta koji mogu potvrditi postojanost opasnih i po zavadu prijetućih konstrukcija koje su utkane u temeljne postavke na kojima se država gradila tijekom devedesetih godina. Takva mjesta, doduše, bila su snažni alati i u drugim tvorevinama unutar kojih se nalazio hrvatski teritorij prije osamostaljenja u devedesetima, bilo na način da se prikazivala istina u jednoznačnom kontekstu, dok se druga strana povijesti nerijetko prešućivala ili označivala kao tabu. Jedno od takvih mjesta na kojemu se lome traume dvaju naroda je zasigurno i slavonsko selo Španovica, danas u sastavu Požeško-slavonske županije, koje je u prvim godinama uspostave ustaškog režima u ondašnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postalo sjedište jedne od Pripremnih bojni, dobrovoljne ustaške vojne formacije, pomoću koje se širio teror na okolna srpska sela. U jesen 1942., pak, selo je gotovo do temelja spaljeno u odmazdi partizanskih jedinica prilikom čega je dio stanovnika stradao, dio je ubijen na Papuku i do danas nisu pronađena njihova tijela, a preživjeli su protjerani te im je zabranjen povratak u selo. Rane tih događaja koji, dakle, datiraju u razdoblje Drugog svjetskog rata, osjete se i danas. Turbulentna povijest ovog mjesta, dakako, bit će detaljnije opisana u ovom radu, a prije ulaska u samu srž i problematiku ove teme, potrebno je obrazložiti odabir studije slučaja kao relevantne metode. Moglo bi se reći kako je ovaj rad zapravo podijeljen na dvije funkcionalne cjeline pa se tako prva bavi identificiranjem aspekata kulturalne traume u povijesnom kontekstu, dok je u drugoj intencija proučiti koncept suočavanja s prošlošću kroz dimenziju postpamćenja. Dakle, cilj ovog rada je ustupiti relevantne podatke o primjeru mjesta obilježenog traumom Drugog svjetskog rata, od povijesnog pregleda života Španovice te postavljanja njezinog bivanja u kontekst političke i društvene situacije u okviru zemalja u

kojima se nalazila, kao i ključnih događaja koji su je obilježili. Fokus je, pritom, uvijek na konceptima kulturne traume koji će, također, uz pomoć teorijskih okvira, a onda i na primjeru Španovice biti provučeni kroz ovaj rad, kao i pokazati da ona nije izolirani primjer na području Hrvatske. S obzirom na tri uvjeta koja postavlja Robert. K Yin (2007: 11) u svojoj knjizi koja se bavi studijom slučaja, upravo je ta metoda odabrana kao najrelevantnija za problematiku obrađenu ovim radom. Naime, istraživačko pitanje formulirano je tako da je cilj na relevantnom primjeru otkriti zašto se, zapravo, kulturalna trauma Drugog svjetskog rata translatira i na sadašnji, suvremeni trenutak te kako nas određeni obrasci nošenja s istom dovode do toga da ona, zbog nemogućnosti pravilnog nošenja s istom, i dalje značajno određuje tempo nezdravih odnosa među narodima. Potrebno je, dakle, opisati uzročno-posljedične veze u određenom vremenskom periodu te razloge određenih okolnosti što je prvi korak koji je odredio smjer kretanja ka studiji slučaja kao najboljoj metodi (Yin, 2007: 17). Nadalje, opravdanje korištenja upravo ove metode može se uzeti i s obzirom na to da je se u ovom radu ideja kombinirati materijale koji govore u prošlom trenutku i povezati ih sa sadašnjim kroz teorijske postavke vezane uz koncepte kulturalne traume, a da pritom ne postoji kontrola nad relevantnim oblicima ponašanja (Yin, 2007: 18). Zaključno, dodajmo i kako je fokusiranost određena suvremenim događajima i reprezentacijom traume koja ne jenjava ni danas, što je još jedna od odrednica navedene metode (Yin, 2007: 15). Ideja je, usto, obraditi i koncept postpamćenja koji daje značajnu okosnicu suvremenosti ove studije slučaja, na temelju kojeg su provedeni i intervjui s potomcima Španovčana što bi, dakle, trebalo pružiti uvid u postojanost traume Drugog svjetskog rata, kao i intragenercijsko suočavanje s prošlošću. Valja još spomenuti i kako studija slučaja kao metoda “pokušava rasvijetliti odluku ili niz odluka: zašto su donesene, kako su provedene i s kakvim učinkom” (Schramm, 1971, cit. prema Yin, 2007: 23) što se postavlja kao finalni argument za njezino korištenje.

1. PRVIH 77 GODINA ŠPANOVICE

1.1. KAKO SU RAVNOGORCI POSTALI ŠPANOVČANI

Kroničara španovačke povijesti, u odnosu na neka druga mjesta ratnog stradanja u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, ima razmjerno malo. Treba svakako istaknuti rođene Španovčane, dvojicu braće Erjavec; Tončija, koji je u knjizi "Španovica: Kronika nastajanja i nestajanja" pokušao sumirati povijesni pregled i život sela te Zvonimira koji je iza sebe ostavio španovački rodoslov, popis i historiografiju obitelji koji su činili tu jedinstvenu zajednicu na ograničenom zemljopisnom prostoru. Bez njihovog bi rada bilo teško dospjeti do ikakve rekonstrukcije u smislu perioda od postanka do apokalipse ovog sela koje se nalazi na svega desetak kilometara udaljenosti od Pakraca, grada u Požeško-slavonskoj županiji koji je bio i ostao jedan od geografskih simbola sukoba iz devedesetih godina prošlog stoljeća. Iako je zemljopis postavio Španovicu u zapadnu Slavoniju, spomenuti će kroničari svjedočiti o tome kako je ona sve samo ne tipično slavonsko selo za što razlog ponajviše leži u tome što su je naselili stanovnici Gorskog kotara. Naime, sredinom 19. stoljeća žitelji tog kraja, a napose Ravne Gore, suočavaju se s brojnim nedaćama koje su iz temelja promijenile mogućnosti za opstankom (Erjavec, 1992: 13). Uz epidemiju kolere koja je desetkovala stanovništvo, motiv za napuštanje izvornog kraja bio je i izgradnja Lujzijane ili Lujzinske ceste između Rijeke i Karlovca koja je u drugi plan bacila prvu poveznicu panonskog i jadranskog dijela Hrvatske, a riječ je, naravno, o prometnici Karolini (Erjavec, 1992: 13). To je, pak, za Ravnogorce i njihove najbliže susjede označavalo neku vrstu gospodarskog odumiranja jer je Karolina imala značajnu prometnu i komunikacijsku vrijednost upravo za taj dio Gorskog kotara, a njezina je takoreći degradacija u odnosu na Lujzijanu najavila zlosutni val nezaposlenosti (Erjavec, 1992: 13). Pa ipak, obećana zemlja nalazila se uz novu cestu, onu koja i danas nosi naziv Pakrac-Požega i to na potezu između sela Branešci i Dragovići (Erjavec, 1992: 13).

Tonči Erjavec u svojoj knjizi podrobnije objašnjava i kretanje etničkih skupina na datom području što će biti izuzetno važno u daljnjoj obradi slučaja Španovice, ali i shvaćanja kako je prostor Zapadne Slavonije uopće, kao i neki drugi u Hrvatskoj, nekoliko puta u povijesti postajao žarište etničkih sukoba. Dakle, u 16. stoljeću zbog proboja Turaka, hrvatsko stanovništvo se s tog područja iselilo i krenulo put zapada i sjevera, dok su se Turci nastanili u posljedično napuštene gradove i tvrđave (Erjavec, 1992: 14). Opustošena, dotad katolička, odnosno, hrvatska sela i šumovite predjele naselili su Srbe i Vlasi (Erjavec, 1992: 14). Druga seoba srpskog stanovništva odvija se krajem 17. stoljeća te ono dolazi u napuštena sela

zapadnog dijela današnje pakračke općine (Erjavec, 1992: 14). Prvi doseljenici u okolicu i na područje koje će kasnije činiti Španovicu dolaze oko 1865. i to iz okolnih mjesta kao što je Marino Selo i Gaj, tada u sastavu Pakraca, a vjeruje se kako su prve obitelji koje su se ondje naselile obavijestile svoje rođake iz Ravne Gore o prodaji zemlje u Španovici gdje su oni odlučili doći trbuhom za kruhom (Erjavec, 1992: 14-15). Naseljavanje Španovice traje od spomenute 1865. do 1868., odnosno, 1870. i za to se iznosi nekoliko dokaza kao što je popis stanovništva iz 1857., koji uopće ne sadrži podatke o selu dok će se već u onom idućem iz 1869. ono pojaviti i to s 293 stanovnika (Erjavec, 1992: 16). Erjavec će, usto, kao potvrdu vremeplova migracijskih struja navesti i zapise kroničara povijesti Požeške kotline Julija Kempfa, kao i ona putopisca Mita Petrovića (Erjavec, 1992: 16). Obol tim tvrdnjama dat će članci u novinama, proslave obljetnica vezanih za osnutka sela, izvodi o rođenima kao i osobna svjedočanstva koja su prvi doseljenici prenijeli svojim potomcima (Erjavec, 1992: 16-17). Na taj će prostor, koji korijene svog imena vuče od riječi *špan* koja označava upravitelja, vlastelina, a u užem smislu i župana, do 1868. doći 96 obitelji, mahom upravo iz Gorskog kotara, a nešto manje njih u obećanu je zemlju pristiglo iz Slovenije, Like, Hrvatskog primorja i Istre (Erjavec, 1992: 17-20).

Podsjetimo, dakle, da je zbog ranije navedenih povijesnih migracija, Španovica u svojem zemljopisnom okruženju bila posebna što će kasnije novinarka Vesna Kesić (2013: 5) u svojoj studiji slučaja slikovito okarakterizirati kao “hrvatski otok u srpskom moru”. Pa ipak, etnička pripadnost nije isključeni primjer jedinstvenosti ovog sela kada ga se usporedi s njegovim najbližim susjedima, ali i ostalim mjestima u tom kraju s obzirom na način života njegovih žitelja. Naime, alfa i omega španovačkog prosperiteta bile su slavonske šume s obzirom na to da se najveći dio stanovništva bavio upravo šumarstvom u raznim oblicima, kao i obradom drva, poglavito zarad proizvodnje drvenog ugljena (Erjavec, 1992: 26). O tome koliko je šuma utjecala na druge aspekte života bit će spomenuto u nastavku ovog rada, kao i koliko je on u suprotnosti s onim poljoprivrednim ili stočarskim. Potonje je u Španovici također bilo specifično budući da su seljaci uglavnom kupovali stoku za vlastite potrebe, dok je uzgoj bio rijetka praksa (Erjavec, 1992: 26). Naselje se u jednom trenutku značajno proširilo te se, zbog potrebe za većim obradivim površinama i porastom radno sposobnih stanovnika, kupuju dragovačke i kusunjske livade uz Pakru, livada ispod Branežaca, visoravni Brdo oko Čaklovačke kule i pojedine oranice okolnih sela Šumetlice, Grahovljana, Dragovića i Lipovca (Erjavec, 1992: 33). Pa ipak, nagli porast stanovništva i prenapučenost sela zaustavila su prva iseljavanja u prekomorske zemlje, uglavnom u Sjedinjene Američke Države još 1909., a ono

što će dodatno usporiti demografski rast je i Prvi svjetski rat, kao i nove ekonomske migracije pred kraj dvadesetih godina 20. stoljeća i to u Argentinu (Erjavec, 1992: 34-39).

Oni koji su Španovicu doživjeli prije Drugog svjetskog rata reći će kako je Španovčanina bilo lako prepoznati u požeško-pakračkom kraju, a indikatora je bilo više; od govora, odjeće i zaprege pa preko načina života i običaja jer sve to bilo je napose goransko ili slovensko, a nikako slavonsko, odnosno, bilo je bliže gradskom, nego seoskom (Erjavec, 1992: 45). Prakticiranje religije također je na neki način bilo jedinstveno u odnosu na ostatak Slavonije jer iako su prvi Španovčani katolici, crkva im nije predstavlja veliki dio života, a većina ih zapravo i nije ni pohodila nedjeljno euharistijsko slavlje (Erjavec, 1992: 54). O odnosu Španovčana s religijom govori i činjenica da je crkva u selu izgrađena tek 60 godina nakon osnutka, točnije, 1929. godine, a pritom nikad nije dobila svog župnika, već je misno slavlje održavao svećenik iz Pakraca i to svake treće nedjelje, dok su se svi sakramenti, uključujući i ženidbu, primali u Pakracu (Erjavec, 1992: 55). Erjavec će to objasniti ranije istaknutim specifičnim načinom života koji odlikuje šumske radnike, posebice ako ih se stavi u usporedni trak s tipičnim slavonskim poljoprivrednicima, odnosno, ponudit će premisu da su Španovčani pravi pripadnici radničke klase, skloniji svjetovnim formama razonode (Erjavec, 1992: 45).

Sličan slovenskom jeziku bio je prepoznatljiv dijalekt kojeg su donijeli iz svojeg prazavičaja, a Erjavec (1992: 50) će reći kako je taj govor “za Slavonca gotovo nerazumljiv, za Španovčane je značio unutarnju vezu regionalne skupine, a prema vani deklaraciju osebnosti i borbe za opstanak”. Blizak je, dakle, slovenskom jeziku, ali nije riječ o tipičnom kajkavskom, već o kejkavskom narječju, s obzirom na to da se upotrebljavao stanoviti “kej” umjesto “kaj”. Uz posebnost u naglasku, spominje se i svojevrsno razvlačenje u govoru (Erjavec, 1992: 58-59). Koliko je španovački dijalekt upečatljiv, potvrdit će drugi brat Erjavec, stanoviti Zvonimir, koji mu korijene detektira na skoro pa na krajnjem zapadu slovenske pokrajine Primorske, te ga opisuje kao “dragocjeni, ali i neizostavni dio našeg identiteta, on je naše dugo pamćenje, simbol našeg trajanja i neuništivosti” (Erjavec, 2006: 14). U suvremenom ga kontekstu, zaključit će to obojica braće, rijetko tko od španovačkih potomaka uopće i poznaje.

1.2. POLITIČKI KONTEKST U KRALJEVINI SHS I KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Ono što će također biti ključno za analizu faktora koji su doveli do tragičnih događaja u Španovici jest odnos političkih prilika do Drugog svjetskog rata. Treba krenuti s time da je Španovica od osnutka pa sve do 1942. spadala pod općinu Dragovići u kojoj je bilo ukupno 12

sela, a Dragoviću su pak bili dio u kotara Pakrac koji se do 1918. vodio kao sastavnica ondašnje požeške županije (Erjavec, 1992: 71). Općina je kao institucija predstavljala posljednju kariku u provođenju državnih zakona i politike s do petero činovnika, a na čelu općinske administracije nalazilo se bilježnik, čuvar zakona u općini (Erjavec, 1992: 71-72). S druge strane, predstavnik vlasti oko kojega su se vrtjeli svi društveno-politički i gospodarski poslovi u općini bilo je izborno lice i predstavnik vladajuće političke stranke-općinski načelnik (Erjavec, 1992: 72). Dodajmo kako su po dolasku u Španovicu sve su obitelji dobile jednak dio zemlje koji bi otplaćivali na 30 godina, ali nisu svi imali jednake mogućnosti za privređivanje, s obzirom, dakako, na broj radno sposobnih članova obitelji što je potaknulo prve socioekonomske razlike i društvenu stratifikaciju u selu (Erjavec, 1992: 73). Zbog toga su neki bili primorani prodavati dijelove zemljišta što dodatno produbljuje razlike u ekonomskoj i gospodarskoj kućanstava i to već u prvoj generaciji Španovčana koji nisu uspjeli pokriti svoju godišnju ratu (Erjavec, 1992: 73-74). Selo se, stoga, ubrzo rastočilo na pet osnovnih socijalnih slojeva, a to su trgovci, akordanti, obrtnici, kirijaši i šumski radnici od kojih su potonji najbrojniji, a seljaka u onom tradicionalnom smislu riječi zapravo nije niti bilo (Erjavec, 1992: 74). Zbog takve stratifikacije društva radničko selo Španovica bilo je plodno tlo za primitak ideja kakve su se krajem 19. stoljeća budile među nižim slojevima u Europi koja je potpala pod kapu socijaldemokracije (Erjavec, 1992: 74-75). Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (u daljnjem tekstu SDS) osnovana je 1894. u Zagrebu (Mileta, 2016: 442). Bila je to druga stranka takvog tipa među južnim Slavenima, osnovana je nakon one bugarske, a svoje su ideje promovirali putem posebno osmišljenih glasila od kojih su neka bivala čak i zabranjena, a osim navedenog rad joj je bio otežan zbog nerazvijenosti radničkog kadra u hrvatskim zemljama tog vremena (Mileta, 2016: 443).

Prvi javni skup zagrebačkih zagovornika SDS-a u Španovici dogodio se 1907., dok je dodatno potpirivanje misli o borbi za radnička prava ondje omogućeno zbog toga što se dio španovačkih emigranata tik prije Prvog svjetskog rata vratio u rodni kraj iz SAD-a i sa sobom donio viđenje o tamošnjoj borbi za radnička prava (Erjavec, 1992: 76). Ipak, velike promjene nastupit će početkom Prvog svjetskog rata kada je političko djelovanje u stranačkom smislu palo daleko ispod drugog plana s obzirom na zabranu rada svih stranaka pa tako i spomenutog SDS-a (Erjavec, 1992: 76). Nadalje, raspadom Austro-Ugarske 1918. godine izbijaju masovne pobune te se formiraju takozvani “zeleni kadrovi” čiji su pripadnici zajedno sa seoskom sirotinjom pustošili veleposjede, vlastelinstva i trgovine, ali oni vrlo brzo jenjavaju i to nakon uspostave nove monarhije na ovim prostorima; Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koja će se u daljnjem tekstu spominjati skraćeno kao Kraljevina SHS (Erjavec, 1992: 76). Te iste 1918. u

Pakracu se obnavlja kotarski ogranak SDS koji je svojedobno bio drugi najveći na prostoru Hrvatske, a istovremeno se na noge postavlja i stranačka aktivnost u Španovici (Erjavec, 1992: 78-79). Međutim, turbulentna politička zbivanja tijekom postojanja Kraljevine SHS jednim će se dijelom translirati na mikrokozmos pojedinih slavonskih sela, dok će se u drugima razviti potpuno drugačija slika uoči i tijekom Drugog svjetskog rata od one koja im je bila pretpostavljena. SDS će, naime, doživjeti i svoju poslijeratni raspad unatoč pokušaju svojevrzne obnove, a upravo će 1919. doći do kongresa u Beogradu tijekom kojeg je utemeljena Socijalistička radnička partija koja je godinu dana kasnije promijenila naziv u Komunistička partija Jugoslavije (Enciklopedija.hr, 2024). Komunistički odaziv u tom je smislu bio razmjerno jak u Španovici gdje se u tajnosti izučavala socijalistička literatura te su se održavali sastanci lokalnih pristaša te ideologije (Erjavec, 1992: 82). Zabilježeno je kako je na izborima za općinske odbornike u Kraljevini SHS 1920. Španovica bila jedino selo u općini Dragović od njih ukupno 12 koje je istaknulo komunističke kandidate za pozicije u toj istoj općini, kao i na izborima za pakračku gradsku skupštinu (Erjavec, 1992: 82). S obzirom na, barem na prvi pogled, poistovjećivanje žitelja sela sa socijalističkim idejama, nameće se logično pitanje kako je sve to palo u vodu tijekom dvije godine ustaškog režima kada će Španovica dobiti niz negativnih pridjeva i svjedočiti tragičnom kraju 1942.? Odgovor, među ostalim, ponovimo, odista leži u političkoj situaciji koja je napose dovela do toga da isprva relativno mirni suživot sa srpskim okolnim selima potraje tek do tridesetih godina 20. stoljeća i političke krize Kraljevine Jugoslavije (Kesić, 2013: 5). Treba, dakako, spomenuti i takozvanu Obznanu iz 1920. kojom je zabranjen rad KPJ i Saveza drvodjelnih radnika, kao i Zakon o zaštiti države 1921., a čime je omogućena i represivna borba protiv KPJ te je njezino djelovanje u narednih 13 godina gotovo pa nestalo (Erjavec, 1992: 84-85). Na izborima za Narodnu skupštinu 1923. većina će se na teritoriju Hrvatske, pa tako i Španovčani, prikloniti Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci Stjepana Radića, a bivši socijaldemokrati i komunisti u njoj “pronalaze dva temeljna privlačna elementa: borbu za republiku i borbu za socijalu” (Erjavec, 1992: 85). Budući na radikale s druge strane političkog spektra koji su potkopavali ideju o ravnopravnosti među narodima u monarhiji, ne treba čuditi zaoštavanje međunacionalnih odnosa nakon atentata na Radića u Narodnoj skupštini 1928. Shodno tomu, Erjavčeva misao (1992: 7) o tome kako “tendencija pogoršanja međunacionalnih odnosa počinje od vrha prema dnu” te se “od visoke politike transmisijski prenosi na dno društva” nije mogla bolje opisati situaciju koja će se od kraja dvadesetih godina 20. stoljeća pa sve do početka Drugog svjetskog rata ključati, a onda pretvarati mikrokozmose poput Španovice, ali i nekih mjesta koja su obilježila rat u

devedesetima, u simbole i moćne alate kojima političari svih bivših jugoslavenskih sastavnica i danas koriste u svrhu određene agende.

Naime, Radićevu sudbinu pojedini teoretičari povijesti nude kao jedan od ključnih događaja koji će dugoročno utjecati na odnose među narodima u Kraljevini SHS, ali i u budućnosti srpskog i hrvatskog etnosa (Kolar-Dimitrijević, 2018: 5). Njegova smrt odjeknula je u brojnim krajevima Hrvatske, a strmoglavost političkog djelovanja dodatno će obilježiti šestosiječanjska diktatura koju proglašava kralj Aleksandar uz ukidanje Ustava, raspuštanje Narodne skupštine i zabranu rada političkih organizacija (Erjavec, 1992: 88). Kraljevina SHS mijenja ime u Kraljevina Jugoslavija, a novonastala politička kriza za sobom je povukla i onu gospodarsku što je pogodilo i španovačke šumske radnike (Erjavec, 1992: 89). Odnosi između hrvatskog i okolnih srpskih sela, spomenut će se u literaturi, u to doba i dalje nisu bili u stanju sveopće međunacionalne nabrušenosti, već je riječ o pojedincima s obje strane koji su mahom pod utjecajem ekonomske krize iskorištavale nepovoljnu situaciju te izazivale nered u selima (Erjavec, 1992: 90).

Još jedna velika političko-društvena promjena bio je atentat na kralja Aleksandra u jesen 1934. što je potaknulo, doduše tada i dalje ilegalno, obnavljanje Komunističke partije Jugoslavije u Hrvatskoj, a oživljava i Ujedinjeni radnički sindikalni savez što je nagnalo početak štrajkaških praksi među radnicima (Erjavec, 1992: 92). Nadalje, veliki će razdor u Kraljevini Jugoslaviji, u etničkom smislu, potaknuti osnivanje Jugoslavenske radikalne zajednice, u daljnjem tekstu skraćeno JRZ, stranke koja je s radom krenula u kolovozu 1935. pod vodstvom Milana Stojadinovića, zagovornika ideologije jugoslavenskog narodnog unitarizma koji je podrazumijevao jedinstvenost triju naroda, srpskog, slovenskog i hrvatskog, te velikosrpskog hegemonizma (Regan, 2007: 218). Sastojala se, uglavnom, od bivših pripadnika i simpatizera odumrle Radikalne stranke, a Stojadinovićev naum bio je oblikovati stranku po uzoru na talijanske fašiste (Regan, 2007: 218-219). Pa ipak, osnivač stranke, koji je u međuvremenu postao i predsjednik središnje vlade, posljedično zbog izbornih rezultata, bit će već 1939. svrgnut od strane kneza Pavla s navedene funkcije, a novi mandatar postat će Dragiša Cvetković koji je odlučio uhvatiti se u koštac s takozvanim "hrvatskim pitanjem" (Regan, 2007: 219). Upravo će taj zadatak, odnosno, formiranje i realiziranje ideje o potpisivanju sporazuma s oporbenom Seljačko-demokratskom koalicijom koju je predvodio Vladko Maček (Sporazum Cvetković-Maček), rezultirati razjedinjavanjem unutar JRZ pa će tako "stojadinovićevska" frakcija nezadovoljna postignutim dogovorom krenuti u radikalnom smjeru pod parolom "Srbi na okup" što će biti jedna od karika zaoštavanja međunacionalnih odnosa koji su se uzburkavali na razmeđu "hrvatskog" i "srpskog" pitanja (Regan, 2007: 220-

221). Povjesničar Slavko Goldstein (2020: 463) u svojoj će knjizi *“1941. Godina koja se vraća”* ustvrditi kako je Sporazum Cvetković-Maček bio odgovoran pokušaj premošćavanja hrvatsko-srpskih nesuglasica koji je, doduše, stigao prekasno kako bi “potvrdio svoju životvornost”.

U kontekstu Španovice unutar Banovine Hrvatske, koja je kao teritorijalna jedinica nastala postizanjem spomenutog Sporazuma Cvetković-Maček, važno je napomenuti da se, unatoč obnovi KPJ u Pakracu, u Španovici sredinom tridesetih godina ne vraćaju stare partijske organizacije (Erjavec, 1992: 96). Treba, pritom, imati na umu činjenicu da je riječ o periodu gdje jača osjećaj nacionalne pripadnosti, što za selo kao što je Španovica, s obzirom na okruženost srpskim etnosom, ima poseban odjek koji je nadjačao prethodno izražene socijalističke tendencije koje su uspijevale zbog specifikuma tamošnjeg privređivanja (Erjavec, 1992: 96). Stoga i ne treba čuditi jačanje nacionalističkih duhova koji će itekako obilježiti Španovicu, a ono što se može uzeti kao pravi početak kraja relativno mirnodopskog suživota srpskog i hrvatskog naroda na tom području je slučaj koji se spominje u kontekstu jedne od prvih žrtava etničkih trzavica. Riječ je o ubojstvu Španovčana Pere Vrtara u obližnjim Kusunjama 1939. koje je onomad doživljeno kao političko s obzirom na to da je brat ubijenog bio poznat po svojoj stranačkoj pripadnosti HSS-u (Erjavec, 1992: 95).

Spomenimo i kako su na posljednjim izborima za Narodnu skupštinu u Kraljevini Jugoslaviji u svibnju 1940. u kotaru Pakrac pobijedili pripadnici Seljačko-demokratske koalicije, a na drugom je mjestu završio HSS (Erjavec, 1992: 99). U općini Dragović kojoj, podsjetimo, pripada i Španovica, pobjedu je odnijela ranije spomenut JRZ što nam dodatno može rasvijetliti rasplet događaja za “hrvatski otok u srpskom moru” (Erjavec, 1992: 99).

1.3. SELO ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (u daljnjem tekstu skraćeno NDH) Španovica će postati regionalno ustaško uporište iz kojeg se širi teror nad okolnim srpskim stanovništvom koje se u smislu brojnosti pojačalo zbog priljeva izbjeglica iz dijelova Bosne koji su također bili zahvaćeni oblašću marionetske tvorevine za Sile Osovine, a na čije je čelo postavljen Ante Pavelić (Kesić, 2013; 5). Do 1942. godine 1500 stanovnika srpskih sela u okolici Španovice skončat će pod zloglasnim režimom, a u tim će zločinima, uz ustaške dužnosnike i službenike, sudjelovati i pojedini španovački civili iz takozvane Pripremljene bojne, ali usto ostaje svojevrsan misterij pod kojim okolnostima, odnosno, je li riječ o svojevrsnoj prisili, sistemu nagrada i kazni, određenim privilegijama koje je jamčila ustaška vlast ili je doista riječ o dobrovoljnim aktima civila koji su u svojoj srži srasli s idejom o istrebljenju srpskog naroda (Kesić, 2013; 5-

6). Priroda upliva civila iz Španovice vezana uz ustaški teror na okolno srpsko stanovništvo vjerojatno nikada neće do kraja biti razjašnjena.

Ustaška vlast neosporno je unijela dodatne nemire u već načete etničke trzavice dajući potporu užganim nacionalističkim tendencijama s hrvatske strane i jednako snažnu želju za osvetom s drugih strana. Španovica će u svojoj povijesti, ako gledamo period do Drugog svjetskog rata, ostati zapamćena kao ustaška u čitavoj Slavoniji, usprkos puno dužem razdoblju od više od sedamdeset godina kada je djelovala kao radnička, republikanska, socijaldemokratska i buntovna zajednica (Erjavec, 1992: 5). Naime, u selu je uspostava nove državne tvorevine, prema pojedinim izvorima, dočekan s oduševljenjem i nadom u konačno učvršćivanje hrvatskog nacionalnog identiteta, a zanimljivo je i to da je općina Dragović službeno postala općina Španovica, odnosno, potom je proglašeno kao središte te administrativne jedinice (Erjavec, 1992: 103-105). Obračuni s okolnim srpskim selima su se intenzivirali te su njihovi stanovnici postali itekako nepoželjni u Španovici, čak i kao puki prolaznici jer bi odande odlazili u modricama, a uvela se i praksa “hvatanja” viđenijih Srba po okolnim selima (Erjavec, 1992: 103-104). Uslijedila su, potom, masovna hapšenja i otpreme srpskog stanovništva u logor Danica u Koprivnici, a iz Španovice su u logor Jasenovac otišle i dvije židovske obitelji (Erjavec, 1992: 105).

Najznačajniji vojni organ ustaškog djelovanja u Španovici bila je ranije spomenuta Pripremna bojna koja se sastojala od dobrovoljaca koji su djelovali prema svojim mogućnostima, uz uvjet da su morali po pozivu dolaziti na stražu ili prisustvovati vojnoj akciji, ali nisu bili obvezni sudjelovati u redovnoj vojnoj formaciji (Erjavec, 1992: 104). Pripadalo joj je oko 150 Španovčana, a navodi se kako su neki od njih, ponovimo, prema nepoznatim motivima, sudjelovali u akcijama “čišćenja” okolnih srpskih sela čiji su stanovnici nerijetko dovođeni u pritvor organiziran u novoj zgradi španovačke općine nakon čega bi bili odvedeni u stacionarne zatvore u Pakracu i Lipiku ili pak direktno u Jasenovac (Erjavec, 1992: 110). U dvije ustaške godine u Španovici etnička zavađenost nadvladat će nekoć dobrosusjedske odnose i pretvoriti selo u “simbol đavoljeg gnijezda iz kojeg svakog dana smrt izlazi po nove žrtve” s time da “smrt ponekad i iza sebe kosom zamahne, ne samo ispred” (Erjavec, 1992: 111). Teror nad srpskim selima širio se iz Španovice u obliku nasilja, ubijanja, pljački, paleža i odvođenja u logore, a misija za uništenjem počela je operacijom “Psunj” iza koje će, gledamo li podatke iz 12 okolnih mjesta, ostati više od 1800 poginulih boraca i žrtava ustaških nauma u periodu od 1941. do 1945. godine (Erjavec, 1992: 113-115). Pa ipak, španovačko seljaštvo negodovalo je zbog zločina koji su se širili iz njihove zajednice zbog čega su tražili obustavu akcije na selo

Branešće što je podržala i većina Pripremne bojne (Erjavec, 1992: 122). To je rezultiralo razoružavanjem iste od strane ustaškog zapovjedništva (Erjavec, 1992: 122).

Želja za krvnom osvetom bujala je u redovima partizanskih snaga koje su u jesen 1942. skovale plan za napad na Daruvar, ali je on ipak preusmjeren na Španovicu zbog vojnog pojačanja u gradu koji je prvi predviđen za odmazdu, kao i zbog ranije spomenutog razoružanja Pripremne bojne u selu (Erjavec, 1992: 123). Djelomična intencija napada Dvanaeste slavonske brigade bila je, spominje se i danas, odmazda za zločine koji su se iz Španovice širili od početka uspostave NDH, iako to, zapravo, u službenim spisima nije navedeno (Kesić, 2013: 6). Pa ipak, prema zapisu izvještaja Štaba III operativne zone Glavnom štabu NOPO Hrvatske, Španovica se opisuje kao najkrvavije selo u čitavoj Slavoniji iz kojeg je nekoliko tisuća Srba ubijeno ili protjerano u logore, a navodi se i kako se Pavelić posebno dičio Španovicom te ju je uzimao kao primjer pravog ustaškog sela (Hrečkovski i Konjević, 1970: 310). Zapise, ipak, treba uzimati s oprezom s obzirom na to da agenda uvijek dolazi sa svih strana, neovisno o krajnjem cilju ili ishodu, kako i s one ustaške, tako i s one partizanske. Da je uz slamanje Španovice s vojno-operativne strane, kao važne točke na prometnici Pakrac-Požega, što je olakšalo vezu partizana s vlastitim jedinicama na Psunju i Papuku, neporecivo bila i želja za osvetom zbog ustaških zločina, svjedoči i sljedeći pasus:

“Likvidacija Španovice predstavlja za nas još veći politički značaj. Tom likvidacijom je prosto odlanulo narodu ovoga kraja. Nestalo je svakodnevnih puškaranja zaletanja u naša sela ubijanja, klanja. Narod se je iz nekih sela počeo vraćati svojim kućama, nakon provedenih nekoliko mjeseci po logorima u šumi. Srbi ovoga kraja još jednom su se mogli čvrsto uvjeriti da su partizani njihovi zaštitnici, da su partizani pravedni narodni osvetnici i da niko neće moći izbjeći toj pravednoj narodnoj osveti” (Hrečkovski i Konjević, 1970: 311).

Iz svega navedenog u spomenutom dokumentu postaje prilično jasno kakav su stav partizani gajili o Španovici, a i nije jedini takav. Nadalje, okupljena vojna sila od 1700 partizana isplanirala je napad na selo u noći s 4. na 5. listopada 1942., a “Pripremna bojna, iznenađena žestinom i snagom napada, pobjegla je iz svojih bunkera u kuće” (Erjavec, 1992: 127). Tog 5. listopada slomljen je otpor svih obiteljskih kuća, a ustaško uporište Španovica-Dragovići praktički je odrubljeno (Hrečkovski i Konjević, 1970: 310-311).

Zarobljeno je 160 Španovčana, a nakon oslobođenja žena i djece 6. listopada, 44 muškaraca odvedeno je u šumu Badnjašicu na Psunju gdje su strijeljani (Erjavec, 1992: 130). Tog istog dana partizanske snage povukle su se iz Španovice i iza sebe ostavili spaljeno i

opustošeno selo čiji su preživjeli žitelji krenuli put Pakraca (Hrečkovski i Konjević, 1970: 310) Broj poginulih u španovačkom sukobu i danas je sredstvo manipulacije u rukama desnih *opinion makera*, s obzirom na to da se katkad navodi podatak koji premašuje 200 ljudi, dok pojedine analize dovode do brojke od ukupno 120 stradalih koji su živote izgubili ne samo u borbi ili na Psunju, već i prilikom bijega, od strane ustaša ili u nekim drugim okolnostima tijekom ta dva listopadska dana (Erjavec, 1992: 142). Pripremna bojna u potpunosti se raspala, a pojedini Španovčani su svoje mjesto pronašli u redovima Ustaške vojnice, njemačke vojske ili su se pak priključili Narodnooslobodilačkom pokretu (Erjavec, 1992: 144-145).

1.4. OD ŠPANOVICE DO NOVOG SELA I NATRAG

Španovački iseljenik u SAD Tone Januš 1946. godine svojoj je sestri, koja je i dalje živjela u Hrvatskoj, poslao pismo, a ono je, među ostalim, sadržavalo sljedeće pitanje:

“A zašto ste ostavili Španovicu, i ako Španovica još postoji, tko se i sada tamo nalazi?”
(Erjavec, 1992: 37)

Što se, doista, dogodilo sa Španovicom nakon Drugog svjetskog rata? Treba se, dakako, još kratko osvrnuti na prve akcije koje su se nad seljanima provodile neposredno nakon napada na selo u listopadu 1942. Erjavec (1992: 165) će spomenuti kako su, zapravo, najbolje prošli oni preživjeli koji se nisu odlučili vratiti u selo. Naime, uz broj stradalih u dva listopadska dana, memorijalni kompleks koji je podignut uz cestu Pakrac-Požega u nekadašnjem srcu Španovice posvećen je žrtvama kojih je poimence navedeno 382, a riječ je i onima koji su stradali u nekima od slavonskih logora, tijekom zloglasnog Križnog puta ili u ostalim okolnostima Drugog svjetskog rata (Kesić, 2013: 68). Stradavanje i svojevrсни progon Španovčana, dakle, nastavio se i nakon ataka Dvanaeste slavonske brigade, a posljednji udarac koji će većinu zauvijek otjerati od sela koje je njihovim precima krajem 19. stoljeća trebalo dati nadu u bolju budućnost došao je sa Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz kolovoza 1945. godine. Njime, je, naime, konfiscirana velika većina španovačke imovine uz zemljišta Hrvata u Dragoviću, Branešcima i Bučju što nas dovodi do broja od ukupno 297 kućanstava na koja se odnosila spomenuta odredba (Erjavec, 1992: 169). Ako se osvrnemo na dio o kolonizaciji, spominje se kako su Španovčani, pod teškim znamenom ustaškog predznaka, koji ih je obilježio u prvim poslijeratnim godinama, bili djelomice protjerani iz Pakraca, a usto je isplanirana i

svojevrсна prisilna seoba u selo Gašince kod Đakova (Erjavec, 1992: 172). Ondje se nastanilo čak 47 španovačkih obitelji, ali to mjesto za njih nikad nije predstavljalo dom, s obzirom na to da je “jedinstvena goransko-slavonska zajednica” uništena onog trenutka kada su morali napustiti svoje selo na cesti Pakrac-Požega, pa tako ubrzo i odlaze iz Gašinaca (Erjavec, 1992: 175-177).

Vratimo li se na pitanje koje je postavljeno u pismu Tone Januša istaknutom na početku ovog pasusa, odgovor će dodatno potvrditi slutnje da Španovica više nikada neće biti ista. Kao prvo, od 1945. više se tako i nije zvala, već je uspostavljen znakoviti, svježi naziv koji kao da želi nagovijestiti uspostavu života koji se podiže iz pepela: Novo Selo (Erjavec, 1992: 177). Ondje se, također, provodila kolonizacija pa je tako došlo do naseljavanja mahom srpskog stanovništva iz Bosne i Hercegovine, a ukupno će do rata u devedesetima ondje živjeti 58 obitelji od kojih su pet po etničkom sastavu hrvatske ili hrvatsko-srpske (Erjavec, 1992: 177). Španovčanima je tako zabranjen povratak, njihova je imovina razdijeljena novom, srpskom stanovništvu, neprorađene traume iz Drugog svjetskog rata, kako za hrvatsko, tako i za srpsko stanovništvo, ponovno će izaći na površinu tijekom političke, ekonomske i ostalih tranzicija nove Jugoslavije, a traumatska prošlost postat će alatka za ciljeve političkih i intelektualnih elita (Kesić, 2013: 7-8). Pakračka regija kao takva spominje se i danas kao jedan od onih geografskih entiteta u kojemu je došlo do strašnih razaranja i velikih gubitaka u ljudskim životima, imovini i drugim vrijednostima i tijekom Drugog svjetskog rata i tijekom rata u devedesetima, a Vesna Kesić (2013: 3-4) napomenut će kako je to svojevrsna posebnost, ali ne i jedinstvenost na ovim prostorima s obzirom na to da sličnih primjera ima i u drugim etnički miješanim dijelovima hrvatske poput Like, Korduna i dalmatinskog zaleđa, što će biti spomenuto u narednim poglavljima ovoga rada.

Osvrnemo li se na ranije navedeni kontekst ratnih zbivanja s početka devedesetih godina, Pakrac će onomad postati jedno od ratnih središta koje će zapravo preuzeti uže značenje onoga što je stavljeno pod kapu Zapadne Slavonije kao geografske cjeline. Tako će prvi udar Jugoslavenske narodne armije (u daljnjem tekstu skraćeno JNA) i paravojnih srpskih jedinica početkom ožujka 1991. zaustaviti hrvatske policijske snage kojima su se pridružili pakrački dobrovoljci (Kesić, 2013: 8). Grad je, dodajmo, u tom trenutku podijeljen na istočni dio sa pretežno srpskim stanovništvom i zapadni dio u kojemu su mahom obitavale hrvatske obitelji, a jedan događaj bit će posebno značajan za daljnji razvoj života u selu koje osnova ove egzemplarne studije slučaja. Naime, u okršaju srpskih snaga i JNA s hrvatskim vojnim jedinicama te iste godine dolazi do povlačenja prvonavedenih s ranije okupiranog područja i migracije prema BiH i Srbiji što je rezultiralo i napuštanjem Novog Sela (Kesić, 2013: 8).

Erjavec (1992: 186) će ustanoviti da je Vlada Republike Hrvatske donijela uredbu kojom je Novo Selo preimenovano u Španovica uz argument da je ondje od osnutka pa sve do 1942. kada je spaljeno živjelo hrvatsko stanovništvo kojemu ono mora biti vraćeno. Pa ipak, u tom se kontekstu nema spominjanja zločina i terora koje je dio hrvatskog stanovništva u okviru ustaške tvorevine NDH provodilo nad žiteljima okolnih srpskih sela, već je patnja na relacija Španovica-Novo Selo prikazana jednostrano, dakle, u potpunosti zanemarujući traumu drugog, što je, pretpostavka je na početku ovoga rada, agenda koja je u ratnim okolnostima odabrana kao jedina i prava istina, kao i suprotno, dakle, u korist srpskog stanovništva tijekom postojanja Jugoslavije kada je Španovica praktički proglašena tabu temom. Kesić (2013: 8-9) spominje i kako je ondašnji kardinal Franjo Kuharić prilikom sprovođa poginulim hrvatskim braniteljima u Bjelovaru slijedio spomenuti diskurs pa je tako prilikom govora, prenošenog na nacionalnim radio stanicama, spominjao isključivo hrvatske žrtve stradanja u četrdesetima i devedesetima te dodao kako će se katolička crkva u Španovici obnoviti kao poticaj za Španovčane Hrvate da se ondje mogu vratiti.

Pod diskursom žrtava jugoslavenskog terora, kakav je, čini se bio kao stvoren za plodno tlo mržnje koje se štitilo u razaranjima devedesetih i prilikom uspostave suverene države Hrvatske, Španovčani su opet, čini se, dobili priliku za povratak, ali postavlja se pitanje pod koju cijenu i s kakvim bremenom na plećima? Sama činjenica da se u nju, zapravo, gotovo nitko neće i vratiti, čak i onda kada je ponovno postala “hrvatskom” ječi neizrecivom tugom neprorađenih trauma između dvaju naroda i nerazumijevanju za tuđe gubitke. Stoga je ideja ovog diplomskog rada iznijeti Španovicu pred svjetlo kao jedan od primjera mjesta gdje je miran suživot malih ljudi bio zavađen i zatrovan višim političkim instancama kojima je, s obje strane, agenda uvijek bila iznad žrtve. Cilj je, dakle, u narednim pasusima kroz povezivanje pojmova vezanim uz kulturalnu traumu na primjeru Španovice identificirati ono što ne dopušta postupke kojima će se liječiti zavađenost. To bi, dakako, trebalo poslužiti i kao jedno od brojnih ogledala na našim prostorima koje bi agentima moći i donositelja ukazivalo na sjeme mržnje koje nastavlja klijeti na razmeđu neprorađenih trauma.

2. ANALIZA KONCEPATA KULTURALNE TRAUME NA PRIMJERU ŠPANOVICE

Iskustvo Španovice neminovno je bilo traumatično za više dionika, a nije na odmet spomenuti da su i Hrvati i Srbi vjerovali u teorije zavjere koje su činile okosnicu onoga što se nerijetko uzimalo kao jedina povijesna istina sela (Erjavec, 1992: 4-6). Dodajmo k tome i ideju da prema Staubu (2006: 872) masovno nasilje stvara traumu i za počinitelja zločina, ne samo

za žrtvu, stoga na primjeru Španovice i događanja za vrijeme i nakon NDH možemo uspostaviti više usporednih kolosijeka koji su možebitno zatrovali mnogostruke međunacionalne odnose, čak i za one generacije koje nisu doživjele Drugi svjetski rat, ali i za one koje nemaju niti iskustvo ratnih zbivanja u devedesetima. Prije svega, potrebno je definirati kulturalnu traumu kao okosnicu i temeljnu teorijsku postavku ovoga rada koji određuje njegovu fokalnu točku, kao i perspektivu iz koje se uopće sagledava slučaj Španovice. Prema definiciji sociologa Jeffreya C. Alexandera (2004: 1), “kulturalna trauma nastaje kada se članovi određenog kolektiva osjećaju kao da su podvrgnuti strašnom događaju koji je ostavio neizbrisiv trag za podsvijest njihove grupe, što posljedično utječe i na njihovo pamćenje i mijenja njihov identitet nepovratno i iz korijena”. Važno je napomenuti kako je ključna odrednica ove definicije ta da ona postavlja u fokus nužnost društvene odgovornosti i akcije na političkoj razini, a usto se bavi sljedećim pitanjem: možemo li suošjećati s patnjom drugoga i gdje nas dovodi negiranje ili zanemarivanje istog? (Alexander, 2004: 1). Odgovor leži u ne baš optimističnoj istini kakvoj smo nerijetko svjedočili kroz povijest kada je nedostajalo želje za prihvaćanjem tuđe traume, a ona odjekuje upravo nadogradnjom traumatskog procesa, kao i ustručavanjem u vidu razvijanja solidarnosti prema pogođenim društvenim grupama (Alexander, 2004: 1).

Nadalje, intencija je u ovom dijelu rada prvenstveno definirati preduvjete iz kojih nastaje trauma te prikazati slučaj Španovice kroz četiri ključne reprezentacije traume, definirati aspekte kulture koji doprinose razvoju traume, istaknuti obrambene mehanizme tabua te zagrepsti u podzemlje prešućivanja traume. Također, stoji napomena kako će se u dijelu o reprezentaciji traume i aspektima kulture analizirati isključivo događanja u Španovici u vrijeme Drugog svjetskog rata, ne i rata u devedesetima, s obzirom na fokusiranost kada je riječ o određenom vremenskom periodu, poštujući i priznavajući, pritom, korelaciju događanja u četrdesetima s onima na početku devedesetih.

2.1. REPREZENTACIJA KULTURALNE TRAUME

Potrebno je, prije svega, poslužiti se ključnim konceptima reprezentacije traume koje definira Alexander, uz napomenu da će se u primjeru Španovice navoditi cjelokupnost događaja unutar NDH, dakle, fokus neće biti isključivo na napadima koji su se odvijali u listopadu 1942. Prvi koncept jest priroda događaja, odnosno, ispitivanje načina na koji se prikazuje što se zaista odvijalo za pogođenu društvenu grupu (Alexander, 2004: 13). Dakle, ako pogledamo priču koja dolazi s uspostavom NDH 1941., možemo činjenično predložiti teror koji se, pod utjecajem narativa od strana Sila osovine, a prema čijem je modelu formiran zločinački narativ i u

Pavelićevoj državi, počinje provoditi nad nepoćudnim stanovništvom. U slučaju prostora ondašnjeg kotara Pakrac, a prema ranije istaknutim događanjima koja su spomenuta u povijesnom pregledu španovačke povijesti, nepoćudni su u ovom slučaju, uz Židove, bili prvenstveno Srbi koji su zbog povijesnih migracija naseljavali dio sela, gradova i općina na spomenutom teritoriju. Teror nad okolnim srpskim stanovništvom pojačava se osnivanjem ranije spomenute Pripremne bojne, ustaške vojne jedinice kojoj se pridružio dio Španovčana, a posredno je to označavalo i sudjelovanje u deportaciji nepoćudnih u sigurnu smrt ustaških logora. Jak odjek nacionalističkih tendencija nije došao u potpunosti neočekivano zbog međuetničkih trzavica koje su bujale u vremenima Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije kao jedan od rezultata neriješenog “hrvatskog pitanja” i tendencija za uspostavljanjem velikosrpskog hegemonizma. Nadalje, probijanjem partizanskih snaga i rušenjem ustaškog uporišta Španovica-Dragovići u listopadu 1942. događa se odmazda za zločine počinjene nad srpskim stanovništvom te je selo spaljeno, brojni su Španovčani pritom ili posljedično stradali, a oni preživjeli iz njega su trajno protjerani. Došlo je do preimenovanja Španovice u Novo Selo i promjene etničkog sastava pa će do devedesetih ondje uglavnom živjeti srpske obitelji. One španovačke prisilno su kolonizirane u druge dijelove Hrvatske te su automatizmom označene kao nepoćudne zbog poććavanja povezanosti s ustaškim zločinima na sve Španovačne.

Kada govorimo o drugoj reprezentaciji traume, treba istaknuti identificiranje žrtve određenog događanja, odnosno, odrediti je li riječ o pojedincu, društvenoj grupi ili ljudima kao kolektivu te postoji li žrtva isključivo se jedne strane traumatskog spektra (Alexander, 2004: 13). S obzirom na međuzavisnost pojmova, dodajmo odmah i treću reprezentaciju kulturalne traume, determiniranje počinitelja, odnosno antagonista koji je svojim djelovanjem naudio određenoj društvenoj skupini i pritom kreirao traumatsko iskustvo (Alexander, 2004: 15). U ovom slučaju, identifikacija žrtve i počinitelja može ići u dva smjera. Prvi je, naoko, onaj očitiji, a izvire iz promatranja odnosa između srpskog i hrvatskog stanovništva. Dakle, ako se fokusiramo na priču od uspostave NDH do 1942. godine, makar se može ići i puno dublje u srž međunacionalnih odnosa, jasno je da su žrtve ustaškog terora, a koji je isijavao i iz Španovice kao režimskog uporišta, Srbi iz slavonskih sela koji su bili mućeni, zarobljeni i ubijani u ime ideologije koja je potencirala stigmatizaciju na najgorem mogućem stupnju i prevlast određenog etnosa nad drugima. Dvojakost španovačke žrtve i počinitelja oćituje se u događanjima u jesen 1942. kada je krvna osveta partizana prouzročila nove gubitke, sada sa španovačke strane, ponovno protjerivanje, marginaliziranje te umorstva iz mržnje. Moglo bi se, stoga, Španovicu gotovo poetski promatrati kao svojevrsan oltar na kojemu će dva naroda podnijeti težinu prolivene krvi koja gotovo da i neće dopustiti da nakon dva rata ona ostane

miran dom za buduća pokoljenja. Veoma je, dakle, zamagljena linija žrtve i počinitelja jer je nerazumijevanje za patnju jednoga nagomilalo srdžbu i želju za odmazdom i na kraju kulminiralo u teror nad drugim. Pa ipak, ono što je važno napomenuti, a stoji uz Alexanderovu (2004: 15) definiciju reprezentacije počinitelja jest da je ono uvijek ostvareno uz pomoć simbola i društvene konstrukcije što će reći da se narativ počinitelja ipak komplicira iznad naoko jednostavnog rješenja koje govori da su za neke zločine krivi Srbi, a za neke Hrvati jer upravo je to ono što kreira vrtlog mržnje na kojemu brojni donositelji odluka u zemljama bivše Jugoslavije i danas parazitiraju, a za etnos ne donosi ništa više od uzavrele krvi koja kao da se ostavlja u amanet za generacije koje dolaze. S time na umu, treba spomenuti drugi smjer prilikom kojeg možemo analizirati odnose žrtve i počinitelja u Španovici, a on se razotkriva u sinergijama habitusa između običnog naroda i političkih elita. Dakle, ako se prisjetimo političkih kriza u Kraljevini Jugoslaviji i kosti pravednosti oko koje su glodali visoki politički dužnosnici i nositelji ideja u prevlasti jednog naroda nad drugima, jasno je da je perpetualno nametanje jedne etničke istine bila jednostavna misao za nametanje fokusa unutar zajednice običnih građana. Iz tog razloga, na simboličkoj razini, lako je uočiti traumu koju su elitističke grupe nametnule stanovnicima ondašnjih država, secirajući njihove suživote do odrednica na razini etničke pripadnosti na temelju kojih će ih razdvojiti i zavaditi. Usto, ne treba zaboraviti ni ustaški pokret i ideologiju kao neumoljivog počinitelja terora nad srpskim dijelom stanovništva, kao i partizansku odmazdu koja je krvoproliće u slučaju Španovice zamijenila za “ispravljanje krivih Drina” i uspostavljanje pravičnosti. Vesna Kesić će (2013: 10-11), dodajmo, kao svojevrsan argument tezi o žrtvi i počinitelju na relaciji političke elite-etnosi, istaknuti kako su “nacionalistički regionalni mediji i nacionalističke elite bili skloni u uzroke krvavog raspada Jugoslavije upisivati i ‘vjekovnu etničku mržnju i sukobe’, hegemonističke politike pojedinih režima, teritorijalne pretenzije i ideologije državnih tvorevina u kojima nacionalno pitanje nije bilo adekvatno riješeno (u obje Jugoslavije)”.

Nadalje, može li se šira javnost poistovjetiti s neposredno viktimiziranom grupom i simbolički sudjelovati u iskustvu traume, pitanje je koje kao četvrtu reprezentaciju postavlja Alexander (2004: 13-14). Unatoč činjeničnom stanju stvari koje potvrđuje postojanje traumatskog iskustva, on ističe kako je uobičajena pojava da neposredno od početka razvijanja istog zapravo i nema velike solidarnosti za pogođenu društvenu skupinu, odnosno, ne postoji značajno povezivanje izuzev slučaja gdje žrtve dijele vrijednosti sa širim kolektivom jer tek tada potonji mogu sudjelovati u iskustvu povezanom s izvornom traumom (Alexander, 2004: 14). U tom smislu ističe i relevantne primjere pa tako, među ostalim, navodi i percepciju o romskoj zajednici u zemljama središnje Europe. Konstatira tako da su dominantne etničke

skupine na datom prostoru prihvatile Rome kao žrtve traumatskih povijesnih događaja dok, s druge strane, i dalje velik dio ljudi ima određeni animozitet prema njima te ih, u neku ruku, smatra devijantnima, pa se stoga ne može reći da su se mogli identificirati s njihovom patnjom i simbolički sudjelovati u iskustvima koje su proživjeli (Alexander, 2004: 13-14). Dakle, ako postavimo stvari u okvir ustaških zločina nad srpskim stanovništvom, postaje jasno da je, kao i u nacističkoj Njemačkoj, nedostajalo poistovjećivanja s žrtvom na razini kolektiva, odnosno, od strane dominantnog njemačkog stanovništva i to mahom zbog instanci koje su i ranije trovale međunacionalne odnose. Na to ukazuju i drugi primjeri zločina ustaškog režima nad srpskim stanovništvom u Drugom svjetskom ratu, a o kojima će riječi biti u narednom poglavlju ovog rada. S druge strane, nedostaje i suosjećanja za nevine žrtve sa španovačke strane koji će, pisao je o tome i Erjavec (1992: 169-175), biti prognani iz vlastitog sela i na neki način biti obilježeni kao tabu, u nadi da će se njihovo traumatsko iskustvo zatomiti pod teretom raseljavanja u druge dijelove Hrvatske. Sjećanje na Španovicu i Novo Selo u žarištima ratnih zbivanja, obilježeno je etničkom pripadnošću, odnosno, formirano je unutar narativa pojedinih etničkih skupina (Kesić, 2013: 12). Baš iz tog razloga, ne treba čuditi da gotovo svaki pokušaj poistovjećivanja sa žrtvom pada u vodu i u novijoj povijesti kada se one prikazuju jednostrano i bez želje za priznavanjem istine onog drugog.

2.2. ASPEKTI KULTURE I NJIHOV DOPRINOS KULTURALNOJ TRAUMI

Psiholog i akademik Ervin Staub, koji je svoj rad posvetio upravo psihologiji masovnog nasilja i genocida, u svrhu razumijevanja traumatičnih događaja uvodi nekoliko aspekata kulture te ih postavlja u korelaciju s kulturalnom traumom, a demonstrira ih na primjerima zločina u nacističkoj Njemačkoj, genocida nad armenskim stanovništvom u Turskoj u vrijeme Prvog svjetskog rata, terora i masovnog nasilja u Argentini tijekom takozvanog Prljavog rata te genocida u Kambodži (Staub, 1992: 233). Govorimo, dakle, o njegovom integralnom teorijskom modelu eskalacije masovnog nasilja, a kao najkompleksniju instancu autor uzima grupno samoodređivanje koje se proučava u smislu ciljeva i vrijednosti koje valorizira dominantna društvena grupa (Staub, 1992: 234). S obzirom na usku povezanost ustaškog i nacističkog režima, usporedno ćemo pratiti Staubove zaključke vezane za zločine u Njemačkoj uz one provedene u Španovici.

Naime, Staub (1992: 233-234) ističe kako je vidljivo da je Treći Reich nošen kombinacijom ideje o nadmoćnosti, dakle, pozivanjem na pravo da određena skupina vlada nad drugima zbog pojedinih društvenih, povijesnih pa i bioloških postulata, ali uz nesigurnost i

bojazan za podrivanje suvereniteta dominantnog naroda ili skupine. Postavlja se pitanje, u svrhu analize tragičnih događaja u Španovici, kakav je sustav ciljeva i vrijednosti prevladavao u okviru dominantnog društva u ondašnjoj NDH prema, dakle, potlačenom srpskom stanovništvu? Ako se posvetimo ideji koja nameće prevlast jednog naroda nad drugim, ustaški režim treba promatrati kao silu proizašlu iz želje za formiranjem samostalne države Hrvata, ali i s ciljem etničkog čišćenja nepoćudnih manjina s kojima se potencirala razlika na temelju rase, narodnosti i religije (Bartulin, 2008: 75). Pritom, naum je bio stvoriti određenu vrstu distinkcije s ranijim pokušajima rješavanja "hrvatskog pitanja" kada je integracija stremila ka pronalasku idealne pozicije unutar šire jugoslavenske slike (Bartulin, 2008: 76). Stoga redefiniranje sebstva hrvatskog naroda u očima ustaškog pokreta zapravo i nije moglo proći bez uništavanja svake poveznice sa srpskim narodom s kojim je već postojao pokušaj ostvarivanja zajedničke države (Bartulin, 2008: 77). Spomenimo još i Načela ustaškog pokreta koja je Ante Pavelić ustanovio još 1933. u Italiji pod budnim okom i zaštitom Mussolinijevih fašista, a usko su vezana uz definiranje hrvatstva u opoziciji s jugoslavenstvom što će biti ključno za širenje ideje o podčinjavanju manjina na ovim prostorima (Krizman, 1978: 117, cit. prema Bartulin, 2008: 82-83). Usko s time povezan je i strah, odnosno, prijetnja u podrivanje samostalnosti hrvatskog naroda pa stoga valja spomenuti kako je ustaški režim identificirao jasnog neprijatelja, u ovom slučaju etničke Srbe koji su živjeli na području NDH uz podsjetnik na težnje srpskih nacionalista u doba Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije, kao i agendu jugoslavenske jedinstvenosti koja se postavljala kao jedan od najvećih parazita koji može nagristi hrvatstvo kao takvo (Bartulin, 2008: 100-102). S obzirom na dvojakost traume povezane sa Španovicom, moramo se osvrnuti i na potke partizanskog pokreta koje su uzrokovale tragediju 1942. Prisjetimo li se samo rečenice iz izvještaja Štaba III operativne zone Glavnom štabu NOPO Hrvatske o događajima u selu, a gdje se navodi kako "su partizani pravedni narodni osvetnici i da niko neće moći izbjeći toj pravednoj narodnoj osveti" (Hrečkovski i Konjević, 1970: 311), postaje jasno pod kakvim uvjetima raste partizanski i antifašistički pokret na razmeđu raspada jedne i zasnivanja nove države što naglašava važnost sagledavanja društvene promjene kao zasebne kulturalne traume koja se može sagledavati u kontekstu Španovice i Novog Sela, ali o tome će biti riječi u daljnjem dijelu ovoga rada.

Spominjući devaluaciju subgrupe, odnosno, prejudiciranje atributa žrtve na određenu društvenu skupinu, što je druga instanca kulture koja može utjecati na razvoj traume, Staub (1992: 233) navodi kako je u nacističkoj Njemačkoj zapravo postojala duboko ukorijenjena tradicija antisemitizma koja je vremenom postala utkana u kulturu, a onda i u politički život. Nasljeđe totalitarnog režima donijelo je u NDH takav odnos prema Židovima, dok je pogled na

Srbe vukao svoje korijene još iz bivanja u zajedničkim državama pa možemo reći da je ona organska mržnja koja se, kao u smislu antisemitizma u Njemačkoj, već neko vrijeme kuhala, na kraju je i proključala uspostavom ustaškog poretka. Povjesničar Dejan Đokić u svojoj je knjizi *Nedostižni kompromis- srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji* iznio boljke koje su omogućavale zajednički suživot dvaju naroda na političkoj razini, a upravo ondje treba tražiti korijene u kojima se vidi potreba za devaluacijom hrvatskog etnosa s jedne i srpskog etnosa s druge strane. On će, govoreći dakle o razdoblju neposredno nakon uspostave Države Srba, Hrvata i Slovenaca, ustvrditi kako postupci obiju strana u vrhu političkog vodstva "nisu bili motivirani etničkom netrpeljivošću prema 'drugom' iako je nacionalizam, ponekad u kombinaciji s političkim manevriranjem, u mnogim slučajevima utjecao na te postupke" (Đokić, 2007: 23). Nadalje, formiranje hrvatskog pitanja u godinama kada nastaje Kraljevina SHS, doći će do svojevrsne izmorenosti u vidu pokušaja postizanja kompromisa tijekom dvadesetih godina što je u pojedinim krugovima shvaćeno kao odbijanje centralističkih institucija u kraljevini, a to se na simboličkoj razini neslaganja centralista i anticentralista prenosi u simbolički iskonstruiranu netrpeljivost Hrvata i Srba (Đokić, 2007: 23). Svojevrsna decentralizacija dolazi potpisivanjem Sporazuma Cvetković-Maček i nastankom Banovine Hrvatske, ali to je povuklo za sobom otvaranje srpskog pitanja, poglavito u očima onih Srba koji su teritorijalno pripadali novonastaloj tvorevini (Đokić, 2007: 26-27). Dakle, možemo zaključiti kako je problematika rješavanja hrvatskog i srpskog pitanja nasljeđe koje će, kao što je i ranije objašnjeno, biti snažan motiv za ustašku vlast u cilju devaluacije manjina. Kada se postavi pitanje kako su španovački civili bili spremni pridružiti se snagama ustaške Pripremljene bojne i jednim dijelom raditi strahote protiv nekadašnjih susjeda od kojih ih je "odjednom" udaljila nacionalna pripadnost, odgovore treba potražiti u godinama koje su prethodile nemirima koje je za sobom povukao Drugi svjetski rat.

Nadalje, Staub (1992: 233-234) ističe još i kulturu autoritarnosti koja je snažnim valom zahvatila njemačko društvo, a isto bi se moglo reći i za ozračje u NDH što bi se, također, moglo povezati s različitim razdobljima bivanja Hrvatske, u višestrukom smislu te riječi s obzirom na teritorijalni sastav kroz povijest ili pak u vidu zajednica s drugim državama ili pod određenim kraljevskim ili carskim režimima van konteksta "domaćih". U suprotstavljanju monolitne s pluralnom kulturom, možemo reći da je na primjeru Španovice, s obzirom na njenu ulogu ustaškog uporišta, prevladala monolitna kultura, koju Staub (1992: 233) stavlja u opreku s pluralističkim društvima, orijentirane ka dominaciji jedne društvene skupine nad drugima, pa i pod cijenu istrebljivanja "onog drugog". Svi navedeni aspekti bili su faktori kulturalne traume u Španovici koja je, nažalost, završila kao tragičan nusprodukt zločinačke ustaške ideologije, a

onda i partizanske odmazde. Legitimiranje određene ideologije, što također spada u Staubove (1992: 233) kulturne pretpostavke masovnog nasilja, dozvolilo je postojanje Španovice s ulogom kakvu je imala od 1941. pa sve do uništavanja sela 1942., a samim time i probir ljudi koji će zbog takvog narativa platiti životom.

2.3. PREŠUĆIVANJE TRAUME

“Društvo je prisutno dokle god se ono mijenja”, znakovita je to rečenica poljskog sociologa Piotra Sztompke (2000: 275) kojom pritom naglašava konstantnu prisutnost modifikacija u našim socijetalnim zajednicama, a u radu posvećenom ambivalenciji društvene promjene u smislu potencijalnog razvitka traumatskih posljedica. Naime, on navodi kako društvena promjena sama po sebi može potaknuti razvoj traume, a način na koji se s njome nosimo može odrediti ishod budućih odnosa u društvu koje izrasta iz date modifikacije (Sztompka, 2000: 275). Krajem 19. i početkom 20. stoljeća uočen je diskurs koji je propitivao dotadašnju tezu da je svaka društvena promjena pozitivna, odnosno, da ima povoljan učinak na novoformirajuće strukture pa je tako određeno da proces prilagodbe zapravo za sobom povlači mahom mukotrpane aspekte za društvo koje prolazi kroz isti (Sztompka, 2000: 276). Istina, utvrdit će Sztompka (2000: 277), zapravo leži negdje na pola puta, dakle, ne govorimo o crno-bijelom procesu koji povlači isključivo jednu stranu diskursa na spektru pozitivnih i negativnih utjecaja za društvo, već treba promatrati kontekst za pojedine stratumne unutar zajednice. Bitno je naglasiti i kako on razlikuje masovnu od kolektivne traume društvene promjene, navodeći kako se potonja razvija tek onda kada je traumatogeno iskustvo, bez obzira na zahvaćenost, postalo zajedničko za dato društvo u cjelini, dakle, kada ono postaje dio javnog diskursa, uz motiv poistovjećivanja s pogođenom grupom, ali i zajedničkom identifikacijom čimbenika poput, primjerice uzroka i počinitelja te osmišljavanjem koraka koji će pomoći u sukobljavanju s traumom (Sztompka, 2000: 279-280).

Pitanje je, dakle, kakvo društvo postajemo ako se mijenjamo samo jednostrano, ako učimo isključivo od vlastite traume? Sztompka (2000: 288-289) opisuje tijek traumatskog događaja te s obzirom na njegov ishod govori o pozitivnom ciklusu kulturalne rekonstrukcije i zloćudnom ciklusu kulturalne destrukcije. Prvonavedeni podrazumijeva prevazilaženje traumatskog događaja kao takvog jer je on percipiran kao stimulans u vidu poduzimanja koraka koji će pomoći društvu da izrasta iz svojih pogrešaka (Sztompka, 2000: 288). U opoziciji pak stoji kulturalna destrukcija koja potencira one negativne čimbenike traume koji postaju suviše velik teret za određeno društvo koje, iz svoje nemogućnosti da se s istima nosi, nagomilava

breme koje zatim i produbljava rane nagrizenog poretka, a u određenom scenariju može rezultirati degradacijom pa čak i gubitkom kulturnog identiteta (Sztompka, 2000: 288-289).

Gdje, dakle, na tom spektru, leži Španovica? Prilikom dohvaćanja najboljeg mogućeg suda, treba imati na umu društvenu promjenu Drugog svjetskog rata kao snažnog utjecajnika na događanja na europskom tlu, odnosno, prihvatanje novog ustaškog režima i uspostave nove države pod kapom redefinicije pogleda na sebstvo hrvatskog etnosa. Osjećaj ugroženosti, koji je spomenut ranije u okviru reprezentacije kulturne traume, može bitno je snažno oblikovao akcije španovačkih civila koji su sudjelovali u zločinima nad Srbima u eri rata i uspostavi prve samostalne hrvatske države u kontekstu moderne povijesti. Tražiti objašnjenje za zločinačko djelovanje i okretanje protiv donedavnih susjeda s kojima je do četrdesetih godina prošlog stoljeća razvijen mirni suživot van konteksta navedene društvene promjene bilo bi odista pogrešno. Stoga je ključ sagledati mehanizme suočavanja koji u tom smislu i prema tipologiji Roberta K. Mertona uzima Sztompka. Naime, tu spadaju dva aktivna i dva pasivna mehanizma suočavanja s promjenom pa tako u prvu skupinu ubrajamo inovaciju i pobunu, a u drugu ritualizam i povlačenje (Sztompka, 2000: 286). U spomenutom razvoju događaja mogli bismo ponašanje španovačkih civila i njihovu ulogu u ratnim zločinima opisati u procesu inovacije, odnosno, postupka koji su težili idealiziranju novog poretka i pokušaju da se u potpunosti odbace “stari načini” koji su prevladavali u narativu Kraljevine Jugoslavije. Dakle, u kontekstu traume Drugog svjetskog rata i nastanka novog poretka, možemo govoriti da je određena društvena skupina odabrala smjer aktivnog pogodovanja novom režimu što je bio mehanizam reakcije na datu društvenu promjenu koja je za sobom povlačila i novi narativ propagiran pod kapom očuvanja hrvatskog naroda. Ta je akcija utjecala na izviranje nove društvene traume za srpsko stanovništvo, a takvi će postupci imati direktne posljedice na formiranje narativa u idućoj državi u okviru koje će se nalaziti hrvatski i srpski etnos. Nadalje, već je nekoliko puta tijekom ovog rada spomenuto kako je na teror nad srpskim stanovništvom jasno odgovoreno svojevrsnom odmazdom od strane partizanskih jedinica i krvavim pohodom na Španovicu, a takav čin možemo, u smislu obrambenih mehanizama promatrati kao pobunu protiv vrijednosti ustaškog režima, ali na najkrvaviji mogući način, povlačeći pritom i nevine civile u sigurnu smrt. U eri okončanja Drugog svjetskog rata, a onda i kreiranja nove države, prvo Federativne Republike Jugoslavije (kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije), dolazimo do nove društvene promjene koja stasa pod teretima one prethodne, s velikim upitnikom koji potencira način na koji su one (ne)prorađene. Naime, prisjetimo li se Erjavčevog zapisa o kolonizaciji i preimenovanju Španovice u Novo Selo, mogli bismo reći da ponovno svjedočimo razdoblju inovacije s jedne strane i povlačenja s druge strane s obzirom na to da su Španovica

i Španovčani obilježeni kao svojevrsan tabu koji će se pokušati potkopati preimenovanjem i naseljavanjem srpskog stanovništva na to područje. Naposljetku, osvrnemo li se na razdoblje sukoba u devedesetima kada je Španovici vraćeno staro ime, a većina je srpskog stanovništva odande otišla zbog bojazni za vlastiti život u jeku ratnih stradanja i netrpeljivosti, ali i onome što se događa danas, čini se kako se opet ponavlja obrazac inovacije i povlačenja. U ovom smislu, inovacija dolazi od usađivanja novih-starih vrijednosti u Španovicu, a o povlačenju nam govori činjenica da se danas žrtve spominju tek jednoznačno, u vidu dva listopada dana i partizanskih zločina nad jednim selom i jednim narodom, kao da je ta jedina prava istina i priča, dok se traume druge strane prešućuju.

Dakle, trauma Drugog svjetskog rata našla je način da se svoje korijene podmuklo produbi i do iduće društvene promjene koja će utjecati na odnose dvaju naroda, ali upravo je način nošenja određenog društva ili društvene skupine ono što će, pokazuje to i primjer Španovice, utjecati na kvalitetu i kvantitetu njezinih posljedica. Vratimo li se na pitanje pripada li primjer Španovice pozitivnom ciklusu kulturalne rekonstrukcije i zloćudnom ciklusu kulturalne destrukcije kako ih promatra Sztompka, moglo bi se reći da je način nošenja s traumom i određeno prešućivanje traume koje je plesalo po posljednjim počivalištima i jednih i drugi odredio tijek u korist potonjeg. Diskursi mržnje i nerazumijevanja za patnju drugoga stvoreni tijekom devedesetih u Hrvatskoj, pokazuju da je samo pitanje vremena kada će neprorađene traume Drugog svjetskog rata ponovno naći put do materijala koje je moguće nagrizzati.

2.4. OBRAMBENI MEHANIZMI TRAUME I TABUA

Kako bi se bolje sagledala simbolička uloga Španovice u narativima određenih političkih ideologija, treba istaknuti pojam tabua kao “hegemonijske šutnja koja nastaje oko određenih mistificiranih i posvećenih riječi, koncepata i narativa koji su promovirani kao važni za simboličko osvještavanje grupe o sebi samima” (Blanuša, 2016: 171). Tabu najčešće uspostavljaju vladajući slojevi društva koji ga u tom smislu atribuiraju i određuju, a treba naglasiti i postojanje dva lica tabua pa tako on može predstavljati nešto sveto i očuvano, ali s druge strane može označavati i nešto opasno, nečisto ili zabranjeno (Freud, 2001 [1913]: 21, cit. prema Blanuša, 2016: 171). Dodavanjem pridjeva “politički” uz misao tabua pojačava njegovu dimenziju u vidu toga da se on onda, u rukama moćnika, zapravo koristi kao sredstvo pomoću kojeg se određuju glavne postavke određenog kolektivnog identiteta, odnosno, alat je za određivanje vrijednosti, a oni koji ih propituju proglašavani su neprijateljima ili izdajnicima

(Blanuša, 2016: 171). U kontekstu kulturalne traume, teoretičari povlače jasnu liniju razgraničenja između tog i pojma političkog tabua, navodeći kako je trauma rođena iz iskustva prošlosti, ona ostavlja trag koji u bilom kojem trenutku može isplivati na površinu (Van den Braembussche, 1998: 102, cit. prema Blanuša, 2016: 171). Ideologija, pak, koja počiva na tome da spriječi prijetnju koju potencijalni događaji iz prošlosti mogu imati na sadašnji poredak vrijednosti koji na simboličkoj razini drži kolektiv na okupu, glavna je okosnica postavljanja političkih tabua od strane vladajućih (Van den Braembussche, 1998: 102, cit. prema Blanuša, 2016: 171).

Ni hrvatsko društvo nije lišeno svojih tabua, a primjeri sela kao što je Španovica jasno nam pokazuju kako se upravo kroz taj i slične primjere oni induktivno mogu i uočiti, ali i da mogu ostaviti posljedice zbog zloupotreba od strane mahom desnih političkih aktera u Hrvatskoj. Prije nego pristupimo analizi konkretnog slučaja tabua Španovice, potrebno je prisjetiti se na kakve se tabue oslanja suvremeno hrvatsko društvo. Nije novost, naime, da se određeni povijesni diskursi u rukama aktualne vladajuće stranke, Hrvatske demokratske zajednice (u daljnjem radu skraćeno HDZ), koriste i iskrivljuju u korist produbljivanja narativa koji toj stranci odgovaraju (Blanuša, 2016: 176). Temelje za identifikaciju hrvatskog sebstva pronalaze katkad i u pobuđivanju duhova iz prošlosti, od sukoba iz devedesetih pa unatrag sve do hladnog rata, ali Drugog svjetskog rata, koračajući pritom u polje “povijesnog revizionizma i aktivne potpore hrvatskom nacionalizmu i fašizmu” (Blanuša, 2016, 176). Iako se u daljnjem tekstu ovog rada neće detaljnije analizirati situacija na nacionalnoj razini, bilo je bilo nužno spomenuti generalni kontekst u kojem Hrvatska živi u većinskom dijelu svoje samostalnosti, gledajući prizmu najnovijeg doba, a bojazan za ponavljanjem istog obrasca nastavlja se i nakon posljednjih izbora zastupnika za Hrvatski sabor u proljeće 2024. nakon kojih je formirana nikad desnija Vlada u modernoj povijesti “Lijepe Naše”.

Nadalje, kako bi se detaljnije opisao tabu koji kao uteg stoji nad Španovicom, prvenstveno treba navesti obrambene mehanizme tabua te ih dovesti u vezu sa ovim slavonskim selom. Stoji napomena kako će se u ovom dijelu rada sagledavati narativ nakon rata u devedesetima, dakle, ideja je vidjeti na koji način je prošlost i trauma Drugog svjetskog rata postala dijelom određenog narativa u suvremenom kontekstu koji nastoje otkloniti krivnju s hrvatske strane na vagi pravednosti. Dakle, prema Van den Braembusscheu (1998: 106-110, cit. prema Blanuša, 2016: 172), postoje “četiri kolektivne strategije za suočavanje s prijetecim tragovima prošlosti”, a prva se odnosi na negiranje neugodnih dokaza što uključuje “namjerno potiskivanje, svjesni zaborav, falsificiranje prošlosti i cenzuru”. Ovaj je obrambeni mehanizam sveprisutan u hrvatskom društvu, primjerice, kod negiranja ratnih zločina s hrvatske strane

tijekom rata u devedesetima, kao i poricanje intencije za masovnim ubijanjem u Jasenovcu (Blanuša, 2016: 172). Kakvo je stanje sa povijesnom istinom Španovice, svjedoči upotreba njenog imena u kontekstima desnih aktera na javnopolitičkom spektru. Naime, Velimir Bujanec urednik i voditelj emisije “Bujica” koja se prikazuje na lokalnoj Z1 televiziji, u svojem je statusu na Facebooku, objavljenom u listopadu 2023., u kontekstu multimedijalnog događaja posvećenog kiparu Vojinu Bakiću i njegovoj skulpturi Spomenik pobjede naroda Slavonije, koja je srušena u veljači 1992. godine., a Bujanec ga je prozvao spomenikom “Titovim ubojicama Hrvata”, spomenuo i Španovicu (Vladislavljević, 2023). Napomenimo kako je riječ o kontroverznom novinaru ekstremno desnih stavova. Referirajući se na novu epizodu “Bujice”, Bujanec je na Facebooku objavio, među ostalim, i ovo:

“U emisiji se bez cenzure govorilo o zločinima koje je 5. slavonski korpus Titove jugo-komunističke partizanske vojske počinio nad Hrvatima tijekom II. svjetskog rata i u poraću, nakon 1945. godine... U fokusu je bila Španovica koja je doslovce zbrisana s lica zemlje – poput Borićevca i Zrina, ali i logori u kojima su Hrvati mučeni i ubijani”. (Vladislavljević, 2023)

U datoj se emisiji, dakle, spominje i Španovica, a jedan od sugovornika koji ju komentira je i Pero Šola koji je potpisan kao istraživač komunističkih zločina. On pak navodi kako je Španovica reprezentativno selo kada govorimo o zločinima koji su počinjeni nad Hrvatima u Drugom svjetskom ratu, povlačeći, pritom, paralelu i sa selima Zrin i Banski Kovačevac koja su doživjela sličnu sudbinu (YouTube.com, 2023). U čitavoj emisiji nema niti spomena o ustaškim zločinima za vrijeme NDH, o ulozi Španovice u tom smislu, kao ni teroru nad srpskim stanovništvom. Zločini “hrvatske strane” su prešućeni, a da ovaj slučaj zapravo i nije iznimka, govori i činjenica kako u Španovici danas ne postoji spomenik koji će komemorirati žrtve objiju strana, već govorimo isključivo o hrvatskim žrtvama partizanskog pokreta. Spomenimo i izjavu gradonačelnice Pakraca Anamarije Blažević (HDZ) iz 2022. prilikom komemoracije u Španovici:

„Svi ovi ljudi koji su stradali u Španovici prije 80 godina, kao i oni koji su stradali prije 30 godina na pakračkom području, jedini razlog je bio što su Hrvati. To je poveznica o kojoj moramo glasno govoriti. To ne smije biti zaboravljeno zato mi je i drago što je Španovčanima, iako su morali otići, ovo selo ostalo u srcu i Španovica je uvijek bila dio njih. Zato pozivam da

se vraćate u Španovicu jer bez se ljudi ne može ni graditi toliko potrebna infrastruktura“ (Pakrac.hr, 2022).

Dakle, španovačka žrtva ostaje jednostrana u javnopolitičkom diskursu, a ratni zločini ustaškog režima ostaju prešućeni u korist tabua kako bi se smanjio teret teške i traumatske povijesti. Španovica je predstavljena kao mjesto traume hrvatskog naroda i jedino kao takva može i opstati. Prostora za žrtvu drugoga nema jer upravo bi ona mogla podrivati čistoću nacionalnog identiteta, ona se jednostavno, ne spominje.

Nadalje, Van den Braembussche (1998: 106-110, cit. prema Blanuša, 2016: 172), ističe drugi obrambeni mehanizam tabua, a to je kognitivno potiskivanje kojeg proizvodi kognitivna disonanca i nezadovoljstvo zbog postupaka koji se jednostavno ne mogu poreći. Ona se manifestira putem poricanja, selektivnog protoka informacija tijekom iznošenja povijesnih činjenica prilikom kojeg se najčešće izostavlja ono uznemirujuće, a u svemu tome preneglašava se herojska uloga koja nerijetko služi kao distrakcija za pravo stanje stvari (Van den Braembussche, 1998: 106-110, cit. prema Blanuša, 2016: 172). U literaturi se navodi primjer izostavljanja činjenica o masovnom egzodusu srpskog stanovništva iz takozvane Krajine tijekom Operacije Oluja iz nacionalnog kurikulum za osnovne škole za 2006. godinu (Koren, 2015: 24, cit. prema Blanuša, 2016: 172). Ako se osvrnemo na konkretni primjer Španovice, nije na odmet spomenuti Erjavčeve riječi s početka njegove knjige u kojima navodi kako je nastojao doći do objektivne istine o povijesti Španovice, onoj koja će u obzir uzimati traumu koju je preživio i jedan i drugi narod na tom području (Erjavec, 1992: 4). Istina je, čini se, ipak prevagnula na stranu jednih žrtava, a da se selektivni protok informacija aktivno koristi i u vidu Španovice, govori, dakle, i način na koji se netom nakon završetka rata u devedesetima pristupilo temi memorijalizacije zločina koji su to selo i obilježili. Kako piše Kesić (2013: 68), memorijalni kompleks podignut je u središtu Španovice, a sastoji se od mramora s 382 imena hrvatskih žrtava koje su stradale u vrijeme Drugog svjetskog rata. Potom je obilježena i zajednička grobnica za 73 žrtve koje su stradale na dan napada na Španovicu, a dodatno su iskopani i nekadašnji temelji crkve, a uz taj teren podignuto je raspelo sa crkvenim zvonom (Kesić, 2013: 68). Dodajmo još i to da su “na mramornom postolju uz španovački grb uklesana su i tri natpisa: „1865. – 1942. god. Vraćamo se Španovico tebi! Duhovi 1996. god.“, drugi je na španovačkom dijalektu i govori o stradanjima i patnji, a na trećoj je strani zahvala darivateljima koji su omogućili podizanje zvonika” (Kesić, 2013: 68). Zavičajna zajednica Španovčana, koja je u međuvremenu osnovana s ciljem povrata imovine nasljednicima originalnih žitelja sela, tražila je i obnovu vatrogasnog doma pored groblja gdje se danas

odvijaju memorijalni susreti (Kesić, 2013: 68-69). Kesić (2013: 69-70) će opisati kako je ta inicijativa začeta krajem devedesetih godina prošlog stoljeća “plivala na valu oslobodilačke euforije i hrvatskog državotvornog nacionalizma”, pritom navodeći i senzacionalizam u hrvatskom medijskom prostoru pomoću kojeg se produbljivao narativ o “Srbima kao otimačima hrvatske imovine”, predbacujući krivlju na srpsko stanovništvo koje je živjelo u Novom Selu. Autorica, koja je svoju studiju slučaja temeljila na percepcijama Španovice i sa srpske i s hrvatske strane, ističe kako se onomad nije govorilo o srpskim žrtvama ustaškog terora, a prešućivalo se i to da je, baš kao što su Španovčani prisilno bili kolonizirani u druge dijelove Hrvatske, Novo Selo također mahom naseljeno Srbima protivno njihovoj volji (Kesić, 2013: 70). Njezina rečenica sumira dio o kognitivnom potiskivanju u kontekstu Španovice, a glasi: “državna vlast ničim nije intervenirala u ovu situaciju, nitko nije objašnjavao kompliciranu vlasničko-pravnu situaciju nastalu konfiskacijom, nacionalizacijom i novom denacionalizacijom” (Kesić, 2013, 70). Zaključno, rat u devedesetima u smislu narativa poslužio je u prenošenju i promjeni tabua Španovice zasnivanjem samostalne države pa su tako Hrvati ponovno označeni atributom nepogrešivosti, dok su Srbi proglašeni državnim neprijateljima, otimačima imovine i ubojicama. Stoga ne treba čuditi razvoj kognitivnog potiskivanja ni u ovom slučaju jer je jasno da su neke istine morale biti izostavljene kako bi ove druge mogle istančati patnju i uzdizanje iz pepela u osvit rađanja nove samostalne države. To je, dodajmo, i u skladu s istaknutim označiteljima tabua u hrvatskom društvu koje navodi Blanuša (2016: 176), a tu, među ostalim, spadaju konstrukcija pravog hrvatskog državljanina te određivanje Domovinskog rata kao jednog od “konstruktivnih procesa stvaranja nacionalne države i identiteta”. Pritom, žrtve niti jedne niti druge strane nisu, u stvarnosti, ispoštovane, već služe kao predmet koketiranja u svrhu održavanja ili propagiranja određenih vrijednosti koje odgovaraju određenom povijesnom trenutku.

Nadalje, treći obrambeni mehanizam tabua jest kreiranje mitova koji emocionalno nabijenu prošlost “konstruiraju u obliku temeljne povijesne pripovijesti” (Van den Braembussche, 1998: 109, cit. prema Blanuša, 2016: 173). Blanuša (2016: 174) ističe kako je uloga mita u hrvatskom društvu podsjećati na parolu o prošlosti koja se ponavlja, aludirajući pritom na vremena i okvire hrvatskog bivanja prije rata u devedesetima u kojima se Hrvatska ponovno sukobljava s istim neprijateljima (Blanuša, 2016: 174). Također, treba spomenuti i umanjivanje zloslutnosti ustaškog režima i NDH koja se stavlja tek kao obrambena linija protiv velikosrpske hegemonije i želje za dominacijom nad hrvatskim teritorijem (Blanuša, 2016: 174). Sve to dio je mita o djevičanstvu i nevinosti mlade hrvatske države (Blanuša, 2016: 173). Dakle, jasno je i da u suvremenom hrvatskom društvu postoje određeni mitovi vezani uz ulogu

u zločinima koji su se odvijali u Drugom svjetskom ratu, a mitološka priča o Španovici svakako nije iznimka na tom putu. Moglo bi se reći da je oko sela iskonstruiran mit na temelju ustaljenih, ranije spomenutih narativa o vječnom neprijatelju, dakle, Srbima koji su pretendirali na dato područje te se uspostava NDH smatra gotovo neizostavnim dijelom obrane hrvatskog naroda na srpsku agresiju u kontekstu Kraljevine Jugoslavije. Nije na odmet podsjetiti kako se od vremena ustaške tvorevine naglašava mit o neprijatelju kojeg se treba riješiti, ali isključivo zbog prijetnje koju isti predstavlja za podrivanje hrvatskog etnosa. Tako autorica Bette Denich u svom radu o ponovnom buđenju nacionalističkih ideologija u jeku raspada SFRJ Jugoslavije, navodi riječi jednog ustaškog dužnosnika:

"Ova zemlja je hrvatska zemlja i nema te metode koju bismo oklijevali upotrijebiti da ju učinim istinski hrvatskom i da ju očistimo od Srba koji su nas stoljećima ugrožavali i koji će nas opet ugroziti ako im se ukaže prilika" (A. Đilas 1991:119, cit. prema Denich, 1994: 374).

Prevrti li se sat malo unaprijed, može se istaknuti komentar prvog predsjednika suvremene Hrvatske Franje Tuđmana o tome kako je NDH zapravo predstavljala težnju hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću, pritom potpuno ignorirajući zločine koji su u okviru iste počinjeni (Denich, 1994: 377). Zaključak je spomenute autorice kako su političke elite pred kraja Drugog svjetskog rata, ali i u osvit rata u devedesetima budno promatrale situaciju i iščekivale trenutak u kojemu će povijesne činjenice moći okretati u svoju korist (Denich, 1994: 383). Potisnuta traumatična sjećanja postala su instrument obiju strana tijekom devedesetih, a alat u rukama moćnika predstavljalo je oživljavanje na zločine iz prošlosti koji su ostali neprorađeni (Denich, 1994: 383). Može se zaključiti i da je, stoga, Španovica također postavljena u mit o nepogrešivosti ustaškog režima ili, u najmanju ruku, opravdavanja određenih zločina, baš kao što je nakon Drugog svjetskog rata bivala mitom koji je potpaljivao herojstvo partizanskog pokreta, jedne od ključnih herojskih postavki SFRJ Jugoslavije. To potvrđuje priču o herojima i zločincima koji se, na teret običnih ljudi, mijenjaju prema željama onih koji teže uspostavljanju vlastite dominacije na određenom teritoriju.

Naposljetku, kada govorimo o obrambenim mehanizmima tabua, valja spomenuti i nesvjesno potiskivanje koje je oblikovano anksioznošću i sustavom kolektivne samoobrane, a odnosi se na percepciju sebe u sadašnjem trenutku (Van den Braembussche, 1998: 107, cit. prema Blanuša, 2016: 174). Za razliku od prethodno navedenih, ovaj mehanizam nije isprogramiran, u neku ruku možemo ga okarakterizirati kao spontaniji u odnosu na druge, a najčešće se javlja u pogledu počinitelja određenog traumatskog događaja s obzirom na to da

trauma sama po sebi izvire iz prepoznavanja vlastitih zločina (Giesen, 2004: 112, cit. prema Blanuša, 2016: 174). Postavi li se Španovica u taj kontekst, možemo odrediti kako se ovaj obrambeni mehanizam razvijao ponajviše u smislu neporecivosti dominantnog diskursa o zločinima koji su se ondje događali, ali od strane šireg kolektiva koji je prihvatio jednu istinu kao takvu i neporecivu, iz straha da će ona prava podrivati temelje nacionalnog jedinstva, ali i novouspostavljenu ideju o modernoj hrvatskoj državi.

3. ŠPANOVICA NIJE IZOLIRANI SLUČAJ: PRIMJER BANSKOG KOVAČEVCA I PRKOSA LASINJSKOG

“Svako selo ima svoje naglaske i svoja prešućivanja, iz kojih izviru znakovite razlike”. (Goldstein, 2020: 452).

Iako se zapravo i može translahirati na kontekst Španovice, rečenica je ovo pak kojom povjesničar Slavko Goldstein opisuje sličnu priču, točnije, odnos i događanja na relaciji dvaju sela: Banskog Kovačevca i Prkosa Lasinjskog, a koja se nalaze u sustavu današnje Karlovačke županije. Priča je to koja je rastresla postavke mirnog suživota među narodima na ovim prostorima koja ima za cilj pokazati kako Španovica nije izolirani slučaj mjesta koje nosi teret nerazjašnjenih trauma i nedostane solidarnosti za patnje drugoga. U organiziranim akcijama “čistki” na području sjevernog Korduna, 21. prosinca 1941. ustaške satnije pod naredništvom činovnika Vjekoslava Maksa Luburića krenule su iz Lasinja prema Prkosu, mjestu u kojem je pretežno obitavalo srpsko stanovništvo (Goldstein, 2020: 435). Selo je spaljeno, a oko 400 njegovih žitelja zarobljeno je i odvedeno u oružarničku postaju u Lasinju gdje su trpili mučenje, maltretiranje, a u slučaju žena i silovanje nakon čega su odvedeni u šumu Brezje gdje su ubijeni i bačeni u jame (Goldstein, 2020: 436). Iza tog prosinačkog ustaškog masakra ostalo je tek 25 posto Prkoščana, a podaci navode kako je od oko 450 stradalih više od polovice njih bilo mlađe od 18 godina zbog čega će ovaj slučaj Goldstein (2020: 437) nazvati “praoblikom mnogih stradanja u svim našim ratovima”. Nakon terora nad Prkosom, ustaše nastavljaju svoj proboj prema “hrvatskom” selu Banskome Kovačevcu, gdje zavode teror i pokušavaju pronaći izbjeglice iz Prkosa, pritom prijeteći domaćem stanovništvu (Goldstein, 2020: 438). Još onomad nastaju kontradiktorna viđenja oko sudjelovanja Hrvata iz Banskog Kovačevca u izdajama Prkoščana pa se tako s jedne strane navodi narativ o tome kako su oni olako predavani u ustaške ruke, dok se s druge strane govori kako je postojao samo jedan slučaj izdaje

(Goldstein, 2020: 438-439). Spominje se i partizanska odmazda nad 16 stanovnika Banskog Kovačevca za izdaju i izručenje bjegunaca ustašama, ali o okolnostima tih događanja ne postoji dovoljno objektivnih podataka, već je narativ formiran u okviru različite etničke pripadnosti, a pritom je taj nedostatak činjenica i zamagljenost istine prilika za formiranje novih oblika mržnje (Goldstein, 2020: 439-440). Nadalje, u okolnim selima će zbog akcije prosinačkog “čišćenja” stradati još 500 pravoslavaca iz okolnih sela, a njome će biti obuhvaćeni i Romi (Goldstein, 2020: 441). Hrvatsko stanovništvo, dakle, i stanovnici Banskog Kovačevca bili su primorani sudjelovati i u organiziranoj pljački pod prismotrom ustaške vojske koja je nalagala otuđivanje imovine iz napuštenih srpskih sela, a i to će događanje otvoriti nove mogućnosti na temelju kojih će se Hrvati pribojavati krvne odmazde partizana, s obzirom na to da je su Prkošćani smatrali kako su ih najvećim dijelom i to dobrovoljno opljačkali upravo žitelji Banskog Kovačevca, dok će ovi tvrditi kako su se takvi slučajevi događali isključivo pod prisilom (Goldstein, 2020: 441-442). Jačanje partizanskog otpora, dakle, na neki je način probudilo strah kod stanovništva Banskog Kovačevca pa su se tako pojedinci, unatoč tendenciji sela da zadrži neutralnost, odlučilo pridružiti Ustaškoj vojnici, dok su drugi prijavili u partizane, a neki su iz sela i izbjegli (Goldstein, 2020: 446). Partizanska vojska počivala je na snažnoj tendenciji uvođenja antifašističkih težnji u hrvatske krajeve uz takozvanu “borbu protiv četničkih elemenata” koja je sa sobom nosila prizvuk krvne osвете nad hrvatskim selima (Goldstein, 2020: 447). Ipak, otpor prema želji za osvetom, što pokazuje i primjer Španovice, zapravo neće uvijek biti tako uspješan.

Iako je poslijeratni kontekst susjednih sela Banskog Kovačevca i Prkosa zapravo dobio priliku za zdravim suživotom, Goldstein (2020: 456) ističe kako je “nad cijelim krajem ostala lebdjeti trauma koja se zove godina 1941. i pridružila se nova trauma 1945.”, a dodaje i kako “po mnogu čemu to nisu jednake traume, a najveća je razlika što se o jednoj neprekidno pričalo i pisalo, često na izvitoperen način, dok se o drugoj moralo šutjeti” (Goldstein, 2020: 456). Nadalje, opisuje se kako su zapravo i Banski Kovačevac i Prkos nakon 1945. postali dijelom jedne Mjesne zajednice, baš kao što je to bio slučaj i u vrijeme Vojne krajine što će ponovno jače biti narušeno tijekom buđenja napetosti u Jugoslaviji u osamdesetim godinama (Goldstein, 2020: 456-461). U jeku huškačke agende Slobodana Miloševića, u javnom se medijskom prostoru propagira teza o potčinjenosti srpskog naroda na hrvatskim prostorima i pravom trenutku za naplatu dugova iz vremena ustaškog režima, a stvorenom osjećaju ugroženosti među srpskim stanovništvom doprinijet će i svojevrsna “šutnja” hrvatske politike (Goldstein, 2020: 466-467). Bojazan da će se 1941. ponoviti odjekivala je, među ostalim, područjem Korduna, s naglaskom na srpsko stanovništvo koje je osjećalo kao da nikad nije dobilo dovoljnu

razinu suosjećanja za zločine koji su počinjeni tijekom Drugog svjetskog rata, posebice jer nikada nije istaknuta odgovornost satnije Maksa Luburića za zločine u Prkosu pa je identifikacija počinitelja zapravo ostala nedorečena te je potaknula kolektiviziranje odgovornosti (Goldstein, 2020: 468). U takvom se ozračju stvara prostor za novu ukorjenjivanje traume pa se tako 4. listopada 1991. odvila ofenziva u Banskom Kovačevcu od strane pripadnika Teritorijalne obrane Republike Srpske Krajine (skraćeno RSK), narodnih dobrovoljaca i mobiliziranih rezervista iz Srbije, prilikom kojeg su žitelji sela mahom izbjegli pod pritiskom naoružane sile (Goldstein, 2020: 472). Tog dana u selu nitko nije stradao, ali ono neće dugo čekati na nevine žrtve s obzirom na to da je već u proljeće iduće godine Banski Kovačevac razoren, a u jednoj od kuća ubijeno je šestero od 12 stanovnika hrvatske nacionalnosti koji su ostali nakon proboja paravojnih jedinica RSK u jesen 1991. (Goldstein, 2020: 480). Njihova su tijela prvotno bačena u bunar, a nekoliko dana kasnije otpremljena su u nepoznatom pravcu te se i dan danas ne zna gdje su zakopani (Goldstein, 2020: 480). Kao motivi za stravičan zločin navodi se i dolazak UNPROFOR-a zbog kojeg je trebalo “ukloniti” hrvatske civile nad kojima je mjesecima provođen teror, ali i odmazda za ustaške zločine nad srpskim stanovništvom u susjednom Prkosu 1941. (Goldstein, 2020: 486). Za taj će događaj na Okružnom sudu u Beogradu tek 2010. prema prvostupanjskoj presudi biti osuđeni Pane Bulat i Rade Vranešević i to za kazneno djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (Documenta.hr, 2013). Bulat je prvotno osuđen na 15, a Vranešević na 12 godina zatvora dok će drugostupanjskom presudom iz 2011. ta kazna narasti na 20 godina, odnosno, 13 godina zatvora (Documenta.hr, 2013). Ipak, s obzirom na to da se individualna odgovornost za zločine nije uspostavljena ubrzo nakon što su isti i počinjeni, “bez individualne krivnje umnožila su se kolektivno formirana nepovjerenja i sumnjičenja između Srba i Hrvata u Krajini”, a “zatim se to još jednom produbilo, sličnim postupcima na istom području, poslije akcije Oluja, samo ovaj put u obrnutom odnosu Hrvata i Srba” (Goldstein, 2020: 486). Barijera između dva sela, Banskog Kovačevca i Prkosa Lasinjskog, zaključit će Goldstein (2020: 495-498), danas je, zapravo, tvrđa nego ikada ranije jer težina žrtve je na razgraničenju tih odnosa nakon rata u devedesetima još i veća s obzirom na nerazjašnjene račune koji se vuku od Drugog svjetskog rata.

Gdje je, dakle, poveznica sa Španovicom? Sjećanje, navest će to Aleida Assman (2011: 78), posebice ono koje sa sobom nose gubitnici nekog povijesnog događaja, potencira opomenu da više nikada neće biti žrtava s njihove strane. Takva opomena, moglo bi se reći, snažno je utkana u percepcije nacija koje izrastaju nakon takvih događaja, kako o sebi samima, tako i potencijalnim neprijateljima. Ono što bi moglo smetati opomeni, poput suosjećanja za žrtvu s

druge strane, kao da je na neki način ostracizirano ili poput zloćudnog tumora uklonjeno kao svojevrsni mehanizam zaštite od ponavljanja tragične prošlosti. Pa ipak, ona se ponavlja, i u slučaju Španovice i u slučaju na relaciji Prkosa i Banskog Kovačevca. Dovoljno je već i pogledati način na koji se komemoriraju žrtve pa tako nije na odmet ponoviti kako su u slučaju Španovice hrvatske žrtve zapravo prešućene neposredno nakon Drugog svjetskog rata i označene kao tabu o kojemu se ne smije i ne želi pričati u okviru SFRJ Jugoslavije, dok se od završetka rata u devedesetima potpuno zanemaruju žrtve koje su na tom prostoru stradale pod ustaškim terorom. Pozabavimo li se slučajem Banskog Kovačevca i Prkosa, treba spomenuti kako je u spomen parku u Prkosu 2010., gdje su komemorirane žrtve zločina iz 1941., objesno uništena spomen ploča ispisana na ćirilici (Dnevnik.hr, 2010). Dakle, žrtve su, nažalost na ovim teritorijima i dalje predmet manipulacije, a u neku ruku i razgraničenje mržnje koja se opravdava time da je zlo učinjeno jednom narodu gore od onog učinjenom drugome ili obratno. Assmann (2011: 347) sugerira kako je potrebno uspostaviti pravila vezana uz ophođenje s kolektivnim sjećanjima, na razmeđu strateških i terapijskih razmišljanja kako bi se izbjegli negativni faktori traumatskih događaja. Na temelju smjernica koje je autorica izradila, ideja je vidjeti što je to pogrešno u ophođenjima s prošlošću na primjeru Španovice, ali i dva sela sjevernog Korduna. Prva postavka prema Assmann (2011: 347-348) je ta da treba odvojiti sjećanje od argumenata jer iako su međusobno povezani, nije pravilno reći da argumenti prirodno proizlaze iz sjećanja jer se time potencijalno razvija opasnost osvetničkog načina djelovanja. I na primjeru Španovice i kordunaških sela jasno je da su sjećanja konstruirana pod utjecajem nacionalne pripadnosti koja se prenaplašavala u kontekstu određene društvene promjene ili državnog ustrojenja u kojima su se ovi entiteti nalazili, a vrlo čestu su posljedično nastajali argumenti i s jedne i druge strane koji su opravdavali ili barem umanjivali zloćudnost revanšističkih postupaka. Nadalje, Assmann (2011: 348) spominje i zabranu izjednačavanja krivice kao jednu od smjernica i pritom navodi da “dok povezivanje sjećanja i argumenata vodi instrumentalizaciji i politizaciji sjećanja, izjednačavanje vodi relativizaciji vlastite krivice”. Njezina je teza kako nas vječna utrka u kontekstu “čija je patnja veća” odvodi u tunel minimiziranja vlastitih postupaka što je također jedan od indikatora neprorađenih trauma u hrvatskim selima u Drugom svjetskom ratu, ali i u sukobima devedesetih. Je li veće zlo nanoseno srpskom stanovništvu u kontekstu NDH ili su više stradali nedužni Španovčani u partizanskoj odmazdi pitanje je koje se, u stvarnosti, ne bi trebalo potencirati, kao ni ono je li veća i gora žrtva Prkosa ili Banskog Kovačevca. Pa ipak, i danas postoje instance koje postavljaju patnju jednih kao bitniju, a ona se ugleda u tome čije se žrtve danas uopće i spominju u hrvatskom javnom diskursu, a istovremeno se smanjuju pojedini zločini. Žrtve Španovice

postaju alat za potiskivanje računice ustaških grijeha koji se proglašavaju manjim zlom u odnosu na one partizanske, baš kao što je vrijedilo suprotno u nekadašnjoj SFRJ. Takva je utrka, dakle, odista vječna kako ju opisuje Assmann, a ono što je podložno promjeni su staze društvenog poretka na kojima se žrtve primorane natjecati. Usko povezano s time je i zabrana konkurencije među žrtvama, odnosno, nedopuštanje proboja hijerarhijskog pogleda na traumatska iskustva jer ono dovodi do uskraćivanja suosjećanja prema jednoj od pogođenih skupina (Assmann, 2011: 348-349). Goldstein (2020: 501) će u smislu Banskog Kovačevca i Prkosa zaključiti sljedeće, a vrlo je lako ovo upozorenje staviti i pred Španovicu:

“Među ostalim našim propustima, očigledno je da smo predugo komemorirali samo žrtvama koje držimo našima i predugo šutjeli o žrtvama s one druge strane. Sada se to poput klatna vraća u suprotnom smjeru, na jednako uvredljiv ili još uvredljiviji način”.

Nadalje, Assmann (2011: 349) ističe mehanizam koji treba pomoći sjećanju da od ekskluzivnog postane inkluzivno jer “sjećanja koja podupiru kolektivni identitet nisu samo selektivna, već djeluju i kao štitnik od drugih sjećanja” te “teže tome da se šire na račun drugih sjećanja”. Intencija je, dodaje se u idućem napatku, doći od točke sjećanja koje razdvaja do zajedničkog sjećanja, a to je moguće isključivo ako se priznaje krivica za vlastite postupke i pruži ruka suosjećanja pogođenoj društvenoj grupi (Assmann, 2011: 350). Sve suprotno od toga produbljuje patnju žrtve i potiče mehanizam zaborava kod počinitelja (Assmann, 2011: 350). Naposljetku, treba istaknuti kontekstualizaciju u smislu postavljanja doživljenog u sferu šireg konteksta kako bi se otvorila mogućnost za kompatibilnost sa drugim sjećanjima, ali i uokvirenje koje sjećanjima ostavlja mnogostrukost i razlike, ali izuzima element razdvojenosti (Assmann, 2011: 350-351).

Zaključno, treba naglasiti kako se hrvatski obrasci kolektivnog sjećanja itekako odražavaju na primjerima kakav su i Španovica i Banski Kovačevac i Prkos jer u svim tim selima, i ono malo života što je ostalo, vlada teret sukoba koji su se odvijali na ovim prostorima. Male zajednice i spomenici koji za njima (ne)ostaju induktivno mogu dovesti do zaključka kakvi se mehanizmi suočavanja s prošlošću zapravo upotrebljavaju ili izbjegavaju na našim prostorima. Nužno je, stoga, bilo naglasiti kako izolirani slučajevi u tom smislu ne postoje, već govorimo o prošlosti koja se ponavlja na različitim teritorijalnim uporištima, ali uvijek s istim predznakom trauma koje se prenose kroz generacije i ne dopuštaju raščišćavanje zatrovanih odnosa. Za posljednja četiri savjeta koja daje Assmann, čini se, još uvijek nema dovoljno prostora s obzirom na to da nisu zadovoljeni ni tri prvotno navedena, nalažu to analizirani

primjeri. Upravo ih je iz tog razloga potrebno isticati, a ne zatomljivati pod tepihom i izvlačiti ih po potrebi koju uviđaju politički igrači, već prihvatiti i komemorirati žrtve i s jedne i s druge strane, kako one ne bi postale predmetom isključive manipulacije, bez želje da se zaliječe stare rane.

4. ULOGA POSTPAMĆENJA

4.1. TEORIJSKI OKVIR

Prošlost obilježena traumom nije predmet isključivo trenutka u kojemu se ona odvila, već je neupitno priznati njezin utjecaj na sadašnjost koji nam otkriva na koji način se određeni pojedinci, društvene skupine, ali i čitave nacije nose s takvim događanjima. Obrasci ponašanja koji govore o tome koliki je utjecaj prošlog života na buduća pokoljenja zamijećeni su prvi puta kod djece onih koji su preživjelih strahote Holokausta, s obzirom na različite psihičke distrakcije koje su predstavljale prijetnju njihovom uobičajenom funkcioniranju u svakodnevici (Orvos-Tóth, 2024: 89). U tom kontekstu, neminovno je spomenuti koncept postpamćenja kojeg profesorica Marianne Hirsch (2012: 13) postavlja kao nešto pomoću čega možemo objasniti kako se trauma prenosi s generacije koja ju je preživjela prema budućim generacijama, odnosno, kako traumatične događaje „pamte“ oni koji ih zapravo na svojoj koži nisu iskusili. Dodatno, riječ je o određenoj formi imaginacije novih generacija kojima je u nasljedstvo prenesena trauma njihovih predaka, a postpamćenje pokazuje koliko ti događaji zapravo imaju snažnu odrednicu za sadašnjost (Hirsch, 2012: 5). Sjećanja u kontekstu postpamćenja, dakle, nisu vividna, već su najčešće određena osjećajima poput straha ili pak preuzimanja specifičnih obrazaca ponašanja od generacije koja je doživjela terore u prošlosti (Hirsch, 2012: 4). Osim odgovora na pitanje kako se transmitira trauma, Hirsch (2012: 13) postavlja i premisu o tome kako postpamćenje može poslužiti i kao objašnjenje za suočavanje s naslijeđenom, dalekom i nerazumljivom prošlošću. Ona zapravo nudi taj koncept kao svojevrsnu pomirljivu notu, nešto uz pomoć čega možemo nadjačati traumatičnu prošlost, odnosno, upotrijebiti ju kao koristan okvir za strategije povezivanja među društvenim grupama pa tako navodi i kako bi europsko pamćenje Holokausta moglo imati širi efekt kada bi se olakšalo formiranje transnacionalnih kultura sjećanja što bi posljedično moglo postati kulturalno uporište za globalne javne politike o ljudskim pravima (Hirsch, 2012: 21). Nadalje, argumentira kako je postpamćenje još jedna dimenzija znanja o traumi koja nas može dovesti do novih spoznaja o istoj, a to podrazumijeva kombinaciju različitih iskustava kako bi se uvidjele njihove ključne sličnosti ili ono možemo

naučiti iz tuđe priče u kontekstu suočavanja s prošlošću, bez da nas ona opterećuje u sadašnjosti i budućnosti (Hirsch, 2012: 24). Čak ni djetinjstvo koje je ostvareno nakon velikih sukoba kao što je Drugi svjetski rat nije sačuvano od naslijeđene povijesti, dakle, čak ni generacije koje nisu izravno proživjele traumu neće biti lišene njezinih posljedica, komentira Hirsch (2012: 24), a u kontekstu Hrvatske možemo tu tvrdnju primijeniti na događanja u devedesetim godinama. Ipak, teza je da postpamćenje nije dio našeg identiteta, već je to oblik transmisije iz generaciju u generaciju koji je posredovan na različite načine s time da su oni koji nasljeđuje traumu oblikovani kroz pokušaje da u svojim svjedočanstvima prikažu dugoročne posljedice bliskog suživota s boli, depresijom i otuđenosti svojih predaka, izravnih suvremenika traume pa tako događaji poput gubitka obitelji, doma ili osjećaja pripadnosti i sigurnosti „krvare iz jedne generacije u drugu“ (Hirsch, 2012: 34-35). Nadalje, Hirsch upotrebljava tipologiju Aleide i Jana Assmanna te razlikuje komunikativno i kulturno pamćenje od kojih se prvo odnosi na ono koje ima generacija izravno pogođena traumom te koje se prenosi na sljedeće tri do četiri generacije, dok je drugo posredovano njegovom institucionalizacijom (Assmann, 2011, cit. prema Hirsch, 2012: 32). Usto, kako bi odgovorili na pitanje kako će izgledati suočavanje s traumom u smislu postgeneracija, pažnju treba obratiti na oblike transmisije traume, a u tom smislu razlikujemo familijarne i afilijativne oblike transmisije koji se međusobno isprepliću (Hirsch, 2012: 36). Familijarni označavaju prijenos traumatičnih iskustava unutar obiteljskog okvira, odnosno, govorimo o intergeneracijskoj vertikalnoj identifikaciji, dok se afilijativni odnose na formiranje postpamćenja unutar postgeneracije na temelju nekog zajedničkog obilježja ili osjećaja pripadnosti određenoj grupi (Hirsch, 2012: 36). Formiranje pamćenja u na temelju navedenih transmisija normalan je proces, ali Hirsch (2012: 82-85) ističe da on može biti kompromitiran ukoliko pojedinac ili društvena grupa traumu predaka počinje doživljavati kao vlastitu, dakle, kao da su i sami proživjeli određena događanja. To će biti označeno kao proces rememoriranja, a o tome hoće li se on razviti ili ne ovisi o odnosu prema traumatskoj prošlosti koje se može manifestirati kao odjelovljenje ili prorađivanje (Blanuša, 2023: 145). Naime, odjelovljenje se definira kao „djelovanje u kojem subjekt, u stisku svojih nesvjesnih želja i fantazija, proživljava iste u sadašnjosti, s osjećajem neposrednosti koji je pojačan njegovim odbijanjem da prepozna njihove izvore i ponavljaajući karakter (Laplanche i Pontalis, 1973: 4, cit. prema Blanuša, 2023: 146). S druge strane postavlja se prorađivanje kao mogućnost za oslobađanjem od repetitivnih obrazaca uz intenciju da se, uz prisjećanje i dovoljnu količinu znanja i informiranosti, prošlost odvoji od sadašnjosti, odnosno, da prva vremenska odrednica ne ometa zdravi razvoj druge i one koja tek treba nastupiti (LaCapra, 2014: 22, cit. prema Blanuša, 2023: 146).

Koliko je zapravo snažna uloga postpamćenja za oblikovanje narativa koji polaze iz individualnih, obiteljskih krugova ka kolektivnoj svijesti, govori i istraživanje Nebojše Blanuše i Ane Ljubojević (2024) vezano uz stavove hrvatskih srednjoškolaca o teškoj prošlosti u kojemu se, među ostalim, navodi i kako mladi, uz nekakve službene okvire znanja o pojedinim događajima, koji su utvrđeni od strane viših instanci, poimanje tih tema formiraju i na temelju naslijeđa svojih obitelji i okruženja u kojemu su odrasli. Upravo su ti utjecaji crta razgraničenja koja pokazuje različite stavove, unatoč tomu što su, po službenim obrascima u sustavu obrazovanja, svi više ili manje učeni istim stvarima (Blanuša i Ljubojević, 2024: 2). Pogled na događanja u devedesetima neodvojiv je od konteksta i diskursa proizvedenih od Drugog svjetskog rata pa sve do trenutaka raspada Jugoslavije i formiranja Hrvatske kao samostalne države, a upravo su ta dva povijesna događaja ključna za pojedine političke elite koja njima manevriraju u smjeru poželjnog za privlačenje glasača ili u svrhu neke druge političke koristi (Blanuša i Ljubojević, 2024: 3). Unutar spomenutog istraživanja naglasak je, dakle, bio na poimanju strukture političkog postpamćenja kod mladih, ali i postojanje ideološke isprepletenosti u postpamćenju Drugog svjetskog rata u odnosu na postpamćenje rata u devedesetima, a od iznimne je važnosti bilo i uočiti vezu između konstitutivnih elemenata postpamćenja i širih političkih stavova, povjerenja u političke i socijalne institucije te političkog znanja (Blanuša i Ljubojević, 2004: 7). Zaključak je nalagao da se postpamćenje u kontekstu navedenih zbivanja formira u tri glavna smjera: antifašističkom, antijugoslavenskom i revizionističkom s time da se potonje može razgranati i na nekritičko pamćenje o žrtvi, revizionističko postpamćenje NDH te prohibiciju komunističkih simbola (Blanuša i Ljubojević, 2004: 21). Kao potporu za daljnje proučavanje postpamćenja spomenimo i istraživanje profesora Blanuše o strukturi istoga vezano uz vrednovanje obilježja, posljedica i načina komemoriranja NOB-a i NDH u Hrvatskoj. Suštinski fokus bio je orijentiran na strukturu političkog pamćenja za spomenutu temu te usporedno proučavanje stavova generacija koje su izravno doživjele Drugi svjetski rat i onih koji ga nisu iskusili (Blanuša, 2023: 149). Također, cilj je bio i utvrditi postojanje razlika u sklonosti specifičnim sjećanjima i postsjećanjima na Drugi svjetski rat osoba različite političke biografije te, finalno, odrediti koji su to birači, s obzirom na stranačku preferenciju, koji imaju najveći potencijal za polarizaciju utemeljenu na suprotstavljenom pamćenju i postpamćenju Drugog svjetskog rata (Blanuša, 2023: 149). Postavljan je zaključak kako je „kolektivna trauma Drugog svjetskog rata i dalje aktualna kao opravdanje za povijesno-identitetski rascjep koji se nakon razdoblja *interregnuma* pojačao u 2022. godini, ali da i njena revizionistička verzija nije uspjela zadobiti obilježja kulturne

traume, niti potisnuti pozitivno (post)pamćenje hrvatskog antifašizma unatoč dosljednom političkom djelovanju mnemo-aktera desnog ideološkog spektra“ (Blanuša, 2023: 174).

Kako bi, prije izlaganja istraživačkog dijela, bila dana jasna i potpunija slika o nasljeđu traume koje se događa unutar obitelj što će biti važno za primjer Španovice, dodajmo još i dimenziju koju navodi psihologinja Orvos-Tóth u svojoj knjizi „*Naslijeđena sudbina*“ u kojoj se, među ostalim, bavi pitanjem nošenja traume na razini odnosa između obitelji i pojedinaca. Ona navodi kako je upoznavanje obiteljske prošlosti, nasuprot prešućivanju i ignoriranju, prvi korak u procesu suočavanja s bolnim i traumatskim trenucima, a konstatira i kako su vremena obilježena velikim sukobima u povijesnom smislu zapravo vrlo blizu sadašnjem trenutku, tek na korak od suvremenosti (Orvos-Tóth, 2024: 95-96). Stoga i ne treba čuditi kako se „obrasci boli, straha i patnje ponavljaju, dakle, čak i kod onih potomaka koji nisu izravno sudjelovali u događajima (Orvos-Tóth, 2024: 104). Prijenos određenih motiva zapravo je transgeneracijski te oni služe kao svojevrsna opomena prijašnjih aktera s obzirom na proživljenu stvarnost koja i nije bila najugodnija što može izbiti kao dobar mehanizam u situacijama koje podrazumijevaju neku vrstu opasnosti, ali u mirnodopskim se okolnostima mogu pretvoriti u teret ukoliko se njima ne može ovladati na ispravan način (Orvos-Tóth, 2024: 107). Nužnost je, stoga, prvenstveno progovarati o traumi unutar obitelji, ali i šireg društvenog konteksta „kako bismo prekinuli utjecaj traume koncentričnih kružnica iz generacije u generaciju“ (Orvos-Tóth, 2024: 113).

Ako govorimo konkretno o slučaju Španovice, moglo bi se reći da se njezinom traumom u kontekstu postpamćenja dosad bavio i jedan dokumentarni film, „*Ono drugo selo*“, u režiji Jadrana Bobana i prema scenariju ranije spomenute novinarkе Vesne Kesić. Film ima za cilj predstaviti nasljeđe neprorađenih trauma koje raste na suprotstavljenim povijesnim pričama i nedostatku razumijevanja za ono što je druga strana proživjela. Kroz razgovore s nekolicinom sugovornika, što hrvatske, što srpske nacionalnosti o viđenjima ratnih zbivanja u četrdesetima, ali i devedesetima, pokušava se dobiti uvid u dvije strane priče i podastrijeti mogućnost za prihvaćanjem tuđih rana. Započinje slikama uništene i zarasle Španovice uz glasove koje sugovornika van kadra pričaju o stradalima iz svoje obitelji. Naratorica Vesna Kesić potom pripovijeda priču o Španovici pa pritom vrlo simbolično, najavljujući dvije strane priče, govori kako je to selo za jedne bilo vražje gnijezdo, za druge izgubljeni dom, a mnogima i jedno i drugo. Potom nas dokumentarac slikom i naracijom vodi u Pakrac, grad u kojemu i dalje ne jenjavaju tragovi posljednjeg rata na ovim prostorima. Simboličan je pritom kadar propalog kompleksa „*Budućnost*“ preko kojeg je montirana snimka telefonskog razgovora s Tončijem Erjavcem, spomenutim kroničarem španovačke povijesti, koji govori kako bi volio sudjelovati

u dokumentarcu, kao i da mu se čini kao dobra ideja da se on napravi, s nadom da će autori pronaći nekoga tko je voljan pričati o tim temama. Erjevec je, navodi to Kesić, preminuo netom prije početka snimanja dokumentarca. Propala „Budućnost“ kao da simbolički upozorava na budućnost koja uistinu može biti ugrožena prešućivanjem i nerazumijevanjem. U jednom će se dijelu dokumentarnog filma prikazati i nemogućnost stupanja u kontakt s određenim sugovornicima što je, iako na prvu čini kao natrpavanje filma pozadinskim istraživačkim radom koji bi naravski trebao biti ostavljen za prostor iza kulisa, zapravo presudno u prenošenju stvarnog stanja stvari vezano uz težak put suočavanja s traumom. Slijede priče nekoliko sugovornika s hrvatske i srpske strane, svatko od njih ističe svoju verziju povijesti Španovice i Novog Sela. Pritom neki od njih negiraju traumatska iskustva drugih, pod teškim pritiskom vlastitih trauma, što posljedično, osvrnemo li se na kontekst postpamćenja prema istaknutom teorijskom okviru, onemogućava dijalog za buduća pokoljenja. Kronološki posljednji sugovornik sam će sebe nazvati *outsiderom* te će simbolički zatvoriti krug mišlju: „Treba poštivati žrtve, i svoje i tuđe, a to mi ne znamo, ne znam kad ćemo i znati“. Tom znakovitom rečenicom film će završiti i na neki način poslati važnu poruku o tome kako formiranje zdravog postpamćenja mora, dakle, biti utemeljeno na prihvatanju tuđe priče i patnje, i prikazivanju povijesti iz svih uglova jer upravo je postpamćenje važan dio formiranja stavova kod onih koji traumatske događaje nisu izravno doživjeli.

Finalno, intencija ovog dijela diplomskog rada jest posvetiti se Španovici iz ugla postpamćenja pa će se stoga, s obzirom na prethodno iznesen teorijski okvir, ali i saznanja koja su uključena u prvi dio ovoga rada, pokušati dati odgovor na dva relevantna istraživačka pitanja:

RQ1: Kakve stavove prema Drugom svjetskom ratu imaju potomci onih koji su preživjeli njegove strahote? Kakvi su njihovi pogledi na ustaški režim i zločine koji su se događali pod ingerencijom istog?

RQ2: Kakvi su stavovi potomaka Španovčana prema povijesti Španovice tijekom Drugog svjetskog rata? Na koji su način formirali te stavove, odnosno, koji su aspekti familijarnog i afilijativnog prijenosa ključni u kontekstu postpamćenja te kako se s istima nose?

4.2. METODOLOGIJA

Ideja ovog dijela studije slučaja Španovice jest koristiti metodu koja će pomoći u pronalasku odgovora na relevantna istraživačka pitanja te u svrhu dobivanja čim potpunije slike

kada je riječ o manifestaciji kulturalne traume kroz prizmu postpamćenja. Kao metoda istraživanja uzima se intervju kojeg Yin (2007: 108) karakterizira kao „jedan od najvažnijih izvora informacija za studiju slučaja“. Kvalitativni pristup, kao i sam intervju izabran je prije svega zbog svoje fleksibilnosti i širokog spektra mogućnosti za djelovanje u situaciji, kako za ispitivača, tako i za ispitanika (Bryman, 2012: 380). Detaljnije, riječ je o polustrukturiranom intervjuu koji je vođen uz pomoć ranije uspostavljenog vodiča, kao mjernog instrumenta, s pitanjima odijeljenim u svojevrstne tematske cjeline, ali s postojanjem prostora za manevriranje u razgovoru sa sugovornikom, u zavisnosti od situacije do situacije (Bryman, 2012: 470). Dakle ideja je voditi polustrukturirani razgovor s potomcima Španovčana čiji su roditelji i/ili bake i djedovi proživjeli događaje iz 1942. godine, odnosno, pod uvjetom da su isti živjeli u Španovici tijekom uspostave Nezavisne Države Hrvatske i ustaškog režima te su prema nacionalnosti Hrvati/Hrvatice. Cilj je, dakle, dobiti uvid „na osnovi gledišta specifičnih intervjuiranih osoba“, što je dodatni argument za korištenje intervjuu u datom slučaju (Yin, 2007: 111).

Na temelju relevantnih tematskih okvira sastavljen je vodič te je određena neprobabilistička metoda uzorkovanja, dakle, ispitanici su direktno odabrani na osnovu blizine i dostupnosti, uzimajući u obzir da su za ovo istraživanje potrebni specifični uzorci čije su karakteristike ranije navedene (Bryman, 2012: 201). Konkretnije, mogli bi smo reći da se radi o uzorkovanju radi praktičnosti kojeg i Bryman spominje u svojoj literaturi kao jednu od relevantnih metoda uzorkovanja. U uzorak je, dakle, uzeto troje potomaka Španovčana hrvatske nacionalnosti prema navedenom kriteriju. Treba napomenuti kako je prvobitna intencija bila intervjuirati i troje ispitanika srpske nacionalnosti međutim sudionici su u posljednji tren, unatoč zagarantiranoj anonimnosti, zbog straha i nelagode ipak odustali. Nadalje, nakon uzorkovanja i provedenog intervjuu, zabilježenog pomoću aplikacije za snimanje zvuka kako bi se ustvrdili ne samo odgovori, već i moguće reakcije ispitanika, slijedi izrada transkripta na temelju snimaka koje onda služe za lakšu sistematizaciju odgovora s obzirom na relevantne tematske cjeline. Nadalje, analiza, u koju spada i kodiranje odgovora pomoći će u svrstavanju u spomenute cjeline te interpretacija istih na temelju koje se dobivaju odgovori na postavljena istraživačka pitanja.

4.3. REZULTATI

4.3.1. SUDIONICI ISTRAŽIVANJA

U nastavku će biti prikazani rezultati istraživanja koji su dobiveni analizom tri dubinska intervjua, a bit će raspoređeni u dvije tematske cjeline. Naime, prva cjelina tiče se odgovora na prvo istraživačko pitanje koje je vezano uz stavove i percepciju ispitanika o Drugom svjetskom ratu i događanjima u istome. Nadalje, druga će se cjelina ticati konkretnijih stavova vezanih uz Španovicu. Rasprava ima za cilj usporediti razlike među ispitanicima, s obzirom na to da je svaki od ispitanika pripada drugoj generaciji. Stoga je, prije svega, potrebno navesti opće karakteristike svakog sugovornika kako bi se ustvrdila eventualna distinkcija među njihovim odgovorima. Ispitanici su radi očuvanja anonimnosti, koja im je zagarantirana u informiranom pristanku, imenovani pomoću kodova, a u ovom slučaju riječ je o ispitanicima 1, 2 i 3. Svo troje odabranih ispitanika potomci su Španovčana, dakle, onih koji su svjesno doživjeli događaje iz listopada 1942. Ispitanica broj 1 ženskog je spola i najstarija je te objektivno najbliža traumi Španovice s obzirom na to da je u njoj rođena 1941. godine. Iz sela je, dakle, otišla s godinu dana, zajedno s mamom i bakom dok je njezin otac ubijen tijekom bijega iz sela. U trenutku provođenja intervjua ima 83 godine. Nakon Španovice živjela je u Pakracu s mamom i bakom gdje je završila osnovnu školu nakon koje je izučavala zanat. Većinu djetinjstva i mladenačkog života prošla je s bakom s obzirom na to da je mama radila, a preminula je dok je ispitanica bila djevojčica. Nakon izučavanja zanata otišla je u Zagreb gdje se udala, također za čovjeka koji rodom dolazi iz Španovice, a kasnije se, trbuhom za kruhom, s obitelji iz preselila u Primorsko-goransku županiju gdje i danas živi. Ispitanica broj 2 također je ženskog spola te u trenutku provođenja intervjua ima 65 godina. Oba roditelja rođeni su Španovčani te su tu traumu proživjeli kao djeca, dok je ona rođena u gradu Pakracu koji se nalazi u sastavu Požeško-slavonske županije, a gdje i danas živi. Po struci je inženjerka građevine te je u trenutku ispitivanja zaposlena u gradskoj upravi pri poslovima vezanim uz graditeljstvo i komunalne poslove. Naposljetku, ispitanik 3 u trenutku ispitivanja ima 28 godina i zaposlen je. Završio je matematiku i računarstvo na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu te u trenutku intervjuiranja živi u Zagrebačkoj županiji. Njegov djed bio je dječak kada je Španovica spaljena. Također, treba još jednom pripomenuti kako su provedeni intervjui bili polustrukturiranog karaktera, što znači da su ustanovljena pitanja bila orijentir, ali da su se prema potrebi prilagođavala ispitanicima u smislu pojašnjavanja istih ili oblikovanja, a što je vidljivo i iz priloženih transkripta. Svo troje ispitanika identificiraju se kao Hrvati/Hrvatice, ali također ističu kako nacionalna pripadnost kao takva za njih ne predstavlja izrazito važan dio njihovog identiteta.

4.3.2. STAVOVI O DRUGOM SVJETSKOM RATU I USTAŠKOM REŽIMU

U ovom dijelu analize intervjua, ali i intervjua kao takvog, cilj je bio dobiti uvid u percepciju ispitanika o Drugom svjetskom ratu kao povijesnom događaju, kao i o ustaškom režimu. Kako je taj povijesni događaj oblikovao živote njihovih predaka, kakve su stavove formirali o ustaškom režimu s obzirom na obiteljske priče i izvore informiranja poput školskog sustava te na koji način su saznavali informacije o navedenom, neki su od fokusa ovog dijela analize.

Ispitanica 1 najmanje se mogla fokusirati na pitanja povezana s ustaškim režimom i pogledom na Drugi svjetski rat što može biti povezano s obrazovanjem, ali i činjenicom da su ti događaji njoj bili najbliži te su imali direktnog utjecaja na njezin život. Na pitanja o percepciji ustaškog režima i njegovog značenja u kontekstu suvremenog hrvatskog društva nije imala odgovora, misao bi ju svaki put odvela prema Španovici što ne treba čuditi s obzirom da je vremenski od svih ispitanika zapravo najbliža traumi tog sela. Jedini komentar vezan uz život njezinih predaka tijekom Drugog svjetskog rata glasio je ovako:

Pa naši su bili jako vrijedni ljudi, šumski radnici, radili su od jutra do navečer. Žene su bile doma, čuvale djecu i održavale domaćinstva jer to je bilo dugačko selo ta Španovica, dva reda sa svake strane kuća. Svakih nekoliko dana ti su se radnici vraćali kućama. Više od toga ti ne znam reći. Ja sam sebi nabavila knjige o Španovici, to imam kao uspomenu. Kad si nešto pomislim o Španovici onda si pogledam tamo. (Ispitanica 1).

Dakle, ispitanica 1 nije imala konkretnijih saznanja o životu njezine obitelji tijekom Drugog svjetskog rata, mimo onih koji su bili vezani uz Španovicu. Bilo joj teško izolirati Španovicu od događaja iz tog perioda koji se nisu ticali traume koju je njezina obitelj preživjela. Dalo bi se zaključiti da odgovor leži u tome što je njezin život direktno bio obilježen onime što se 1942. dogodilo u tom slavonskom selu, posebice ako uzmemo u obzir da je zbog toga odrastala bez oca. Ipak, s obzirom na izrazito mladu dob u kojoj je to preživjela, možemo odrediti da se radi o svojevrsnom mehanizmu potiskivanja koji joj ne dopušta artikulaciju stavova kakva se tražila u ovom dijelu intervjua. Stavove u ustaškom režimu, dakle, kao i utjecaju Drugog svjetskog rata na suvremena događanja u Hrvatskoj nije mogla komentirati.

Upitana za život njezine obitelji tijekom Drugog svjetskog rata, ispitanica 2 također prvenstveno ističe Španovicu kao iskustvo koje je najviše oblikovalo živote njezinih predaka.

Prvenstveno navodi kako su ratna događanja uništila živote koje su dotad vodili, a kratko će se osvrnuti i na to da su se njezini preci bavili poljoprivredom, poslovima u šumi te obrtništvom.

Dok su muškarci većinom radili u šumi, žene su se bavile kućnim poslovima, djecom i njivama. Djeca su išla u školu, pomagala u kućanskim poslovima, na njivi i čuvali stoku. Nedjelja je bila dan za odmor i crkvu. Zabava im je bila subotom u seoskom domu i gostionici. Prema priči mogeg oca, u kontekstu vremena u kojem su živjeli, bili su dobrog imovinskog stanja. (Ispitanica 2)

Ispitanica 2 potvrđuje i kako je Drugi svjetski rat itekako utjecao na život njezine obitelji, točnije, njezinih predaka. Osim direktne obiteljske poveznice, jasno je izrazila i stavove o ustaškom režimu i nasljeđu Drugog svjetskog rata za suvremenu Hrvatsku. Smatra, dakle, kako hrvatska suvremena povijest, kao niti povijest bilo kojeg drugog naroda ne počinje nastankom države i ne može se promatrati samo kroz događaje iz Drugog svjetskog rata.

Niti jedan narod se ne može i jednoznačno odrediti kao recimo „genocidan“ i biti odgovoran za zlodjela nekog režima, ali treba reći jasno da su za njegove vladavine zlodjela izvršena i privesti pravdi osobe koje su zlodjela izvršila. Po meni politika je najčešće način da pojedine skupine ostvare svoje osobne interese ne birajući sredstva i način. Kada se pokaže potrebnim iz ropotarnice povijesti se izvlače povijesne činjenice prilagođene cilju kojeg žele postići, i uvijek se nađu budale koje se na iste navuku, a opet da ostvare svoje osobne interese. Od toga nije imuno niti jedno društvo pa na žalost ni naše. (Ispitanica 2)

Osvrnuvši se konkretno na ustaški režim, ispitanica 2 okarakterizirala ga je kao hrvatsku separatističku, nacionalističku i terorističku organizaciju i ideologiju. Za nju je način vladanja temeljen na njihovoj ideologiji apsolutno neprihvatljiv, teror pri kojem se ne biraju sredstva ni način.

Ustaše, kao pripadnici tog pokreta, terorizirali su sve koji nisu bili istomišljenici. Smatram da svaki narod ima pravo na svoju samostalnost. Težnja hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću u NDH je dolaskom na vlast političke stranke temeljene na ustaškoj ideologiji iskorištena od strane interesnih skupina za ostvarenje svojih osobnih ciljeva. U NDH su redovne oružane snage bili domobrani, a o tome se ne govori. Hrvatski narod ne može biti taoc jedne političke ideologije kako se pokušava prezentirati u javnosti. (Ispitanica 2).

Naposljetku, treba istaknuti kako, u usporedbi obiteljskih priča i onih postavljenih od strane sustava kada je riječ o Drugom svjetskom ratu, ispitanica 2 navodi kako je slušala i jedne i

druge, ali s obzirom na to da priče u obitelji nisu bile vezane uz politiku, već uz osobne traume, bila je svjesna da informacije iz, primjerice, škole, stoje kao nešto što mora naučiti kako bi dobila pozitivnu ocjenu iz povijesti, bile one istinite ili ne.

Činjenica je da cijela povijest ispunjena besmislenim i nepotrebnim ratovima čije su najveće žrtve bili mali ljudi koji su samo željeti miran život u svojoj obitelji. (Ispitanica 2).

Nadalje, ispitanik 3 pitanja o Drugom svjetskom ratu također je mahom vezao uz priču o Španovici. Na pitanje ima li neka saznanja o životu svojih predaka za vrijeme Drugog svjetskog rata, ustvrđuje kako je čuo za neke priče, ali ne toliko koliko bi volio.

Mislim da su mojoj mami za Španovicu rekli tek kada je imala 18 godina. Njezin tata je tamo rođen. Bilo ih je strah da ako netko to o njoj sazna u školi da će biti nekakvih problema što nije isključivo da bi se dogodilo pa joj o tome nisu puno pričali. Ono što je ona od njih saznala i prenijela meni sigurno je još reduciranija verzija. Sve ono što ja pamtim su par nekih crtica i priča, a osim toga ništa. Jako je ograničeno moje znanje. (Ispitanik 3)

Uspostavio je određenu distancu između njegovog života i događaja u Drugom svjetskom ratu konstatiravši kako oni nisu imali direktnog utjecaja na njega, ali ni na njegovu mamu čiji je otac preživio traumu Španovice kao dječak poglavito iz razloga što se o tome baš i nije pričalo u obitelji. S obzirom na to da ni, dakle, ispitanikova majka nije imala veliku povezanost s tim događanjima, smatra kako to nije značajno uvjetovalo njegov život, već je ostalo tek kao neka obiteljska zanimljivost. Nadalje, upitan o stavovima prema Drugom svjetskom ratu kao povijesnom faktu, konkretnije, smatra li da se o njemu u hrvatskom društvu razgovara iskreno i otvoreno, odgovara kako slijedi:

Mislim da se ne priča baš skroz iskreno o svemu. Mislim da je režim HDZ-a, koji je, dakle, bio prisutan i u devedesetima, tada imao svoju ideologiju zašto se moralo ići u rat. Onda kada je taj rat završio pobjedom, moraš nastaviti s obrazloženjima zašto je to bilo dobro. A opet ona prethodna ideologija u Jugoslaviji je nastala kao posljedica onog rata prije. Svatko je krojio priče i zbog toga mislim da danas imamo jako iskrivljenu sliku stvarnosti. Primjerice, zbog odbojnosti prema Jugoslaviji u devedesetima, mislim da se razvila onda i neka klima koja je pokušavala opravdati ustaštvo. Odbijanje tih nekih društvenih istina je rezultat. (Ispitanik 3)

Dodaje i kako se o ustaškom režimu nije previše pričalo unutar njegove obitelji, ali ističe svoj negativni stav prema istome, osuđujući njegove temeljne postavke i utjecaj koji je imao tijekom svog postojanja, a za koji smatra da se u nekim ekstremnim sferama osjeća i danas.

4.3.3. STAVOVI I PERCEPCIJA TRAUME ŠPANOVICE

Kako bi se dobio odgovor na drugo istraživačko pitanje koje je vezano uz percepciju traume Španovice i način na koji je ona prenošena unutar obitelji ispitanika, drugi dio intervjua bio je usmjeren na taj konkretan slučaj. Ispitanica broj 1 zadnji je put Španovicu posjetila prije desetak godina, sa suprugovim bratom i njegovom obitelji. To je ujedno bio i prvi put da se u Španovici našla nakon što ju je 1942. kao dijete morala napustiti.

Onda su već bili i napravili taj spomenik gore. Na tom spomeniku išla sam da vidim... Tamo je bio moj tata, zapisan među pokojnima. Onda nam je taj brat pričao. Groblje je bilo onako raštrkano, nije bilo posloženo kao u Pakracu. Spomenika je bio na sredini, jedan veliki spomenik, dole na cesti je bila crkva. Ona je bila srušena. I onda sam došla tamo do te crkve onda mi je brat od muža pričao što je tu bilo. Onda su kupili zvono, ta udruga Španovčana, i onda su to zvono gore natakli kada, recimo, netko od Španovčana dođe da može posjetiti to mjesto. Tu je bio centar. A što smo dalje išli od tog centra to su sve bili Srbi, bosanski Srbi. I onda sam ja rekla: „sad ću ja pozvonit“, a moji mi govore: „nemoj zvoniti jer će netko iz ovih kućeraka...“ oni su samo virili pod prozore i gledali. Čim su čuli, odmah su znali da je netko od Španovčana tu. Jer mi nismo smjeli dolaziti. I ja sam ti se uhvatila za zvono i nisam stala. Ja govorim: „e sad će me čut. Ja sam bila najmanja, ali sad će čuti pravu“. Ja sam tako s ponosom to radila, od srca sam to. Onda smo se malo provozali tamo kroz selo. (Ispitanica 1)

Zanimljivo je uočiti kako ispitanica 1 zapravo jedina spominje bosanske Srbe u kontekstu priča o Španovici koje je slušala. Napominje kako su joj pritom najčešći izvori informacija bili mama, bake te suprugov brat.

Moja mama je umrla kad sam ja bila drugi razred. Ona je teško radila kod zidara sirota i tamo je i završila. To mi je moja baka znala puno puta pričati. Kada sam se udala najviše mi je pričao mužev brat. S njim sam naučila i španovački razgovarati. Par riječi bih i znala kada bih se našla s tim ljudima, mogla bih se upustiti u razgovor. Ovako godine prolaze i sve se to zaboravi. I tako. Moj tata je htio doći do Pakraca, ali nije uspio. Otišao je, a da se nismo ni upoznali. A dalje ne bih znala puno objasniti i govoriti. (Ispitanica 1)

Moj tata je mamu jako volio. On je inače bio iz Hrvatske Dubice i on se priženio u Španovici. I moj dida, od moje bake muž, on je bio postolar. I moj tata je učio za postolara. I tako su se oni našli, moj je tata radio s mojim didom. I kak je pala Španovica tako smo mi morali bježati, moja baka i mama otišle smo za Pakrac. A moj tata nije mogao pobjeći, to su mladi ljudi bili.

On je jedva čekao da mene vidi, međutim, kako je bježao, htio je doći do Pakraca pa je kroz šumu bježao i dobio je metak u glavu i tamo je izgubio glavu, u tim šumama. Španovčani su bili vredni ljudi, to su bili sve šumski radnici. Oni su išli po šumama i to sve skupa i dole su gospodarstvo imali. Španovica je bila u kotlini okružena s tim pravoslavicima. To su sve bili ljudi koji su okolo ubijali i krali dok su naši spavali, oni su krali. (Ispitanica 1).

Ispitanica 1 jedina je kod koje iskazuje određeni animozitet prema srpskom narodu koji je živio u okolici Španovice, ali pritom valja napomenuti kako je ona direktno povezana s traumom Španovice pa je njezin emotivni odgovor na pojedine obrasce i najsnažniji. Također, priče koje je ona slušala dolaze od suvremenika španovačke tragedije koji su spaljivanje sela doživjeli u zrelijoj ili svjesnijoj dobi dok u ostalih ispitanika govorimo o prijenosu traume koji se odvija drugim ili trećim generacijskom posredstvom. Stoga i ne treba čuditi odgovor na pitanje tko je kriv za ono što se dogodilo u Španovici, odnosno, kada je upitana za identifikaciju žrtve i počinitelja.

Pa govorili su da su to bili bosanski Srbi. Oni jesu naselili, ali jesu li oni to napravili, tko će to znati. Ne bih to znala reći. Ja samo znam da su se u te kućice uselili bosanski Srbi. To se govorilo, a sad kako je to došlo, kojim valovima su dopremljeni ja ne znam. (Ispitanica 1)

Dakle, iako se na prvu čini kao da postoji puno veća ljutnja istaknutoj etničkoj skupini, ispitanica 1 zapravo ne može s točnom sigurnošću odrediti počinitelje zločina u Španovici, već se oslanja na, kako i sama kaže, priče svojih predaka. Sukladno tome, upitana za partizanski i ustaški pokret tijekom Drugog svjetskog rata i njihovu vezu sa Španovicom, ispitanica 1 odgovara kako joj o tome njezini preci nisu ništa pričali. Treba istaknuti jednu od priča koju je sugovornica spomenula kao onu koja je posebno utjecala na nju. Spominje kako je to jedna od rijetkih koje se i dan danas sjeća te ju može jasno povezati sa svojim rodnom mjestom. Priča datira u vrijeme kada je ispitanica imala, koliko sama može ocijeniti, oko 16 ili 17 godina.

Jedino kad sam išla u zanat i onda sam išla praviti si neke dokumente i u policiju sam dala te papire da mi osobnu iskaznicu naprave i kad sam došla po tu iskaznicu onda mi je ova na šalteru rekla: „tu vam piše Novo Selo“, a ja govorim: „Nikakvo Novo Selo, ja nisam rođena u Novom Selu, ja sam rođena u Španovici“. „Ma to Vam je svejedno, Novo Selo ili Španovica“. Ja govorim: „Za mene ne, ako je za nekog drugog, za mene ne. Jer ja nisam iz Novog Sela. Moje selo je Španovica i tu Španovicu ćete meni zapisati“. To je mene jako povrijedilo i došla sam doma i babi sam to ispričala i plakala sam, tako mi je bilo teško. Govorila sam, izgubila sam i mamu i tatu, nisam imala nikog svog, sad još da mi napišu Novo Selo, ja to nikad nisam

mogla pregoriti (kroz plač). To mi je baš ostalo u sjećanju, više se nekih stvari ni ne sjećam nakon što sam dva Covida prebolila. Kao da sve izlazi iz mene. Teško mi je, a ne mogu se sjetiti. Morali smo se okrenuti drugom životu da bismo ostali živi. Jako je to žalosno da ti cijelo selo ovako mučno ode. Tu je samo rana ostala i uspomena na moje umrle. Moju mamu, moju baku, mog tatu... koji je negdje tamo u šumi. Nikad nismo saznali gdje je. Jedino su mu tamo ime napisali njegovo. To je sve što znam. (Ispitanica 1)

Dodajmo i kako ispitanica 1 potvrđuje kako je djeci pričala o Španovici, ali ona, domeće, nisu mogla ni zamisliti kako je to izgledalo. O svom selu, dodaje, priča s knedlom u grlu, a muči je i što u posljednje vrijeme baš i nema osobe s kojom bi o tome mogla razgovarati.

Nadalje, ispitanica 2 prvi je put posjetila Španovicu u jesen 1992. godine u pratnji oca. Sjeća se kako je njezin otac bio jako sretan da je doživio da može svom djetetu pokazati mjesto gdje je bila njegova kuća i ispričati priče iz svojeg djetinjstva. Njezini su roditelji cijeli život živjeli u Pakracu, ali nikada se nisu usudili otići u svoje selo do uspostave Republike Hrvatske. U trenutku vođenja ovog razgovora konstatirala je kako je posljednji put selo posjetila u lipnju 2024. godine. To mjesto doživljavao kao poprište velike tragedije koja je pogodila njezinu obitelj.

Ja živim u Pakracu, i prolasci i posjeti Španovici vezani su uz moj posao. Ciljani posjeti Španovici i prisjećanje na događaje iz njene povijesti vezani su uz pratnju nekom od članova obitelji kada dođu u posjetu. Zadnji takav posjet je bio u lipnju ove godine. Pri zadnjem posjetu smo konstatirali da je nevjerojatno da većinu priča o Španovici smo saznali prisluškujući razgovore starijih kada su braća pričala između sebe. Osobno sam tek s 18 godina čula od tate da je kao dijete proveo šest mjeseci u logoru Jasenovac i kako je tamo dospio i bio pušten. O onom što je doživio u logoru nikad nije pričao. (Ispitanica 2)

Priča o Španovici u njezinoj je obitelji bila prisutna kada su njezini roditelji i njihova braća bili na okupu ili kada je dolazio netko u posjet koji je porijeklom vezan uz Španovicu. Do trenutka kada je uspostavljena Republika Hrvatska to su bili razgovori samo u krugu obitelji i poznatih ljudi. Na pitanje kako doživljava traumu Španovice te postoji li određena nepravda vezana uz to selo odgovara kako slijedi:

Španovica je još jedna grozna priča i sramota ljudskog roda. Preko noći, zbog nečije ideologije i izmišljene priče, uništeni su životi, djetinjstva i budućnost cijele generacije ljudi koji su samo htjeli živjeti svoje male živote seljaka i radnika. Ne znam da li su veće žrtve Španovice oni koji nisu preživjeli rujan 1942., ili oni koji su preživjeli i morali se cijeli živjeti nositi s traumom

rujna 1942. godine i boriti se za svoju egzistenciju s pečatom da su iz „ustaškog“ sela. Počinitelji španovačke tragedije su partizani, ali i sljedbenici partizanske ideologije u SFRJ. Mislim, na temelju onog što mi je otac ispričao, da prava istina o Španovici nikada nije ispričana, i nikada nije bilo jasno naglašeno da Španovica nikada nije bila „ustaško selo“. Smatram da je to velika povijesna nepravda prema mrtvim i živim Španovčanima. Španovčani ni nakon ustroja Republike Hrvatske nisu uspjeli doći do imovine koja im je oduzeta niti su ostvarili pravičnu naknadu za istu. (Ispitanica 2)

Dodajmo i kako ispitanica 2 kao prvu asocijaciju na riječ Novo Selo ističe Španovicu. Također, smatra kako su svi žitelji koji su doživjeli listopad 1942. u Španovici zakinuti, pa i članovi njezine obitelji.

Zakinuti su za djetinjstvo, zakinuti su za živote koji su mogli živjeti, zakinuti su za grobove u kojima poživaju njihovi najmiliji, zakinuti su za imovinu bez koje su ostali, zakinuti su za istinu o razlozima zbog koje su morali sve proživjeti. (Ispitanica 2)

Naposljetku, ispitanica 2 ističe kako je za nju Španovica danas napola napušteno selo za koje se nada da će ga naseliti „neki novi klinici“. Dodajmo još kako je o Španovici razgovarala sa svojim potomcima, konkretno sa svojom kćerkom i zetom dok s unucima do sada nije pričala o toj temi. Objašnjava kako nije imala potrebu, niti su oni pokazali interes za, kako sama govori, „nekim obiteljskim pričama“.

Ni sama ne mogu u svojim godinama razumjeti zlo koje su si ljudi u stanju međusobno nanositi i barem za sada, ne želim im u nasljeđe ostavljati ovu horor priču njihovih predaka. (Ispitanica 2).

Naposljetku, najmlađi ispitanik 3 nije mogao sa sigurnošću odrediti kada je prvi put čuo za Španovicu, ali po prilici je odredio da se radilo o kasnijim razredima osnovne škole. S obzirom na to da je djed, koji je bio dijete kada je morao otići iz Španovice, umro kada je ispitaniku 3 bilo tri godine, pretpostavlja da je upravo to razlog zašto ta priča nije imala velikog utjecaja na njega samog te pretpostavlja da bi bilo drukčije da je događanja iz Španovice slušao direktno od njega u nešto zrelijoj dobi.

To je za mene bilo samo prepričavanje. Ali i u to vrijeme, kao mlađi, nisam bio nešto pretjerano ni zainteresiran. A moji mi nisu sad usađivali neku mržnju niti uzgajali neki negativni pogled na sve skupa. Ne sjećam se da mi je to bilo nešto traumatično. Bila mi je šokantna priča, ali više s te neke osobne povezanosti s njima kao mojom obitelji koja je to proživjeli.

Španovicu je posjetio jednom, ona je bila usputna stanica na putu u Slavoniju gdje je stao s mamom od koje je i najviše slušao o Španovici. Koliko se mogao prisjetiti, smatra da mu prolazak kroz selo nije stvarao naročit teret u odnosu na neka druga slavonska mjesta koja su tada prolazili. Ondje su vidjeli metke i razrušene zgrade koje tako stoje od Domovinskog rata, a to mu je bilo neobično s obzirom na to da takvih prizora nema u kraju u kojemu je odrastao. Za Novo Selo je čuo, ali ga ne može jasno povezati sa Španovicom. Nadalje, na pitanje o tome tko su žrtve, a tko počinitelji kada je riječ o traumi Španovice, ispitanik 3 odgovara, naglašavajući pritom da svoj stav iznosi s obzirom na priče koje je slušao, kako mu je poznato da su partizani spalili selo zbog osвете. Nepravdu Španovice komentira ovako:

Mislim da postoji nepravda za svih. I to naseljavanje drugih ljudi nakon spaljivanja sela. Tko god je protjeran iz mjesta gdje je živio ili je ubijen doživio je nepravdu. (Ispitanik 3).

Ispitanik 3 navodi kako Španovica danas na njega i nema veliki utjecaj. Spominje ju kao dio obiteljske povijesti, ali ne i kao nešto što ga je oblikovalo kao čovjeka, odnosno, smatra da nije imalo značajnog utjecaja na njegovu osobnost. Ipak, priču o Španovici jednoga bi dana volio prenijeti svojim potomcima.

Dio je to povijesti koji im želim prenijeti i volio bih da čuju. O tim će stvarima sigurno učiti u školi pa možda neko iskustvo iz „prve ruke“ da to tako nazovem može im promijeniti perspektivu da ne gledaju stvari jednostrano. Kada dobiješ objektivnije scene događaja i udaljiš se od neke knjige i priče i ideologije, već dobiješ dojam od neke osobe koja je to stvarno prošla, makar i kroz priču, mislim da stvara drukčiju perspektivu. Mislim da ću to sigurno prenijeti dalje. (Ispitanik 3)

4.4. RASPRAVA

Ideja rasprave je identificirati ključna saznanja s obzirom na dvije postavljene tematske cjeline, ali i usporediti odgovore među generacijama. Dakle, kada je riječ o prvom istraživačkom pitanju koje je fokusirano na Drugi svjetski rat i ustaški režim kao takav, jasno je da ispitanica 2 i ispitanik 3 mogu sagledati situaciju objektivnije, kao i s određenim odmakom s obzirom na to da ni na koji način nisu bili direktno izloženi utjecajima jednog ili drugog, dok je ispitanici 1 bilo teško identificirati i pojmiti kontekst navedenog bez Španovice, Ispitanica 2 i ispitanik 3 jasno osuđuju ustaški režim te su ga okarakterizirali negativnim u kontekstu Hrvatske prošlosti, kao što su mogli identificirati i posljedice Drugog svjetskog rata na hrvatsko društvu, pritom ističući kako to nije jedini povijesni događaj kojeg pritom treba uzeti u

razmatranje. Sposobni su razlikovati službene narative koji su o Drugom svjetskom ratu i ustaškom režimu uspostavljeni od strane neke od relevantnih institucija od pojedinačnih priča među kojima su neke itekako utjecale na živote njihovih predaka, ali i jedni i drugi ih u načelu dovode do negativnih zaključaka oko ustaškog režima. Razlika u ispitanici 2 i ispitaniku 3 jest u tome što ispitanica 2 osjeća jači utjecaj određenih događaja iz tog perioda na život njezine obitelji, dok ispitanik 3, kao vremenski i generacijski najudaljeniji od istih, zapravo smatra kako oni i nisu pretjerano formirali život njegove obitelji. Spomenimo još jednom kako je zapravo ispitanica 1 bila u najmanjoj mogućnosti izraziti stavove o ustaškom režimu, odnosno, nije mogla jasno odgovoriti na pitanja o Drugom svjetskom ratu mimo konteksta Španovice.

Nadalje, ispitanica 1 najemotivnije je odgovarala na pitanja o Španovici s obzirom na to da je ondje rođena, ali njezina se priča također promatra u kontekstu postpamćenja s obzirom na to da je imala godinu dana kada je iz nje morala otići stoga ne možemo govoriti o svjesnom percipiranju događaja, već je većinu svojih stavova formirala putem priča drugih ljudi. U njezinim se izjavama ističu Srbi, odnosno, srpsko stanovništvo koje je okruživalo Španovicu, kao potencijalni krivci onoga što se ondje dogodilo, makar nisu jasno definirani kao takvi s njezine strane, već je to jedna od naslijeđenih verzija priče s kojom se ispitanica 1 susrela tijekom svog odrastanja. Ne treba zaboraviti da je stvaranje opreka i zavada između hrvatskog i srpskog stanovništva tijekom Drugog svjetskog rata na nju imali direktnog utjecaja što najbolje pokazuje sjećanje koju je istaknula vezano uz promjenu osobnih dokumenata. Dakle, za ispitanicu 1 Španovica je tragedija za Španovčane i njihove potomke, izravno je utjecala na njezin život s obzirom na gubitak ključnih članova njezine obitelji te je identitetski važan dio njezinog sebstva. Svoje je stavove formirala poglavito na temelju priča unutar svoje obitelji što je slučaj i kod ispitanice 2 i ispitanika 3. Ispitanica 2, kao što je već spomenuto, osjeća posljedice koje je Španovica ostavila na njezinu obitelj. Prisjeća se kako se o Španovici do uspostave Republike Hrvatske pričalo sa zadržkom, isključivo u uskom krugu obitelji. Za nju je Španovica također tragična priča koja je brojne lišila djetinjstva i normalnog života, pritom se osvrće na događanja iz listopada 1942. Jasno ističe nepravdu za Španovčane s obzirom na to da se oni, barem u većini, nikada nisu vratili u svoje selo, niti su dobili povrat imovine. Priče o Španovici slušala je mahom, dakle, u obitelji. Ispitanik 3, nadalje, najviše je distanciran od priče o Španovici te joj ne pridaje preveliku pažnju u smislu utjecaja na njegov život. Promatra je kroz prizmu obiteljske priče s kojom je površno upoznat, ali ne može razaznati stvaran utjecaj na njega samoga. Dodajmo kako je o Španovici slušao uglavnom od majke pa stoga možemo zaključiti da se trauma na neki način razlomila prilikom prijenosa s jedne generacije na drugu, odnosno, da njezini fragmenti gube utjecaj kako se generacija odmiče od izvornog događaja što

je i logično. Ono što je zajedničko svo troje ispitanika jest da je prijenos u kontekstu postpamćenja uglavnom bio familijaran, dakle, odvijao se unutar obitelji te da isti jenjava iz generacije u generaciju i s obzirom na vremenski okvir odrastanja pojedinih ispitanika. Afilijativnog prijenosa u ovom slučaju uglavnom nema, izuzev kod ispitanice 1 koja je priče o Španovici slušala od muževog brata koji je također rođen u tom selu. Afilijativan se prijenos, primjerice, može vidjeti u Zavičajnoj zajednici Španovčana koja se povezuje na temelju pripadnosti određenoj skupini, a odgovor možebitno leži i u tome što je do prije 30-ak godina priča Španovice u javnom diskursu zapravo smatrana svojevrsnim tabuom.

ZAKLJUČAK

Karta suvremene Hrvatske vrvi od simbola traume Drugog svjetskog rata, od mjesta koja su pretrpjela posljedice zavada koje su svoj put pronašle i u sadašnjem trenutku. Španovica je tek jedan od takvih primjera čiji je životni tok, izgledno nepovratno, u potpunosti izmijenjen dolaskom ustaške vlasti, a sve što je kasnije uslijedilo rezultiralo je određenim obrascima nošenja s traumatičnim događajem koje u svojoj suštini ne možemo odrediti kao pozitivne. Prešućivanje traume drugoga mučilo je obje etničke skupine, ali u različitim periodima i različitim državama u kojima se hrvatski teritorij nalazio što samo pokazuje koliki jak utjecaj takva praksa može ostaviti. Španovica je danas selo čiji je broj stanovnika lako za izbrojati, a osim utjecaja urbanizacije i napuštanja seoskog života nauštrb onog gradskog, nije nemoguće primijetiti da je raspad španovačke zajednice nastupio i zbog nekih drugih čimbenika koji su analizirani tijekom izrade ovoga rada. Gledajući širi okvir kulturalne traume na primjeru Španovice, možemo ju okarakterizirati kao mjesto u kojemu se zbog viših političkih instanci traume lome od uspostave ustaškog režima pa sve do danas. Identifikacijom aspekata kulture jasno je potvrđena uloga tog i sličnih sela u diskursu suvremene Hrvatske i mitova koji su na misaonoj razini oko nje izrađeni u devedesetim godinama prošlog stoljeća, na razmeđi ondašnjih sukoba koji su poslužili kao plodno tlo za jači prodor i utjecaj ideja koje su u svojoj osnovi imali produbljivanje traume nauštrb njezina izlječenja.

Nadalje, s obzirom na to da je u ovom radu bila istaknuta važnost postpamćenja kao poveznica individualnih trauma s onim kolektivnim, odnosno, kao jedna od grana putem koje se može doći do zdravog načina nošenja s traumom čak i na razini kolektiva, moglo bi se reći da je ovim radom još jednom pokazana važnost načina na koji se određeni događaji prenose, bilo afilijativno bilo familijarno, posebno ako obratimo pažnju na formiranje stavova o istima i to kod, dakle, generacija koje ih nisu izravno proživjele. Neupitno je da traume pronalaze put iz jedne generacije u drugu, ali brojne su naznake koje signaliziraju određenu vrstu distanciranosti ili u opreci pojačanih osjećaja. Nameće se logičan zaključak kako je blizina s traumom ključna za povezanost individue s njezinim utjecajem, ali i način na koji se o njoj govori, odnosno, obrasci pomoću kojih se ona prenosi s koljena na koljeno. Jasno je i da nam koncept postpamćenja može pokazati nišu dublju od službenih kanala informiranja o određenim traumatskim događajima te objasniti na koji način nastaju generacije koje sa sobom nose zdravo suočavanje, ali i one koje ne mogu pobjeći od zatrovanosti koja leži u odbijanju procesuiranja teške sudbine njihovih predaka.

POPIS LITERATURE

Alexander, Jeffrey (2004) *Toward a Theory of Cultural Trauma*, U: Alexander, J. i dr. (ur): *Cultural Trauma and Collective Identity* (str. 1-30) Berkeley: University of California Press.

Assmann, Aleida (2011) *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek,

Bartulin, Nevenko (2008) *The Ideology of Nation and Race: the Croatian Ustasha Regime and its Policies toward the Serbs in the Independent State of Croatia 1941-1945*. *Časopis Hrvatskih studija* 5 (1): 75-102.

Blanuša, Nebojša i Ljubojević, Ana (2024) *History and memory beyond classroom in Croatia. Citizenship, Social and Economics Education*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14788047241249493>. Pristupljeno: 10. lipnja 2024.

Blanuša, Nebojša (2023) (Post)pamćenje traumatične prošlosti Drugog svjetskog rata kao izvor političke polarizacije u Hrvatskoj. U: Kulenović, Enes (ur) *Politike polarizacije i kulturni rat u Hrvatskoj* (str. 141-175). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Blanuša, Nebojša (2016) *Trauma and Taboo: Forbidden Political Questions in Croatia. Politička misao: časopis za politologiju* 54 (1-2): 170-196.

Boban, Jadran (2020) *Ono drugo selo*. Zagreb: Fade In. (dokumentarni film)

Bryman, Alan (2012) *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.

Denich, Bette (1994) *Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide*. *American Ethnologist* 21 (2): 367-390.

Dnevnik.hr (2010) 'Kad netko više 'ubij Srbina' ne smijemo odmahnuti rukom'. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kad-netko-vice-ubij-srbina-ne-smijemo-odmahnuti-rukom.html>. Pristupljeno 5. lipnja 2024.

Documenta. hr (2013) Zločin u Banskom Kovačevcu. <https://documenta.hr/novosti/zlocin-u-banskom-kovacevcu/>. Pristupljeno 5. lipnja 2024.

Đokić, Dejan (2010) *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Edicija REČ.

Enciklopedija.hr (2024) Savez komunista. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/savez-komunista> Pristupljeno 3. travnja 2024.

Erjavec, Tonči (1992) *Španovica: Kronika nastajanja i nestajanja*. Zagreb: Novi Liber.

Erjavec, Zvonimir (2006) *Španovački rodoslov: rekonstrukcija mjesta kojega više nema*. Požega: Privatna naklada.

Goldstein, Slavko (2020) *1941. Godina koja se vraća*. Zagreb: Fraktura.

Hirsch, Marianne (2012) *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

Hrečkovski, Slavica i Konjević, Mile (ur) (1970) *Radnički i narodnooslobodilački pokret u Pakracu i okolini: (dokumenti i podaci u vremenu oktobar 1918. - maj 1945.)*. Slavonski Brod: Općinski komitet Saveza komunista Pakrac i Historijski institut Slavonije Slavonski Brod.

Kesić, Vesna (2013) Španovica/Novo Selo/Španovica: Znalo se - nije se znalo?. <https://www.osobnasjecanja.hr/cdn/uploads/2013/spanovica-final.pdf>. Pristupljeno 14. travnja 2024.

Kolar-Dimitrijević, Mira (2018) Višestruki razlozi atentata na vođu HSS-a Stjepana Radića 1928. godine (U povodu obilježavanja 90-godišnjice atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu). *Cris : Časopis Povijesnog društva Križevci* 20 (1): 5-15.

Mileta, Silvestar (2016) Preteča komunističkog pokreta: socijalna demokracija u Hrvatskoj i Slavoniji 1890.-1914. i njena veza s građanskim opcijama napredne omladine i Hrvatske napredne stranke. *Pro tempore* 10-11: 440-461.

Orvos-Tóth, Noémi (2024) *Naslijeđena sudbina. Kako se izliječiti od obiteljskih rana*. Zagreb: Poetika

Pakrac.hr (2022) KOMEMORACIJA U ŠPANOVICI I dalje čuvamo uspomenu na španovačku žrtvu. <https://pakrac.hr/komemoracija-u-spanovici-i-dalje-cuvamo-uspomenu-na-spanovacku-zrtvu/>. Pristupljeno 20. svibnja 2024.

Regan, Krešimir (2007) Djelovanje Jugoslavenske radikalne zajednice u doba Banovine Hrvatske (1939–1941). *Studia lexicographica* 1 (1): 217–254.

Staub, Ervin (1992) *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sztompka, Piotr (2000) The Ambivalence of Social Change: Triumph or Trauma?. *Polish Sociological Review* 131 (2000): 275-290.

Vladislavljević, Anja (2023) Što povijesni izvori otkrivaju o turbulentnoj povijesti sela Španovica?. *Faktograf.hr* 16. listopada <https://faktograf.hr/2023/10/16/sto-povijesni-izvori-otkrivaju-o-turbulentnoj-povijesti-sela-spanovica/>. Pristupljeno 15. svibnja 2024.

Yin, Robert K. (2007) *Studija slučaja- dizajn i metode*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti

YouTube.com (2023) BUJICA 2.10.2023. ŠOLA I ŠPANČIĆ: Pupovčev spomenik ubojicama Hrvata financirala Plenkovićeve vlada!. <https://www.youtube.com/watch?v=ctpjW12ueSo> Pristupljeno 20. svibnja 2024.

PRILOG 1

INFORMIRANI PRISTANAK ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU U SVRHU IZRADE DIPLOMSKOG RADA NA FAKULTETU POLITIČKIH ZNANOSTI

Zovem se Katja Knežević i studentica sam na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za potrebe diplomskog rada na temu *Sjećanje traume Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice* provodim istraživanje u obliku intervjua pod mentorstvom prof. dr. sc. Nebojše Blanuše. Rezultati istraživanja će se koristiti u akademske svrhe i za potrebe završetka diplomskog studija novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Molimo vas da odgovorite na ovaj upitnik nakon što dobijete usmeno objašnjenje o istraživanju u sklopu diplomskog rada. Sva dodatna pitanja možete postaviti direktno, usmenim putem ili na mail knezevic.katja0@gmail.com

Istraživanje u sklopu diplomskog rada Sjećanje trauma Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice	
	Upisati kvačicu ili inicijale
1. Potvrđujem da sam usmenim putem informiran/a o detaljima i načinu provođenja ovog istraživanja te da sam imao/la mogućnost razmotriti informacije o projektu i postaviti pitanja na koja sam dobio/dobila zadovoljavajuće odgovore.	
2. Svojom voljom odlučujem biti sudionik/ca u ovom istraživanju i razumijem da mogu odbiti sudjelovati, kao i odustati od sudjelovanja u bilo kojem trenutku bez ikakvog objašnjenja do četiri tjedna nakon intervjua.	
3. Dajem dopuštenje za obradu mojih osobnih podataka u objašnjene svrhe. Razumijem da će ti podaci biti zaštićeni i da će se s njima postupati sukladno sljedećoj pravnoj regulativi: EU GDPR.	
4. Razumijem da moji podaci mogu biti povjereni na uvid mentoru diplomskog rada u čiju svrhu se provodi ovo istraživanje, prof. dr. sc. Nebojši Blanuši, redovitom profesoru na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, radi eventualne provjere valjanosti istraživačkog postupka.	

5. Pristajem na iznošenje svih osobnih podataka koji se od mene traže u sklopu provođenja ovog istraživanja, konkretno, pristajem na potvrdu imena i prezimena, dobi i spola, županije u kojoj imam prebivalište te nacionalnosti.	
6. Pristajem da moji odgovori u intervjuu budu prepisani putem računalnog programa za digitalnu transkripciju.	
7. Pristajem da moji odgovori dani u intervjuu budu snimljeni putem audio opreme.	
8. Razumijem da će podaci koje pružim u intervjuu pridonijeti rezultatima diplomskog rada.	
9. Želim da mi se dostavi primjerak konačnog istraživačkog izvještaja.	

Ime i prezime sudionika/ce

Datum

Vlastoručni potpis

Ime i prezime istraživača/ice

Datum

Vlastoručni potpis

PRILOG 2

VODIČ INTERVJUA

Vodič za intervju kojim se ispituje postpamćenje o kulturalnoj traumi Drugog svjetskog rata u kontekstu Španovice

Kodni broj: _____
Ime i prezime ispitanika(ce): _____
Dob (u trenutku intervjuiranja) i spol osobe: _____
Županija u kojoj živi: _____
Etnička pripadnost: _____
Datum i vrijeme održavanja intervjua (sat: minuta): _____
Mjesto (i ili način) održavanja intervjua: _____
Intervju vodio(la): Katja Knežević

Uvod u intervju (informirani pristanak):

Zovem se Katja Knežević i studentica sam na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za potrebe diplomskog rada na temu Pamćenje traume Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice provodim istraživanje pod mentorstvom prof. dr. sc. Nebojše Blanuše. Rezultati istraživanja će se koristiti u akademske svrhe i za potrebe završetka diplomskog studija novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Ovaj razgovor se snima, a snimka služi isključivo kako bi se Vaši odgovori zabilježili u izvornom obliku i kako bi naš razgovor tekao nesmetano. Istraživanje je anonimno i nigdje se neće spominjati Vaše ime ili bilo što što bi Vas moglo identificirati s onime što kažete. Podaci koje sam uzela na početku služe samo radi eventualne provjere valjanosti istraživačkog postupka od strane mentora. Molim Vas da potvrdite suglasnost sudjelovanja u istraživanju.

Za bilo kakva pitanja u vezi ovog istraživanja slobodno mi se obratite nakon provedenog intervjua ili naknadno putem maila na knezevic.katja0@gmail.com. Ako ste spremni, možemo početi...

1. UPOZNAVANJE SA SUGOVORNIKOM/SUGOVORNICOM I UVODNA PITANJA

- Za početak, voljela bih Vas bolje upoznati. Gdje ste rođeni, odakle dolazite? U kojem ste mjestu/državi odrasli? Jeste li zaposleni? Kojom strukom se bavite?
- Kako biste opisali svoju obiteljsku povijest? Ima li neka obiteljska priča koju ste čuli od svojih roditelja, a s kojom ste posebno vezani ili Vam se na specifičan način urezala u pamćenje?
- Jeste li zainteresirani za teme suvremene hrvatske povijesti (od početka 20. Stoljeća na ovamo)? Zanima li vas kontekst hrvatske prošlosti generalno i u odnosu s narodima koji su činili sastavni dio nekadašnje SFRJ? Na koji se način informirate o tim temama?
- Koliko vam je važno identificirati se s obzirom na nacionalnu pripadnost? Koliko vam znači pripadati određenom narodu? U kojoj mjeri je to odrednica Vašeg identiteta?

Sad ću Vam pokazati kartice s različitim pojmovima, a vi mi navedite svoje prve asocijacije na predložene kartice. (*sadržaj na karticama, redom: Drugi svjetski rat, Holokaust, koncentracijski logori, Nezavisna Država Hrvatska, partizanski pokret, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Domovinski rat, operacija Bljesak*)

- Koji biste od ovih pojmova zasebno istaknuli s obzirom na Vaše životno iskustvo? Zašto je tomu tako? Je li Vam o nekoj od navedenih tema posebno neugodno ili teško za razgovarati?
- Za koju od navedenih tema smatrate da je ispravno komunicirana u suvremenom hrvatskom društvu? O kojoj se od ovih tema u Hrvatskoj nevoljko govori ili pak prešućuje?

2. STAVOVI PREMA DRUGOM SVJETSKOM RATU I USTAŠKOM REŽIMU U NDH

- Imate li saznanja o iskustvima svoje obitelji/svojih predaka tijekom Drugog svjetskog rata? Možete li nam pobliže opisati kontekst njihovog života u vidu nacionalne pripadnosti, socijalnog statusa, obiteljskog stanja?
- Smatrate li da je iskustvo Drugog svjetskog rata na neki način oblikovalo živote Vaših predaka i Vaše obitelji? Postoje li neki specifični događaji koji su se *(ukoliko se u ovom dijelu razgovora spomene Španovica, naglasiti da će se o njoj detaljnije razgovarati kasnije)*
- Jesu li se u Vašoj obitelji prenosile priče o životu tijekom Drugog svjetskog rata i uspostave Nezavisne Države Hrvatske?
- Možete li općenito odrediti kakav se stav prema NDH i njezinom nasljeđu ukorijenio u Vašoj obitelji? Zašto smatrate da je tomu tako? Jesu li postojale određena iskustva koja su obilježila te stavove i utjecala na njihovo formiranje? Smatrate li da se unutar Vaše obitelji jasno i otvoreno razgovaralo o Drugom svjetskom ratu i NDH?
- Kakvo je Vaše mišljenje prema nasljeđu Drugog svjetskog rata za suvremenu Hrvatsku? Smatrate li da su utjecaji tog vremena, kao i uspostave ustaškog režima na neki način i dalje prisutni u hrvatskom društvu?
- Kako biste okarakterizirali ustaški režim? Neki ljudi govore kako je NDH zapravo predstavljala težnju hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću. Što u Vama pobuđuje ta rečenica? Što Vi mislite o toj rečenici i sličnim idejama?
- Kako ste doživjeli službene priče o Drugom svjetskom ratu, dakle, one koji su uspostavljeni od strane države, školstva, društvenih institucija i slično, u odnosu na ono o čemu su Vam govorili Vaši preci? Postoji li razlika u izvorima informacija unutar obitelji i onih koji ste dobivali od strane navedenih mehanizama?

3. POGLED NA TRAUMU ŠPANOVICE

U ovom dijelu razgovora voljela bih da se posvetimo konkretno Španovici. Ukoliko Vam u nekom trenutku pitanja postanu suviše teška ili Vam nije ugodno odgovarati, možemo ih preskočiti ili u potpunosti zaustaviti intervju. Ako se slažete da nastavimo, zanima me sljedeće:

- Kakva je Vaša veza sa Španovicom? Možete li mi detaljnije pojasniti odnos Vaše obitelji s tim mjestom? Možete li se sjetiti kada ste prvi put čuli za to mjesto? Koje su Vam prve asocijacije na Španovicu?
- Jeste li ikada bili u Španovici? Kada je to posljednji put bilo? Možete li se prisjetiti kako ste se osjećali povodom toga?
- Koliko često se priča o Španovici provlačila u Vašem obiteljskom domu? Smatrate li da je ona bila nešto o čemu se moglo bez zadržke razgovarati ili je situacija bila drukčija? Imate li osjećaj da su Vaši roditelji nosili traumu Španovice kroz neke obrasce ponašanja ili navike koje ste uviđali u Vašem kućanstvu?
- Kako doživljavate traumu Španovice? Tko su za Vas bile žrtve, a tko počinitelji? Smatrate li da postoji određena nepravda koja prati Španovicu?
- Što Vam prvo padne napamet kada čujete Novo Selo?
- Smatrate li da je Vaša obitelj na neki način bila zakinuta kada govorimo o Španovici?
- S obzirom na memorijalizaciju Španovice (*objasniti na koji način je memorijalizirana Španovica ukoliko ispitanik/ca nije upoznat/a s istim*), koliko Vam se čini današnji oblik održavanja sjećanja na to mjesto?
- Što za Vas predstavlja Španovica danas?
- Jeste li o ovim temama razgovarali sa svojim potomcima?

KRAJ INTERVJUA

Došli smo do samog kraja našeg razgovora. Postoji li još nešto što smatrate važnim reći o ovoj temi, a nismo stigli ili vas nisam pitala? Ponavljam da mi se možete obratiti za bilo kakva dodatna pitanja i pojašnjenja, osobno ili putem maila na knezevic.katja0@gmail.com

PRILOG 3

TRANSKRIPT INTERVJUA 1

Kodni broj: 1

Dob (u trenutku intervjuiranja) i spol osobe: 83 godine, žensko

Županija u kojoj živi: Primorsko-goranska

Etnička pripadnost: Hrvatica

Intervju vodio(la): Katja Knežević

INTERVJU

K: Zovem se Katja Knežević i studentica sam na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za potrebe diplomskog rada na temu Pamćenje traume Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice provodim istraživanje pod mentorstvom prof. dr. sc. Nebojše Blanuše. Rezultati istraživanja će se koristiti u akademske svrhe i za potrebe završetka diplomskog studija novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Ovaj razgovor se snima, a snimka služi isključivo kako bi se Vaši odgovori zabilježili u izvornom obliku i kako bi naš razgovor tekao nesmetano. Istraživanje je anonimno i nigdje se neće spominjati Vaše ime ili bilo što što bi Vas moglo identificirati s onime što kažete. Podaci koje sam uzela na početku služe samo radi eventualne provjere valjanosti istraživačkog postupka od strane mentora. Molim Vas da potvrdite suglasnost sudjelovanja u istraživanju.

I1: Potvrđujem.

K: Za bilo kakva pitanja u vezi ovog istraživanja slobodno mi se obratite nakon provedenog intervjua ili naknadno putem maila na knezevic.katja0@gmail.com. Ako ste spremni, možemo početi... Za početak, zanima me, gdje ste rođeni, odakle dolazite?

I1: Ja sam rođena Španovčanka, ali sam jako mala bila, praktički beba kad su me odnijeli iz Španovice tako da ja puno ne mogu reći za Španovicu jer nisam ni govorila praktički...Poneki detalj se mogu sjetiti...

K: Prema onome što su vam vaši govorili?

I1: Tako je, najviše prema onome što su mi moji govorili, ali ne samo oni, nego i rodbina u Pakracu i Siraču i tamo su te starije sestrice puno toga saznavale i vidjele. I onda su mi pričale. Ja sam u srcu Španovčanka, mene boli Španovica, ali tu ne mogu ništa.

K: A gdje ste odrasli?

I1: Kad su me iznesli bila je moja baka, mama. Mama je bila 27, 28 godina. Ona je brižna morali ići kod zidara i svugdje raditi u Pakracu. Ja sam sa bakom bila u Pakracu. Jer ona je kupila neku kućicu i tamo smo se stisli. I tako sam ja u Pakracu bila do svoje, cirka, 20. godine. Tamo sam osnovnu školu završila, do 8. razreda, onda sam išla u zanat dok nisam otišla iz Pakraca. Otišla sam u Zagreb i tamo sam bila i tamo sam se i udala. I tamo smo živjeli, tamo sam rodila i moga sina i onda smo poslije išli, kako bi mnogi ljudi rekli, trbuhom za kruhom, iz Zagreba išli ovdje u Primorje. I tu smo išli vamo tamo i tragali, zajedno s njegovom braćom i sestrama.

K: A jesu li Vam pričali Vaši kako se živjelo dok je trajao Drugi svjetski rat?

I1: Pa naši su bili jako vrijedni ljudi, šumski radnici, radili su od jutra do navečer. Žene su bile doma, čuvale djecu i održavale domaćinstva jer to je bilo dugačko selo ta Španovica, dva reda sa svake strane kuća. Svakih nekoliko dana ti su se radnici vraćali kućama. Više od toga ti ne znam reći. Ja sam sebi nabavila knjige o Španovici, to imam kao uspomenu. Kad si nešto pomislim o Španovici onda si pogledam tamo.

K: A jesu li Vam vaši ikad pričali nešto o partizanima i partizanskom pokretu u Španovici?

I1: Ništa o tome. O partizanima ništa, samo o tim pravoslavicima i ustašama. Nemam pojma koja je vojska tad bila tamo.

K: A o ustašama su Vam pričali?

I1: Ma nešto malo. Ništa previše. Ja to nisam bar zapamtila.

K: A postoji li neka obiteljska priča koju su Vam, recimo, mama ili baka pričale, a da ste ju posebno upamtili ili da je utjecalo na Vas?

I1: Kada sam bila mala nije me se baš ništa toliko dojmilo. Moja mama i njezina sestra, bile su odrasle, ja sam bila dijete i nisam imala ni brata ni sestre. Nikoga nisam imala, bila sam kao da me netko bacio iz visine kao ružno pače kak' se ono veli. Jedino kad sam išla u zanat i onda sam išla praviti si neke dokumente i u policiju sam dala te papire da mi osobnu iskaznicu naprave i kad sam došla po tu iskaznicu onda mi je ova na šalteru rekla: „tu vam piše Novo Selo“, a ja govorim: „Nikakvo Novo Selo, ja nisam rođena u Novom Selu, ja sam rođena u Španovici“. „Ma to Vam je svejedno, Novo Selo ili Španovica“. Ja govorim: „Za mene ne, ako je za nekog drugog, za mene ne. Jer ja nisam iz Novog Sela. Moje selo je Španovica i tu Španovicu ćete meni zapisati“. To je mene jako povrijedilo i došla sam doma i babi sam to ispričala i plakala sam, tako mi je bilo teško. Govorila sam, izgubila sam i mamu i tatu, nisam imala nikog svog, sad još da mi napišu Novo Selo, ja to nikad nisam mogla pregoriti (*kroz plač*). To mi je baš ostalo u sjećanju, više se nekih stvari ni ne sjećam nakon što sam dva Covida prebolila. Kao da sve izlazi iz mene. Teško mi je, a ne mogu se sjetiti. Morali smo se okrenuti

drugom životu da bismo ostali živi. Jako je to žalosno da ti cijelo selo ovako mučno ode. Tu je samo rana ostala i uspomena na moje umrle. Moju mamu, moju baku, mog tatu... koji je negdje tamo u šumi. Nikad nismo saznali gdje je. Jedino su mu tamo ime napisali njegovo. To je sve što znam.

K: Koliko godina ste imali tada, kad su Vam to rekli?

I1: Išla sam u zanat, bila sam 16-17 godina tako. I onda su mi to jedva jedvice...poslušala me. Ja govorim: „Nećete vi meni Novo Selo pisat. Ja sam Španovčanka i u srcu sam Španovčanka. I to ćete meni napisati ili idem glavnom vašem“. I ništa, onda sam dobila te dokumente i poslije kada sam se udala, ja i moj muž smo puno pričali o Španovici jer i on je rođen u Španovici i ja sam rođena, ali nisam ja s njime mogla puno pričati jer on je ipak bio jedno četiri godine stariji od mene. Ipak je on koju godinu već bio. A ja sam bila, kažem, godinu i pol, što sam mogla, nisam mogla pošteno ni pričati. On i njegove sestre i braća su se nečega i sjećali, oni su bili stariji. Mužev brat mi je puno pričao o Španovici kad bi mi došli tamo u Pakrac. Oni su pričali, ja sam to samo slušala.

K: A kad ste zadnji put bili u Španovici?

I1: Pa bili smo prije desetak godina. Išli smo s tim bratom. Prije desetak dvanaest godina. Onda su već bili i napravili taj spomenik gore. Na tom spomeniku išla sam da vidim... Tamo je bio moj tata, zapisan među pokojnima. Onda nam je taj brat pričao. Groblje je bilo onako raštrkano, nije bilo posloženo kao u Pakracu. Spomenika je bio na sredini, jedan veliki spomenik, dole na cesti je bila crkva. Ona je bila srušena. I onda sam došla tamo do te crkve onda mi je brat od muža pričao što je tu bilo. Onda su kupili zvono, ta udruga Španovčana, i onda su to zvono gore natakli kada, recimo, netko od Španovčana dođe da može posjetiti to mjesto. Tu je bio centar. A što smo dalje išli od tog centra to su sve bili Srbi, bosanski Srbi. I onda sam ja rekla: „sad ću ja pozvoniti“, a moji mi govore: „nemoj zvoniti jer će netko iz ovih kućeraka...“ oni su samo virili pod prozore i gledali. Čim su čuli, odmah su znali da je netko od Španovčana tu. Jer mi nismo smjeli dolaziti. I ja sam ti se uhvatila za zvono i nisam stala. Ja govorim: „e sad će me čut. Ja sam bila najmanja, ali sad će čuti pravu“. Ja sam tako s ponosom to radila, od srca sam to. Onda smo se malo provozali tamo kroz selo. To je dugo selo, dva reda s jedne i druge strane ceste, to su bile kuće. I onda su mi objašnjavali gdje je tko bio. I to mi jedino što sam bila u Španovici.

K: Od kad ste otišli?

I1: Od kad smo otišli da. Mužev brat je umro i nismo više išli nikuda. Bilo je nešto govora da će se to vraćati Španovčanima. Gledali smo da nešto dobijemo međutim ništa od toga. Ništa se to nije dogodilo, pokojni su tamo. Moj tata je mamu jako volio. On je inače bio iz Hrvatske

Dubice i on se priženio u Španovici. I moj dida, od moje bake muž, on je bio postolar. I moj tata je učio za postolara. I tako su se oni našli, moj je tata radio s mojim didom. I kak je pala Španovica tako smo mi morali bježati, moja baka i mama otišle smo za Pakrac. A moj tata nije mogao pobjeći, to su mladi ljudi bili. On je jedva čekao da mene vidi, međutim, kako je bježao, htio je doći do Pakraca pa je kroz šumu bježao i dobio je metak u glavu i tamo je izgubio glavu, u tim šumama. Španovčani su bili vredni ljudi, to su bili sve šumski radnici. Oni su išli po šumama i to sve skupa i dole su gospodarstvo imali. Španovica je bila u kotlini okružena s tim pravoslavicima. To su sve bili ljudi koji su okolo ubijali i krali dok su naši spavali, oni su krali.

K: Tko Vam je to pričao?

I1: To mi je nešto moja baka, mama...Moja mama je umrla kad sam ja bila drugi razred. Ona je teško radila kod zidara sirota i tamo je i završila. To mi je moja baka znala puno puta pričati. Kada sam se udala najviše mi je pričao mužev brat. S njim sam naučila i španovački razgovarati. Par riječi bih i znala kada bih se našla s tim ljudima, mogla bih se upustiti u razgovor. Ovako godine prolaze i sve se to zaboravi. I tako. Moj tata je htio doći do Pakraca, ali nije uspio. Otišao je, a da se nismo ni upoznali. A dalje ne bih znala puno objasniti i govoriti.

K: A što su Vam govorili tko je kriv za to što se dogodilo u Španovici 1942.?

I1: Pa govorili su da su to bili bosanski Srbi. Oni jesu naselili, ali jesu li oni to napravili, tko će to znati. Ne bih to znala reći. Ja samo znam da su se u te kućice uselili bosanski Srbi. To se govorilo, a sad kako je to došlo, kojim valovima su dopremljeni ja ne znam.

K: A kako Vam se čini taj spomenik kojeg su podigli žrtvama i ono zvono koje ste ranije spomenuli?

I1: Tamo su bile strahote. Sviđa mi se jer sam mogla ići posjetiti i barem pročitati tatino ime tamo. Znam da je on bio. Sviđalo mi se u početku kad sam došla tamo, nije loše da su to napravili i to su oni i zaslužili da im se napravi. Ali naših ljudi više nema. Govorili su da su Španovčani po cijelom svijetu. Udruga Španovčana je to napravila svojim ljudima u čast, oni su to zaslužili. To je selo umrlo i nema više Španovice.

K: A jeste pričali sa svojom djecom i unucima o Španovici?

I1: Pa jesmo, mi smo djeci znali ispričati sve to skupa. Ali naša djeca nisu mogli zamisliti kako je to sve prošlo. Strašno je bilo, što da ti kažem.

K: A kada ste im pričali o tome, je li Vam bilo teško?

I2: Itekako teško. Uvijek mi je bila knedla u grlu. Sad nemam s nikim za pričati. Imam šogoricu, ona je bila curica sa svojih sedam ili osam godina kada se to dogodilo. Ona je ipak nešto zapamtila. Ali ona sad više ne može pričati.

K: Došli smo do samog kraja našeg razgovora. Postoji li još nešto što smatrate važnim reći o ovoj temi, a nismo stigli ili vas nisam pitala? Ponavljam da mi se možete obratiti za bilo kakva dodatna pitanja i pojašnjenja, osobno ili putem maila na knezevic.katja0@gmail.com

I2: To je bolna rana, ali život i dalje traje.

PRILOG 4

TRANSKRIPT INTERVJUA 2

Kodni broj: 2

Dob (u trenutku intervjuiranja) i spol osobe: 65 godina, žensko

Županija u kojoj živi: Požeško-slavonska

Etnička pripadnost: Hrvatica

Intervju vodio(la): Katja Knežević

K: Zovem se Katja Knežević i studentica sam na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za potrebe diplomskog rada na temu Pamćenje traume Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice provodim istraživanje pod mentorstvom prof. dr. sc. Nebojše Blanuše. Rezultati istraživanja će se koristiti u akademske svrhe i za potrebe završetka diplomskog studija novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Ovaj razgovor se snima, a snimka služi isključivo kako bi se Vaši odgovori zabilježili u izvornom obliku i kako bi naš razgovor tekao nesmetano Istraživanje je anonimno i nigdje se neće spominjati Vaše ime ili bilo što što bi Vas moglo identificirati s onime što kažete. Podaci koje sam uzela na početku služe samo radi eventualne provjere valjanosti istraživačkog postupka od strane mentora. Molim Vas da potvrdite suglasnost sudjelovanja u istraživanju.

I2: Potvrđujem.

K: Za bilo kakva pitanja u vezi ovog istraživanja slobodno mi se obratite nakon provedenog intervjua ili naknadno putem maila na knezevic.katja0@gmail.com. Ako ste spremni, možemo početi... Za početak, zanima me, gdje ste rođeni, odakle dolazite? Kojom strukom se bavite?

I2: Rođena sam u Pakracu u tadašnjoj SFRJ, a u Pakracu sam i odrasla. Inženjer sam građevine te se bavim poslovima vezanim uz graditeljstvo i komunalne poslove u Gradu Pakrac.

K: Kako biste opisali svoju obiteljsku povijest?

I2: Mukotrpan rad za osiguranje uvjeta za bolji život obitelji a u određenom vremenskom periodu i borba za preživljavanje.

K: A mali neka obiteljska priča koju ste čuli od svojih roditelja, a s kojom ste posebno vezani ili Vam se na specifičan način urezala u pamćenje?

I2: Ima puno priča. Najviše o patnji i nepravdama koji su preživjeli. Od svih priča koja me naročito nadahnula i bila moja zvijezda vodilja u životu je život moje bake Marije, ili kako smo je zvali Micika. Ona je u siječnju rodila blizance, u petom mjesecu su joj izvadili bubreg, a u

desetom mjesecu je ostala udovica s osmero djece bez mjesta za život i mogućnosti povrata makar na zgarište obiteljske kuće. Najstarije dijete u tom trenutku je imalo 12 godina. Unatoč tome uspjela je obitelj držati na okupu, sama prehraniti svoju djecu, i pobrinuti da svako dijete završi zanat. Unatoč svemu što je preživjela bila je puna razumijevanja, izrazito naprednih pogleda na život i nikada nisam osjetila gorčinu zbog onoga što je u životu doživjela.

K: Jeste li zainteresirani za teme suvremene hrvatske povijesti, dakle govorimo o periodu od početka 20. Stoljeća na ovamo?

I2: U mladosti su mi povijesne teme bile interesantne. Što sam više čitala i slušala o takozvanim povijesnim činjenicama shvatila sam da se povijest tumači ovisno o potrebama interesnih skupina. Sada sa 65 godina mislim da se treba okrenuti sadašnjosti i budućnosti jer povijest i tako ne možemo promijeniti.

K: Koliko vam je važno identificirati se s obzirom na nacionalnu pripadnost? U kojoj mjeri je to odrednica Vašeg identiteta?

I2: Nacionalna pripadnost je ono što sam dobila rođenjem i nije nešto što sam ja birala ili utjecala. Svoju nacionalnu pripadnost zbog istog prihvaćam kao činjenično stanje. Ljude doživljavam isključivo kroz po meni prihvatljive kvalitete, ili su dobri ili loši, poštteni ili lopovi i slično. Mislim da svatko ima pravo, ako ima potrebu, isticati svoju nacionalnu pripadnost, ali pod uvjetom da se nacionalna pripadnost ne koristi kao sredstvo za postizanje osobnih interesa ili još gore za omalovažavanje ili maltretiranje ljudi ako nisu pripadnici neke nacije.

K: Voljela bih da sada pređemo na konkretniju temu, a radi se o Drugom svjetskom ratu. Imate li saznanja o iskustvima svoje obitelji tijekom Drugog svjetskog rata? Možete li mi približe opisati kontekst njihovog života u vidu nacionalne pripadnosti, socijalnog statusa, obiteljskog stanja?

I2: Kao dijete slušala sam priče o životu mojih predaka. Oni su bili ljudi kojima je jedino bilo važno osigurati dobar život svojoj obitelji, a sve temeljem biblijskih 10 božjih zapovijedi. U jednom trenutku su se našli u ratnim previranjima i ratu koji se na njih obrušio sa svim svojim strahotama. Preko noći im je uništen život koji su vodili. Ostali su bez očeva hranitelja obitelji i imovine, i osnovnih uvjeta za život. Do rata su živjeli u svojim obiteljskim kućama i bavili se poljoprivredom, odnosno poslovima u šumi, a mamin tata je bio obučar i imao svoju radnju u selu. Dok su muškarci većinom radili u šumi, žene su se bavile kućnim poslovima, djecom i njivama. Djeca su išla u školu, pomagala u kućanskim poslovima, na njivi i čuvali stoku. Nedjelja je bila dan za odmor i crkvu. Zabava im je bila subotom u seoskom domu i gostionici. Prema priči mogeg oca, u kontekstu vremena u kojem su živjeli, bili su dobrog imovinskog stanja.

K: Smatrate li da je iskustvo Drugog svjetskog rata na neki način oblikovalo živote Vaših predaka i Vaše obitelji?

I2: Smatram. Događaji iz Drugog svjetskog rata u potpunosti su promijenili njihove živote, te nakon završetka rata i da su htjeli nisu se mogli vratiti načinu života koji su vodili prije rata. Specifičan je događaj je noć u kojoj su ostali bez očeva i bez imovine, a nakon rata nije im bile omogućeno i da su željeli, povrat u selo i načinu života koji su vodili.

K: Kakvo je Vaše mišljenje prema nasljeđu Drugog svjetskog rata za suvremenu Hrvatsku? Smatrate li da su utjecaji tog vremena, kao i uspostave ustaškog režima na neki način i dalje prisutni u hrvatskom društvu?

I2: Hrvatska suvremena povijest, kao niti povijest bilo kojeg drugog naroda ne počinje nastankom države i ne može se promatrati samo kroz događaje iz Drugog svjetskog rata. Niti jedan narod se ne može i jednoznačno odrediti kao recimo „genocidan“ i biti odgovoran za zlodjela nekog režima, ali treba reći jasno da su za njegove vladavine zlodjela izvršena i privesti pravdi osobe koje su zlodjela izvršila.

Po meni politika je najčešće način da pojedine skupine ostvare svoje osobne interese ne birajući sredstva i način. Kada se pokaže potrebnim iz ropotarnice povijesti se izvlače povijesne činjenice prilagođene cilju kojeg žele postići, i uvijek se nađu budale koje se na iste navuku, a opet da ostvare svoje osobne interese. Od toga nije imuno niti jedno društvo pa na žalost ni naše.

K: Kako biste okarakterizirali ustaški režim? Neki ljudi govore kako je NDH zapravo predstavljala težnju hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću. Što u Vama pobuđuje ta rečenica? Što Vi mislite o toj rečenici i sličnim idejama?

I2: Ustaštvo je počelo kao hrvatska separatistička, nacionalistička i teroristička organizacija i ideologija. Danas bi rekli politička stranka. Način vladanja temeljen na njihovoj ideologiji je apsolutno neprihvatljiv, teror pri kojem se ne biraju sredstva ni način. Ustaše, kao pripadnici tog pokreta, terorizirali su sve koji nisu bili istomišljenici. Smatram da svaki narod ima pravo na svoju samostalnost. Težnja hrvatskog naroda za vlastitom samostalnošću u NDH je dolaskom na vlast političke stranke temeljene na ustaškoj ideologiji iskorištena od strane interesnih skupina za ostvarenje svojih osobnih ciljeva. U NDH su redovne oružane snage bili domobrani, a o tome se ne govori. Hrvatski narod ne može biti taoc jedne političke ideologije kako se pokušava prezentirati u javnosti.

K: Kako ste doživjeli službene priče o Drugom svjetskom ratu, dakle, one koji su uspostavljeni od strane države, školstva, društvenih institucija i slično, u odnosu na ono o

čemu su Vam govorili Vaši preci? Postoji li razlika u izvorima informacija unutar obitelji i onih koji ste dobivali od strane navedenih mehanizama?

I2: Slušala sam jedne i druge i prihvaćala ih kao informacije „bilo pa prošlo i ne ponovilo se“. Budući da priče u obitelji nisu bile vezane uz politiku, već uz osobne traume, bila sam svjesna da što priča sustav je nešto što moram naučiti da dobijem pozitivnu ocjenu iz povijesti bilo istina ili ne. Činjenica je da cijela povijest ispunjena besmislenim i nepotrebnim ratovima čije su najveće žrtve bili mali ljudi koji su samo željeti miran život u svojoj obitelji.

K:U ovom dijelu razgovora voljela bih da se posvetimo konkretno Španovici. Ukoliko Vam u nekom trenutku pitanja postanu suviše teška ili Vam nije ugodno odgovarati, možemo ih preskočiti ili u potpunosti zaustaviti intervju. Kakva je Vaša veza sa Španovicom?

I2:Moja oba roditelja su rođena i živjela u Španovici do rujna 1942. godine kada su je partizani spalili. Tada su roditelji ostali bez očeva koji su ubijeni i do danas ne znamo gdje su pokopani. Otac je tada imao 10 godina a mama 8. Budući su i ostali članovi njihove šire obitelji većinom živjeli u Španovici i dijelile su istu sudbinu kao moji roditelji, bake su se morale nakon što je Španovica spaljena same snalaziti kako bi osigurale preživljavanje svoje djece. S pričom o Španovici živim cijeli život. Moje prva asocijacija na Španovicu je mjesto velike tragedije moje obitelji.

K:Jeste li ikada bili u Španovici? Kada je to posljednji put bilo? Možete li se prisjetiti kako ste se osjećali povodom toga?

I2: Moj prvi posjet Španovici je bio u jesen 1992. godine u pratnji oca. Sjećam se da je tata bio jako sretan da je doživio da može svom djetetu pokazati mjesto gdje je bila njegova kuća i ispričati priče iz svojeg djetinjstva. Moji roditelji su cijeli život živjeli u Pakracu, ali nikada se nisu usudili otići u svoje selo do uspostave Republike Hrvatske. Ja živim u Pakracu, i prolasci i posjeti Španovici vezani su uz moj posao. Ciljani posjeti Španovici i prisjećanje na događaje iz njene povijesti vezani su uz pratnju nekom od članova obitelji kada dođu u posjetu. Zadnji takav posjet je bio u lipnju ove godine. Pri zadnjem posjetu smo konstatali da je nevjerovatno da većinu priča o Španovici smo saznali prisluškujući razgovore starijih kada su braća pričala između sebe. Osobno sam tek s 18 godina čula od tate da je kao dijete proveo šest mjeseci u logoru Jasenovac i kako je tamo dospio i bio pušten. O onom što je doživio u logoru nikad nije pričao. Neku kontuiranu priču od oca o njegovom djetinjstvu i životu prije i tijekom Drugog svjetskog rata sam čula kada je pričao mojoj kćeri 2008. godine, u njegovoj 76 godini. Svako razmišljanje i osjećaj prilikom posjeti Španovici se svodi na misao da Španovica nije završena priča dok god se ne pronađu i sahrane njeni mrtvi, mada sam svjesna da je teško očekivati da je isto vjerovatno.

K: Koliko često se priča o Španovici provlačila u Vašem obiteljskom domu? Smatrate li da je ona bila nešto o čemu se moglo bez zadržke razgovarati ili je situacija bila drukčija?

I2: Priča o Španovici je bila prisutna kada su moji roditelji i njihova braća bila na okupu, ili kada je dolazio netko u posjet koji je porijeklom vezan uz Španovicu. Do trenutka kada je uspostavljena Republika Hrvatska to su bili razgovori samo u krugu obitelji i poznatih ljudi. Mislim da je u Španovčanima i njihovim potomcima do osnutka nove države bio usađen golem strah za svoju egzistenciju ako se bude javno razgovaralo o njihovim obiteljskim traumama.

K: Kako doživljavate traumu Španovice? Tko su za Vas bile žrtve, a tko počinitelji? Smatrate li da postoji određena nepravda koja prati Španovicu?

I2: Španovica je još jedna grozna priča i sramota ljudskog roda. Preko noći, zbog nečije ideologije i izmišljene priče, uništeni su životi, djetinjstva i budućnost cijele generacije ljudi koji su samo htjeli živjeti svoje male živote seljaka i radnika. Ne znam da li su veće žrtve Španovice oni koji nisu preživjeli rujn 1942., ili oni koji su preživjeli i morali se cijeli živjeti nositi s traumom rujna 1942. godine i boriti se za svoju egzistenciju s pečatom da su iz „ustaškog“ sela. Počinitelji Španovačke tragedije su partizani, ali i sljedbenici partizanske ideologije u SFRJ. Mislim, na temelju onog što mi je otac ispričao, da prava istina o Španovici nikada nije ispričana, i nikada nije bilo jasno naglašeno da Španovica nikada nije bila „ustaško selo“. Smatram da je to velika povijesna nepravda prema mrtvim i živim Španovčanima. Španovčani ni nakon ustroja Republike Hrvatske nisu uspjeli doći do imovine koja im je oduzeta niti su ostvarili pravičnu naknadu za istu.

K: Što Vam prvo padne napamet kada čujete Novo Selo?

I2: Španovica.

K: Smatrate li da je Vaša obitelj na neki način bila zakinuta kada govorimo o Španovici?

I2: Smatram da su svi žitelji koji su doživjeli rujn 1942 u Španovici zakinuti, pa i članovi moje obitelji. Zakinuti su za djetinjstvo, zakinuti su za živote koji su mogli živjeti, zakinuti su za grobove u kojima počivaju njihovi najmiliji, zakinuti su za imovinu bez koje su ostali, zakinuti su za istinu o razlozima zbog koje su morali sve proživjeti.

K: S obzirom na memorijalizaciju Španovice, koliko Vam se čini današnji oblik održavanja sjećanja na to mjesto?

I2: U Španovici postoji spomenik poginulim i nestalim Španovčanima. Dva puta godišnje služe se mise i okupljaju se još poneki živući Španovčani, njihova djeca, unuci i predstavnici vlasti. Ono što je puno važnije od protokolnog okupljanja i obilježavanja je činjenica da se tokom cijele godine posjećuje spomen obilježje i pozvoni za pokoj svih nestalih i umrlih od strane

pojedinaца koji imaju poveznicu s Španovicom a žive po cijelom svijetu. Dok je to tako priča o Španovici će živjeti, da se ne zaboravi, ali i nikada više nigdje ne ponovi.

K:Što za Vas predstavlja Španovica danas?

I2: Polunapušteno selo u kojem se nadam da će život pronaći „neki novi klinici“.

K: Jeste li o ovim temama razgovarali sa svojim potomcima?

I2: Jesam s mojom kćerkom i zetom. Unucima do sada nisam pričala o Španovici. Niti sam ja imala potrebu, niti su isti pokazali interes za „nekim obiteljskim pričama“. Ni sama ne mogu u svojim godinama razumjeti zlo koje su si ljudi u stanju međusobno nanositi i barem za sada, ne želim im u nasljeđe ostavljati ovu horor priču njihovih predaka.

K: Došli smo do samog kraja našeg razgovora. Postoji li još nešto što smatrate važnim reći o ovoj temi, a nismo stigli ili vas nisam pitala? Ponavljam da mi se možete obratiti za bilo kakva dodatna pitanja i pojašnjenja, osobno ili putem maila na knezevic.katja0@gmail.com

I2: Sve sam rekla.

PRILOG 5

TRANSKRIPT INTERVJUA 3

Kodni broj: 3

Dob (u trenutku intervjuiranja) i spol osobe: 28 godina, muško

Županija u kojoj živi: Zagrebačka

Etnička pripadnost: Hrvat

Intervju vodio(la): Katja Knežević

K: Zovem se Katja Knežević i studentica sam na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za potrebe diplomskog rada na temu Pamćenje traume Drugog svjetskog rata: Studija slučaja Španovice provodim istraživanje pod mentorstvom prof. dr. sc. Nebojše Blanuše. Rezultati istraživanja će se koristiti u akademske svrhe i za potrebe završetka diplomskog studija novinarstva Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Ovaj razgovor se snima, a snimka služi isključivo kako bi se Vaši odgovori zabilježili u izvornom obliku i kako bi naš razgovor teкао nesmetano Istraživanje je anonimno i nigdje se neće spominjati Vaše ime ili bilo što što bi Vas moglo identificirati s onime što kažete. Podaci koje sam uzela na početku služe samo radi eventualne provjere valjanosti istraživačkog postupka od strane mentora. Molim Vas da potvrdite suglasnost sudjelovanja u istraživanju.

I3: Potvrđujem.

K: Za bilo kakva pitanja u vezi ovog istraživanja slobodno mi se obratite nakon provedenog intervjua ili naknadno putem maila na knezevic.katja0@gmail.com. Ako ste spremni, možemo početi... Za početak, zanima me, gdje ste rođeni, odakle dolazite? Kojom strukom se bavite?

I3: Rođen sam u Rijeci i tamo sam završio osnovnu i srednju školu. I onda sam nakon srednje škole išao u Zagreb na faks i onda sam se preselio u Samobor gdje sada živim i radim, tu sam kupio kuću i odlučio se skrasiti. Završio sam matematiku i računarstvo na PMF-u i radim u struci.

K: Postoji li neka specifična priča iz svoje obitelji i obiteljske povijesti koja ti se posebno urezala u sjećanje?

I3: Tu je bila Španovica, ali osim toga, pogotovo što se tiče traumatičnih događaja.

K: Zanimaju li te teme vezane uz obiteljsku povijest?

I3: Volio bih da čak i više mogu znati o tim stvarima. Ima priča i s mamine i s tatine strane koje su mi pronosili. Više nepoznanica mi je ostalo s obje strane. Nisu ništa skrivali, samo nismo baš o tome pričali.

K: A zanimaju li te teme suvremene hrvatske povijesti? Recimo od 20. stoljeća pa do danas?

I3: Moj interes za povijest je tijekom cijelog školovanja bio slabiji tako da ja neke stvari jesam prošao kroz školu, ali nisam ispratio ništa više od prosječnog učenika. Nakon faksa imam malo više interesa za povijest, znam gledati neke dokumentarce, ali interesi me nisu baš gurali u ovu moderniju povijest.

K: S obzirom na to da si prema nacionalnosti Hrvat, koliko ti je važan osjećaj nacionalne pripadnosti?

I3: Meni to nije neka bitna stvar u životu. Bitno mi je iz perspektive jezika i načina života. Tu se osjećam ugodno i tu sam rođen pa je to jedan od razloga zašto se nisam želio seliti iz države. Nisam nikad bio prisiljen i nadam se da neću biti prisiljen da moram otići. Ne mogu reći da imam neku veliku povezanost sa domoljubljem kao takvim, prevladavaju ovi razlozi koje sam ranije spomenuo za ostanak u Hrvatskoj.

K: Sada bih voljela da pričamo konkretnije o Drugom svjetskom ratu i ustaškom režimu u NDH. Smatraš li da se o toj temi otvoreno priča u Hrvatskoj?

I3: Mislim da se ne priča baš skroz iskreno o svemu. Mislim da je režim HDZ-a, koji je, dakle, bio prisutan i u devedesetima, tada imao svoju ideologiju zašto se moralo ići u rat. Onda kada je taj rat završio pobjedom, moraš nastaviti s obrazloženjima zašto je to bilo dobro. A opet ona prethodna ideologija u Jugoslaviji je nastala kao posljedica onog rata prije. Svatko je krojio priče i zbog toga mislim da danas imamo jako iskrivljenu sliku stvarnosti. Primjerice, zbog odbojnosti prema Jugoslaviji u devedesetima, mislim da se razvila onda i neka klima koja je pokušavala opravdati ustaštvo. Odbijanje tih nekih društvenih istina je rezultat.

K: Je li se u tvojoj obitelji spominjao Drugi svjetski rat? Postoje li neke obiteljske priče iz tog perioda?

I3: Znam neke priče, nešto se spominjalo, ali ne toliko koliko bih volio. Mislim da su mojoj mami za Španovicu rekli tek kada je imala 18 godina. Njezin tata je tamo rođen. Bilo ih je strah da ako netko to o njoj sazna u školi da će biti nekakvih problema što nije isključivo da bi se dogodilo pa joj o tome nisu puno pričali. Ono što je ona od njih saznala i prenijela meni sigurno je još reduciranija verzija. Sve ono što ja pamtim su par nekih crtica i priča, a osim toga ništa. Jako je ograničeno moje znanje.

K: S obzirom na to, misliš li da je Drugi svjetski rat oblikovao život tvojih predaka i tvoje obitelji?

I3: Direktno na mene ne. Mislim da ni na mamu toliko jer su njezini to skrivali, ali nisu gradili nikakvu mržnju oko toga. To je bila tema o kojoj se nije baš pričalo. Rekao bih da se na mamu indirektno to prenijelo možda karakterno jer je njezin tata bio strog, ali opet ne znam je li to povezano s tom traumom jer svi su roditelji tada bili stroži. Teško je odvojiti koliko je to imalo utjecaja na njegovu osobnost i karakter ili nije. Mama je u tom smislu imala ogromnu distancu od tih događaja pa zapravo i ništa nije prenosila na nas. Meni je to više ostala kao neka obiteljska zanimljivost.

K: A je li se u tvojoj obitelji pričalo o ustaškom režimu? Kakav stav imaš prema tome?

I3: Skoro ništa se nije pričalo o tome baš u obitelji, priče su više-manje bile povezane s preživljavanjem. Ali sjećam se sad jedne priče koju su mi govorili o Španovici. Kada je bio Domovinski rat netko je zvao mog djeda na telefon usred noći i samo mu javio da je Španovica osvećena i poklopio mu slušalicu.

K: A možeš li se sjetiti kada si ti prvi put čuo za Španovicu?

I3: Ne znam kad je to točno bilo. Da moram gađati vjerojatno bih rekao da je to bilo nekad u kasnijim razredima osnovne škole, ali nisam siguran. Meni je dida umro kada sam imao tri godine i njega se ne sjećam previše pa vjerojatno i zato ta priča nije imala toliko utjecaja na mene koliko bi možda imala da je sad on tu bio i to mi pričao. To je za mene bilo samo prepričavanje. Ali i u to vrijeme, kao mlađi, nisam bio nešto pretjerano ni zainteresiran. Tek kasnije. A moji mi nisu sad usađivali neku mržnju niti uzgajali neki negativni pogled na sve skupa. Ne sjećam se da mi je to bilo nešto traumatično. Bila mi je šokantna priča, ali više s te neke osobne povezanosti s njima kao mojom obitelji koja je to proživjeli. Nikad me nije previše interesiralo tko su ti koji su zapalili selo.

K: Jesi li ikad bio u Španovici?

I3: Mislim da nisam. Ne, zapravo, provela me jednom mama. Sjećam se ploča s imenima koje su tamo. Znam da smo išli negdje u Slavoniju i onda smo stali tamo, prošli.

K: Sjećaš li se možda kako si se osjećao tada?

I3: Mislim ne bih rekao da mi je bio neki veći teret biti tamo u odnosu na neka druga slavonska mjesta koja smo tada prolazili gdje smo vidjeli metke i razrušene zgrade koje tako

stoje od Domovinskog rata jer tih stvari nema u kraju gdje sam odrastao. Bilo mi je više šokantno inače kad sam išao kroz Slavoniju pa sam i očekivao tako nešto u Španovici. Ovo mi je samo bio još više uništeno mjesto.

K: S obzirom na priče o Španovici o kojima si slušao, kako doživljavaš tu traumu Španovice? Tko su bile žrtve, a tko počinitelji?

I3: Po onome što ja znam, partizani su spalili selo zbog osvete. Iz povijesnog konteksta to mi je poznato.

K: Smatraš li da postoji određena nepravda za Španovčane ili za neke druge ljude s obzirom na to što se događalo u selu?

I3: Mislim da postoji nepravda za svih. I to naseljavanje drugih ljudi nakon spaljivanja sela. Tko god je protjeran iz mjesta gdje je živio ili je ubijen doživio je nepravdu.

K: A jesi li čuo za Novo Selo? Je li ti netko pričao o njemu?

I3: Čuo sam, ali nisam ga povezao sa Španovicom.

K: Smatraš li da je na ispravan način obilježena žrtva Španovice? Sa spomen pločom koju si vidio i sa zvonom koje je postavljeno na mjestu gdje se nekad nalazila crkva?

I3: Vjerujem da ljudima kojima je život time obilježen, što god ta im to znači ili da im olakša, zašto da ne? Ne znam je li potrebno nešto više, teško mi je reći.

K: Što za tebe predstavlja Španovica danas? Je li ona dio nekog tvog identiteta s obzirom na tvoje pretke ili baš i ne?

I3: Rekao bih da ne, ne bih rekao da ima veliki utjecaj na mene osim priča koje znam. Dio je moje povijesti obiteljske, ali ne bih rekao da me oblikuje kao čovjeka. Mislim da nije bio dovoljno velik utjecaj na moju osobnost.

K: Planiraš li o toj temi jednoga dana pričati sa svojom djecom, potomcima? Jednoga dana kada budu dovoljno veliki i zreli.

I3: Pa mislim da hoću. Dio je to povijesti koji im želim prenijeti i volio bih da čuju. O tim će stvarima sigurno učiti u školi pa možda neko iskustvo iz „prve ruke“ da to tako nazovem može im promijeniti perspektivu da ne gledaju stvari jednostrano. Kada dobiješ objektivnije scene događaja i udaljiš se od neke knjige i priče i ideologije, već dobiješ dojam od neke

osobe koja je to stvarno prošla, makar i kroz priču, mislim da stvara drukčiju perspektivu. Mislim da ću to sigurno prenijeti dalje.

K: Došli smo do samog kraja našeg razgovora. Postoji li još nešto što smatraš važnim reći o ovoj temi, a nismo stigli ili te nisam pitala? Ponavljam da mi se možeš obratiti za bilo kakva dodatna pitanja i pojašnjenja, osobno ili putem maila na knezevic.katja0@gmail.com

I3: Mislim da je to sve, hvala ti.

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se kulturalnom traumom Drugog svjetskog rata na konkretnom primjeru slavonskog sela Španovica koje je četrdesetih godina prošlog stoljeća postalo poprištem krvavih obračuna i zavada među narodima, a posljedice tih sukoba osjetile su se i u narednim desetljećima, dok se neki obrasci traumatičnih događanja mogu vidjeti i u suvremenom hrvatskom društvu. Cilj je bio, dakle, kroz studiju slučaja prikazati povijesni pregled situacije u Španovici, kao i provući taj primjer kroz razne aspekte koje vežemo uz pojam kulturalne traume, a sve kako bi se istaknuo utjecaj ovakvih i sličnih slučajeva na kreiranje narativa za buduća pokoljenja. Uz navedeno, dodatna pažnja posvećena je konceptu postpamćenja kao relevantnom čimbeniku na percepciju traume kod naraštaja koji nisu direktno preživjeli određene događaje pa je stoga u okviru ovog istraživanja korištena i kvalitativna metoda polustrukturiranog intervjua koji su provedeni s potomcima Španovčana. Ideja je bila odgovoriti na dva istraživačka pitanja koja pokušavaju dokučiti na koji način generacije koje nisu doživjele Drugi svjetski rat „pamte“ njegove strahote, kao i specifične događaje koje su obilježili uspostavu Nezavisne Države Hrvatske i djelovanje ustaškog režima. Nadalje, tu je i intencija da se prikažu stavovi potomaka Španovčana vezano uz događanja u selu tijekom njegove povijesti, način na koji su ti stavovi formirani te kako se s istima nose.

Ključne riječi: Španovica, kulturalna trauma, Drugi svjetski rat, ustaški režim, postpamćenje, potomci

ABSTRACT

This master's thesis deals with the cultural trauma of the Second World War on the concrete example of the Slavonian village of Španovica, which became the scene of bloody confrontations and quarrels between ethnic groups during the 1940s and the consequences of these conflicts were felt in the following decades, while some patterns of traumatic events can be seen in contemporary Croatian society. The goal was, therefore, to show a historical overview of the situation in Španovica through a case study, as well as to draw this example through various aspects that we associate with the concept of cultural trauma, all in order to emphasize the influence of such and similar cases, considering creation of narratives for future generations. In addition to the above, additional attention was paid to the concept of post-memory as a relevant influence on the perception of trauma among generations that did not directly survive certain events, and therefore the qualitative method of semi-structured intervju conducted with the descendants of Španovica people was used in this research. The idea was to answer two research questions that aim to find out how generations who did not experience the Second World War "remember" its horrors, as well as the specific events that marked the establishment of the Independent State of Croatia and the activities of the Ustasha regime. Furthermore, there is also the intention to show the attitudes of the descendants of the Španovica people regarding events in the village during its history, the way in which these attitudes were formed and how they deal with them.

Key words: Španovica, cultural trauma, Second World War, Ustasha regime, post-memory, descendants